

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Ιστορία της εκπαίδευσης και αγιογραφία

Το επιστημονικό και πολιτικό ενδιαφέρον για τον Γεώργιο Παπανδρέου (=Γ.Π.) αναζωογονήθηκε και πάλι με την πρόσφατη ίδρυση και λειτουργία του ομώνυμου πνευματικού Ιδρύματος¹. Μια «Ένωση Φίλων» του ίδιου Ιδρύματος διοργάνωσε το 1994 στην Πάτρα συμπόσιο για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964². Ακόμη ο πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της ίδιας ένωσης εξέδωσε το 1997 τον πρώτο τόμο για τον «πολιτικό της παιδείας»³.

Η συστηματική κριτική όλων αυτών των δημοσιευμάτων, που αναφέρονται στον Γ.Π., είναι θεωρητικά και πολιτικά αναγκαία, μια και είναι γνωστό στις κοινωνικές επιστήμες πως, στις περισσότερες περιπτώσεις, ο ρόλος παρόμοιων ιδρυμάτων εξαντλείται - πέρα από τις δικηρύξεις - σε μια προσπάθεια υπαγωγής ανακατασκευασμένων εικόνων του παρελθόντος σε τρέχουσες πολιτικές σκοπιμότητες. Είναι προφανές λοιπόν πως οι διανοούμενοι, που με τον ένα ή άλλο τρόπο εμπλέκονται σε μια τέτοια δραστηριότητα των ιδρυμάτων, επωμίζονται κατά κύριο λόγο την ευθύνη για την αποτελεσματικότητα ομόλογων εγχειρημάτων.

Εδώ θα περιοριστούμε να κρίνουμε μόνο την πιο πρόσφατη συναφή απόπειρα να καθιερωθεί ο Γ.Π. ως «ο πολιτικός της παιδείας». Μια σειρά από λόγους βρίσκονται στην αφετηρία της κριτικής μας: Το βιβλίο που αναφέραμε του κ. Μπουζάκη (=Μπ.) δεν αποτελεί μόνο μια εξόφθαλμη

1. Βλ. ιδιαίτερα τις δυο εκδόσεις του: *Γεώργιος Παπανδρέου, 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή* (εισαγωγή-επιμέλεια Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1994 και *Γεώργιος Παπανδρέου, Ο πολιτικός λόγος. Απάνθισμα* (εισαγωγή - επιμέλεια Π. Πετρίδης Γ. Αναστασιάδης), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995.

2. Ένωση Φίλων του Πνευματικού Ιδρύματος Γεώργιος Παπανδρέου, *Συμπόσιο «Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1964: τριάντα χρόνια μετά»*, Πάτρα 1995.

3. Σήφης Μπουζάκης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου 1888-1968. Ο πολιτικός της Παιδείας, τόμος Α': 1888-1932*, Gutenberg, Αθήνα 1997.

περίπτωση εκχυδαλισμένης μυθοποίησης ενός ορισμένου εκπαιδευτικού παρελθόντος, για να υπηρετηθούν παιδαγωγικά οι κυρίαρχες πολιτικές επιλογές της τωρινής συγκυρίας. Αν το πράγμα σταματούσε έως εδώ, η θεωρητική κριτική θα περίσσευε. Μια πολιτική ειρωνεία θα καταδάφιζε εύκολα αυτή την κατασκευή. Ο δράστης της εκπαιδευτικής βιογραφίας του Γ. Π. δεν αρκείται σ' αυτό. Στο πόνημά του μας υπόσχεται πως «μέσα από τη συστηματική παρουσίαση του πρωτογενούς και σε μεγάλο βαθμό αδημοσίευτου αυτού υλικού, αλλά και το σχολιασμό του, ο αναγνώστης θα σχηματίσει, ελπίζουμε, μια ολοκληρωμένη εικόνα τόσο των θεωρητικών αντιλήψεων του Γ.Π., αναφορικά με θέματα παιδείας, όσο και της μετουσίωσής τους σε πράξη [sic]. Ακόμη, με το ιστορικό υλικό, που θα παρουσιαστεί θα αποτυπωθεί για μια ακόμη φορά η «Σισύφειος» εκπαιδευτική πορεία του τόπου, οι ανιχνυόμενες και τα πισωγυρίσματα, τα πετάγματα και οι καθιζήσεις. Τέλος, θα αναδειχθούν και οι κυρίαρχες για κάθε ιστορική περίοδο κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις που, με τη σειρά τους, μας επιτρέπουν να ερμηνεύσουμε το εκπαιδευτικό 'γίγνεσθαι' κάθε περιόδου» (σ. 18)¹. Και για να μην ανησυχήσουμε, πιθανώς, από τη λογοτεχνίζουσα μορφή της υπόσχεσής του, θα σπύσει λίγο πιο κάτω να μας καθησυχάσει: «Θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε το θέμα μας με αυστηρά μεθοδολογικά και επιστημονικά κριτήρια. Αν δεν τα καταφέρουμε όσο θα θέλαμε, δεν είναι από επιστημονική αδεξιότητα αλλά γιατί η συναισθηματική φόρτιση και η πολιτική σχέση της γενιάς μας με τον Γ.Π. είναι τέτοια, που η ψυχή και το συναίσθημα θα κάνουν κάποιες φορές αισθητή την παρουσία τους, χωρίς όμως να παρεμποδίζουν την αμερόληπτη καταγραφή...» (σ. 18).

Ήέλας! Αυτή η γλυκερή μεγαλοστομία περί «μεθοδολογικών και επιστημονικών κριτηρίων», περί «επιστημονικής δεξιότητας και αμερόληπτης καταγραφής» δεν αρκεί για να καλύψει, λίγες παράδες πιο κάτω, το στόχο και, συννεκώλουθα, την εγκυρότητα του εγχειρήματος. Γράφει, λοιπόν ο «επιστημονικά δεξιός» κ. Μπ.: «Ανήκουμε στη γενιά που αγάπησε τον Γ. Π. και είμαστε σίγουροι ότι και όσοι θα διαβάσουν αυτούς τους δύο τόμους θα τον αγαπήσουν, θα τον σεβαστούν και σίγουρα θα γίνουν αυστηρότεροι κριτές των σημερινών Υπουργών Παιδείας» (σ. 18)!

Ασφαλώς κανένας δεν αμφισβήτησε, όσο ξέρω, το δικαίωμα του κ. Μπ. να αγαπάει και να σέβεται τον Γ.Π., να του ανάβει, αν θέλει, κάπου κάπου και κερί ή να του πλέκει εγκώμια. Αυτό που αμφισβητούμε στην εργασία του κ. Μπ. είναι δύο αλληλένδετα πράγματα: Τον επιστημονικό της

1. Οι παραπομπές στο κείμενό μου αναφέρονται μόνο σ' αυτό το βιβλίο. Η υπογράμμιση εδώ, όπως και οι δυο επόμενες, δικές μου.

χαρκτήρα και την αξίωσή του να αυτο-αναγορευτεί επιστημονικός τιμητής. Και τα δύο αποτελούν συμπτώματα διχνοητικής στάσης, που συντηρείται με αυθαίρετα ιδεολογήματα ενός θολού λαϊκισμού και αδικφορεί προκλητικά για τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις συγκρότησης επιστημονικού λόγου. Έτσι όμως -όπως θα δούμε- παράγονται και αναπαράγονται θεωρητικά, εκπαιδευτικά και πολιτικά αποτελέσματα, που συστηματικά υπονομεύουν το πεδίο των κοινωνικών επιστημών -πιο συγκεκριμένα των λεγόμενων παιδαγωγικών επιστημών- στη χώρα μας. Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους η κριτική μας στο βιβλίο του κ. Μπ. δε μπορεί να εκληφθεί ως κριτική *ad hominem*.

Στόχοι και τεκμήρια. Ο πρώτος στόχος της μελέτης του κ. Μπ. είναι, γράφει ο ίδιος, «η συγκέντρωση και συστηματική παρουσίαση ιστορικών τεκμηρίων, που έχουν σχέση με τη θεωρία και πράξη του Γ.Π. στο χώρο της παιδείας. Στα τεκμήρια αυτά συμπεριλαμβάνονται όχι μόνο δικά του κείμενα (άρθρα, αγορεύσεις στη Βουλή, ομιλίες κ.λ.π.) αλλά και άλλα που αφορούν στην εκπαιδευτική του πολιτική (σ. 16). Για να πετύχει ένα τέτοιο φιλόδοξο στόχο ο συγγραφέας (= σ.) ακολούθησε μια πηλιά και δοκιμασμένη πνευματική τακτική. Όπως ρητά μας πληροφορεί ο ίδιος (σ. 19), «για τη συγκέντρωση του πρωτογενούς υλικού ανακλώθηκαν πολλοί συνεργάτες και για πάρα πολύ χρόνο. Πρόκειται για τα μέλη της ερευνητικής ομάδας, που αναφέρονται στις πρώτες σελίδες αυτής της μελέτης...».

Η παρουσίαση αυτού του «πρωτογενούς υλικού», όπως αποτυπώνεται στο συγκεντρωτικό πίνακα του «νομοθετικού έργου» του Γ.Π. την περίοδο 1930-1932 (σ. 83-146) και κυρίως στο συγκεντρωτικό πίνακα των «τεκμηρίων» (σ. 147-154), τα οποία αναδημοσιεύονται στη συνέχεια (σ. 155 - 368), επιβάλλει στον αναγνώστη να αναρωτηθεί αν τηρήθηκαν κάποιες στοιχειώδεις και κοινά αποδεκτές μεθοδολογικές απαιτήσεις στην επιλογή και δημοσίευση τέτοιου υλικού. Σημειώνω λίγα τέτοια συναφή ερωτήματα: 1. Τι γνώριζε για το αντικείμενο και το υλικό του ο σ. του πόνηματος, προτού συγκροτηθεί η ερευνητική ομάδα; 2. Ποια ήταν η συγκεκριμένη συμβολή του σ. στην επισήμανση και επιλογή αυτού του υλικού; 3. Συζήτησε με την ομάδα για τα πιθανά προβλήματα και τα κριτήρια συλλογής τεκμηρίων; 4. Πώς βεβαιώθηκε ο σ. ότι η ερευνητική ομάδα μπόρεσε ή δεν πρέλειψε να συγκεντρώσει σημαντικά για το θέμα του τεκμήρια; 5. Δημοσίεψε ο σ. αυτούσιο το υλικό που συγκέντρωσε η ομάδα ή έκανε -και με ποια κριτήρια- κάποιο «ξεκαθάρισμα»; 6. Μελέτησε συστηματικά ο σ. αυτό το συγκεντρωμένο υλικό που δημοσιεύει;

Στο πόνημα του κ. Μπ. δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι τον απασχόλησαν τέτοιου είδους ερωτήματα. Έτσι όμως ο τεκμηριωτικός οίστρος του τον οδηγεί σε μια διπλή αυτο-υπονόμηση της εργασίας του, την οποία δε μπορεί καν να υποψιαστεί. Πράγματι, όσο τέτοια ερωτήματα δεν τίθενται

ανοιχτά, δικαιούμαστε να υποθέσουμε ότι το πόνημα του κ. Μπ. δεν ξεχωρίζει καθιρά από τα «απολύτως» όσων συντηρούν ποικιλότροπα επιμέρους μορφές του καταμερισμού της διανοητικής εργασίας στα Α.Ε.Ι. και πιο συγκεκριμένα όσων «εξιοποιούν», μέσα από συμβολικές σχέσεις εξουσίας, αυτούσια τη λεγόμενη «μικρή εργασία» συνεργατών τους.

Θα στρίξω όμως αυτή την υπόθεση και στην άλλη, θεμελιική για την επιστημονική κριτική, αυτο-υπονόμηση της μελέτης του κ. Μπ., δηλ. στην αποκρία στοιχειωδών μεθοδολογικών προϋποθέσεων συγγέντρωσης και ανάγνωσης «πρωτογενούς» υλικού. Θα επιμείνω λίγο σ' αυτό το σημείο, γιατί μαζί μ' αυτές στέκεται ή πέφτει η αυτοδιαφημιζόμενη «επιστημονική δεξιότητα» του «βιογράφου». Θα ενδείξω έτσι ανάγλυφα κάμποσα «επιτεύγματα» της «συλλογής» αυτής, για να διευκολύνω τον αναγνώστη του Μπουζικαίου πονήματος να κρίνει ο ίδιος, αν η πολιτική ευαισθησία του σ. σε εργασιακά θέματα συμβαδίζει με την αυτο-προβαλλόμενη επιστημονική του «δεξιότητα».

1. Κάθε σοβαρός μελετητής της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης γνωρίζει πως ο Μ. Τριανταφυλλίδης, στα 1918-1920, στην επισκόπησή του για τη «γλωσσική αναγέννηση», συνκρίθιμωσε βιβλιογραφικά και σχολίαζε τρία κείμενα του νεαρού τότε Γ.Π. για το δημοτικισμό¹. Ποιοι λόγοι οδήγησαν την ερευνητική ομάδα και το δράστη της εκπαιδευτικής βιογραφίας του Γ.Π. να περιλάβει ως «ατεκμήρια» μόνο τα δύο από αυτά (σ. 147, με αριθ. 1 και 2), πετώντας στη λήθη ακόμη και βιβλιογραφικά το τρίτο; 'Αγνοια, βιαστικό ξεφύλλισμα προσιτών κειμένων ή, το χειρότερο, λαιψή γνώση του αντικείμενου και της μεθόδου; 'Όλα είναι πιθανά, αν συνυπολογίσει κανείς πως το κείμενο αυτό του Γ.Π., για το οποίο ο Μ. Τριανταφυλλίδης έκανε τον κόπο να του αφιερώσει λίγες παράδες, όχι μόνο είχε υπομνησθεί σε πρόσφατη μελέτη μου², για το ίδιο θέμα που ακατοχολεί τον κ. Μπ., αλλά και είχε ανατυπωθεί το 1995 σε απάνθισμα κειμένων του Γ. Π. από το ομώνυμο πνευματικό 'Ιδρυμα³. Αν στην πρώτη περίπτωση ο κ. Μπ., για λόγους που θα αναπτύξουμε πιο κάτω, εξισώνει την κριτική με τη δυσφήμιση, στη δεύτερη, αποδεικνύει ότι ο «σεβασμός του» στον Γ. Π. -και συνεκδόσθη στις εκδόσεις του ομώνυμου 'Ιδρυματος- είναι ανάλογος με το βιβλίο της ενημέρωσής του για το έργο και τη δράση του ακολιτικού της παιδείας.

1. Βλ. τώρα Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1968, τόμ. Δ', 808, 617 και 420.

2. Βλ. Χαράλαμπος Νούτσος, *Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία, Ο Πολίτης*, Αθήνα 1990, σ. 312, σημ. 31.

3. Βλ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Ο πολιτικός λόγος...* ό.π. σ. 43-58 και για το δημοτικισμό ολόκληρη η σ. 47.

2. Μια «συστηματική παρουσίαση ιστορικών τεκμηρίων» προϋποθέτει στοιχειωδώς τη γνώση και τη μελέτη όλων των κειμένων μιας ορισμένης περιόδου από τη δράση του Γ.Π. Είχα τονίσει στην ίδια μελέτη μου πως, όποιος καταπιχστεί με την εκπαιδευτική βιογραφία του Γ.Π., είναι υποχρεωμένος, ιδιαίτερα όταν διατυπώνει φιλόδοξους στόχους, να μελετήσει συστηματικά στο σύνολό τους τα σχετικά τεκμήρια¹. Σ' αυτά θα ήταν εύκολο να διαπιστώσει, ο σοβχρός μελετητής, πως ο Γ.Π. θεωρούσε την εκπαίδευση ως ένα μόνο παράγοντα, ανάμεσα σ' άλλους, που θα μπορούσε να «ευρύνει και τον πνευματικό μας ορίζοντα»². Θα ήταν εξίσου εύκολο να αντιληφθεί ότι για τον Γ.Π. η έννοια του «συγχρονισμού» στα 1914 συμπεριλαμβάνει τη «συνέχεια της δημοτικής παραδόσεως», τη «φωτεινήν παρατήρησιν των παρχλήλων Ευρωπαϊκών συνθηκών» και μια «ευρείαν επαγγελματικήν εκπίδευσιν»³. Θα μπορούσε τέλος να επισημάνει το περιεχόμενο που έδινε ο Γ.Π., λίγο πριν από την κήρυξη του επωνομαζόμενου Α' παγκοσμίου πολέμου, στους όρους «πολιτισμός» και «δημοτική παράδοσις», κρίνοντας «φιλικά» ορισμένες συναφείς απόψεις του Ι. Δραγούμη⁴. Με μια τέτοια μελέτη θα μπορούσε, ο ίδιος πάντα, να διαπιστώσει με επάρκεια και πληρότητα τόσο τις αντιλήψεις του Γ.Π. για το δημοτικισμό και την εκπίδευση όσο, κυρίως, να κχτηνοήσει τη θέση του νέου τότε διανοούμενου στο πεδίο των ιδεολογικοπολιτικών αντιπαρθέσεων. Αντί γι' αυτά, ο κ. Μπ. αρκέστηκε απλώς να γράψει με βεβαιότητα πως «αυτή την περίοδο έχουμε και τα πρώτα κείμενα του Γ.Π. που αφορούν σε εκπαιδευτικά ζητήματα. Πρόκειται για δύο [sic] κείμενα που θα δημοσιευθούν με υπογραφή Γ. Π. στο Δελτίον του Εκπαιδευτικού Ομίλου...» (σ. 22).

3. Όταν από τις πρώτες κιόλας σελίδες της εργασίας του κ. Μπ. διαπιστώνουμε πως ο διακηρυγμένος στόχος αναιρείται στην πράξη με γενικόλογες κοινοτοπίες, είναι εύκολο πια να ανακχλύπτουμε με ποιο τρόπο η διαπραγμάτευση του θέματος υπονομεύεται επιστημονικά. Γιατί πρώτα-πρώτα δε μπορεί ο σ. του ν' απαντήσει σε δικά του ερωτήματα. Ιδού το πρώτο: «Παρέμειναν σταθερές οι θέσεις του Γ.Π. κπέναντι στα εκπαιδευτικά ζητήματα, όπως και οι εκπαιδευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές του αντιλήψεις;» (σ. 16). Ακόμη κι αν παραβλέψουμε την αδυναμία του να διατυπώσει με σαφήνεια το ερώτημά του (είναι αμφίβολο αν μπορεί π.χ. να μας πει σε τι διαφέρουν εννοιολογικά οι «θέσεις» από τις «αντι-

1. Χαράλαμπος Νούτσος, ό.π., σ. 311.

2. Βλ. Γεωργίου Παπανδρέου Κείμενα, Μπίρης, Αθήνα 1963, τόμ. Α', σ. 19.

3. Στο ίδιο, σ. 24 και 26.

4. Στο ίδιο, ιδιαίτερα τις σ. 36-39.

λήψεις»)¹, πώς είναι δυνατό να τις περιοδολογήσει, χωρίς να γνωρίζει ποιες είναι αυτές, πώς σχετίζονται και γιατί μεταξύ τους και, κυρίως, χωρίς πρώτα-πρώτα να έχει μελετήσει το σύνολο των τεκμηρίων του Γ.Π.; Ο σ. δεν έπραξε απολύτως τίποτε προς αυτή την κατεύθυνση. Αρκέστηκε απλώς, όπως εύκολα διαπιστώνει ο αναγνώστης, να αντιγράψει κάποιες σκόρπιες φράσεις από το «πρώτο εκπαιδευτικό κείμενο του Γ.Π.» και να υποκαταστήσει τον επιστημονικό σχολιασμό με μια βαρύγδουπη απόφραση: «Στο σημαντικό αυτό κείμενο, ο Γ.Π. ξεκαθρίζει το νόημα του δημοτικισμού!» (σ. 23). Έτσι ο κ. Μπ. «αχθάρισε» το νεκρό Γ.Π. «κρητικώ τω τρόπω».

4. Ο υπομονετικός αναγνώστης θα χρειαστεί να φτάσει ως τη σελ. 68 του πονήματος για να ξεναπιάσει το νήμα της περιοδολόγησης. Εκεί όμως τον περιμένει μια νέα διάψευση, διαβάζοντας τα επόμενα: «Θα αρκισθούμε εδώ σε μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων παρεμβάσεων του Γ.Π. που εμπεριέχουν ένα θεωρητικό προβληματισμό, δίνουν το στίγμα της φιλοσοφίας της εκπαιδευτικής του πολιτικής και υπογραμμίζουν την πίστη του στην εκπαίδευση και στους εκπαιδευτικούς. Τέλος 'περιγράφουν' τον άνθρωπο, το πρότυπο πολίτη, που επιδιώκει να διαμορφώσει μέσα από την εκπαίδευση. Οι παρεμβάσεις αφορούν στην κρίσιμη περίοδο μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το 1927, και την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ε. Βενιζέλο (1928-1932).» Αφήνοντας κι εδώ προσωρινά στην άκρη το θέμα, αν αυτές οι παρεμβάσεις «εμπεριέχουν ένα θεωρητικό προβληματισμό» κι αν, κυρίως, καταφέρνει ο κ. Μπ. να τον συλλάβει, ας ψάξουμε μόνο για το διακηρυγμένο στόχο. Μάταια. Ο σ. τον έχει γράψει ακόμα μια φορά στα παλιά του τα παπούτσια. Μάταια δηλ. περιμένει ο αναγνώστης από τον ακάθεκτο πονηματία να του πει: Πότε διαμορφώθηκε αυτό το «στίγμα» του Γ.Π.; Σ' αυτή την ίδια συγκυρία; Δέχτηκε κι από πού επιδράσεις ο Γ.Π. ή ήταν αυτόφωτος; Ποιες είναι τελικά οι σχέσεις αυτής της «φιλοσοφίας» με προηγούμενες «θέσεις» ή «αντιλήψεις» του Γ. Π. για την εκπαίδευση; Τι έμεινε από το νεκρό βερολινέζο διανοούμενο του 1914 στον ώριμο βενιζελικό υπουργό του 1930; Ο κ. Μπ. δε μπόρεσε να θέσει τέτοιου είδους ερωτήματα, γιατί απλούστατα έχασε -θα δούμε γιατί- τον πρώτο στόχο του. Έτσι όμως ακύρωσε και το δεύτερο, που ο ίδιος είχε μεγάλοπρεπα διατυπώσει: «Την ανάδειξη της θέσης και της σχέσης του Γ.Π. απέναντι στα εκπαιδευτικά ζητήματα» (σ. 16).

1. Προφανώς ο κ. Μπ. ελάχιστα κατανόησε, όταν αξιοποιούσε για λογαριασμό του, τη μεθοδολογική υπόδειξη που έκανα το 1990 για την περιοδολόγηση της σχέσης και της θέσης του Γ.Π. με την εκπαίδευση. Βλ. Χαράλαμπος Νούτσος, ό.π., σ. 312-313.

5. Τέτοιοι υψηλόφρονες στόχοι προϋποθέτουν βέβαια, ανάμεσα σ' άλλα, επαρκή γνώση των πηγών, απ' όπου θ' αντληθούν τα τεκμήρια. Δεν πρόκειται να κουράσω, εδώ τον αναγνώστη απχριθμώντας πηγές (π.χ. Πρακτικά Γερουσίας, αθηναϊκός τύπος, περιοδικά κτθ.), τις οποίες δε συμβουλευτήκε ο κ. Μπ. και οι «ανχλωθέντες» συνεργάτες του¹. Θα αρκεστώ, σ' αυτό το σημείο, σ' ένα μόνο παράδειγμα για να υποβάλω τον αναγνώστη στον πειρασμό να σκεφτεί πόσα χρήματα κόστισε στον έλληνα φυρολογούμενο η «εκπλήρωση του χρέους της ερευνητικής ομάδας απέναντι στον πολιτικό, που αγάπησε την εκπίδευση και τους εκπιδευτικούς» (σ. 19). Έτσι λοιπόν, στο πρώτο από τα βιβλία που παραπέμπει ο κ. Μπ. δημοσιεύεται -και μάλιστα η μισή σε φωτοτυπία- μία επιστολή του Γ.Π. στον Ε. Βενιζέλο, με ημερομηνία 22-10-1931, με την οποία, για λόγους που αναφέρονται σ' αυτή, υποβάλλει την παραίτησή του². Πουθενά ο κ. Μπ. δεν κάνει λόγο στο κείμενό του για τις αιτίες - αφορμές και την έκβαση αυτού του μικρού αλλά χαρακτηριστικού επεισοδίου ανάμεσα στον Γ.Π. και το Βενιζέλο. Αντίθετα με την έπαρση της απόλυτης σιγουριάς γράφει: «Ο Γ.Π. θα αξιοποιεί κάθε ευκαιρία που του δίνεται... να επιχειρηματολογεί υπέρ της εκπιδευτικής μεταρρύθμισης, να αναλύει την εκπιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Ε. Βενιζέλου. Και βέβαια, ο ρόλος του στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής είναι κατ'αλυτικός και ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε κάθε ευκαιρία τού δείχνει την εμπιστοσύνη του, στηρίζει τις προσπάθειές του» (σ. 67). Με τέτοιου είδους ανιστόρητες κοινοτοπίες ο ενημερωμένος αναγνώστης αρχίζει ν' αμφιβάλλει, αν θα μπερέσει ο σ. του πονήματος ν' απαντήσει και σ' ένα άλλο, βασικό ερώτημά του: «Ποια ήσαν η θέση και η σχέση του Γ.Π. ως Υπουργού Παιδείας απέναντι στη συνολική εκπιδευτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου στα χρόνια 1928-1932;» (σ. 16).

6. Από μόνη της, ως γνωστό, η συγκέντρωση των τεκμηρίων δεν αρκεί για να επιτευχθούν οι στόχοι και ν' απαντηθούν τα ερωτήματα. Πριν από κάθε διαβεβλίωση «επιστημονικής δεξιότητας» χρειάζεται ν' αποδειχθεί έμπρακτα η δεξιότητα του λεγόμενου «κοινού νου» να διαβάσει ορθά τα τεκμήρια. Ο προσεκτικός αναγνώστης διαβάζοντας π.χ. το υπ' αριθ. 75 «τεκμήριο», με τον τίτλο «υπεβλήθησαν εις την κυβέρνησιν τα αιτήματα

1. Αρκεί κανείς να συμβουλευτεί πρόχειρα την ως τώρα σχετική βιβλιογραφία, όπως μας προτρέπει ένας από τους επιμελητές της δεύτερης έκδοσης του Ιδρύματος. Βλ. Γεώργιος Αναστασιάδης, «Γεώργιος Παπανδρέου: Πολιτικά κείμενα, πνευματική ελευθερία και πολιτισμός», στο Γεώργιος Παπανδρέου 60 χρόνια... ό.π. σ. 123 και σημ. 7.

2. Βλ. Γεώργιος Κασσιμάτης κ.ά., Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968). Κορυφαίες στιγμές της νεότερης πολιτικής μας ιστορίας, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1988, σ. 80.

του κλάδου» (σ. 325) αρχίζει να αισθάνεται αμήχανα. Γιατί, ενώ ανέμενε να διαβάσει τα συγκεκριμένα αιτήματα της ΟΛΜΕ, το κείμενο αυτό εξαντλείται σε γενικότητες και ευχολόγια. Τι είχε συμβεί; Γιατί δε μπόρεσε η τότε συνδικαλιστική ηγεσία της ΟΛΜΕ -το 1930 και όχι το 1932 όπως ληθεμένα αναγράφεται στο βιβλίο- να «συγκεκριμενοποιήσει» τα αιτήματά της; 'Απαιγε της βλασφημίας! Απλούστατα το λεγόμενο «τεκμήριο» που συγκέντρωσε η ομάδα και αναδημοσιεύει ο κ. Μπ., μόλο που χαρακτηρίζεται ως «υπόμνημα», είναι στην πραγματικότητα το λεγόμενο «διχβιβαστικό»! με το οποίο υποβλήθηκαν -σύμφωνα με το πάγιο γραφειοκρατικό τυπικό- τα αιτήματα της ΟΛΜΕ. Διχβάζουμε λοιπόν στη σύντομη πληροφορική εισαγωγή του Δελτίου ότι «η διοίκησης της Ομοσπονδίας μας υπέβλεπε εις τον κ. Υπουργόν της Παιδείας το κατωτέρω υπόμνημα συνοδευόμενον υπό των αιτημάτων του κλάδου, ως ταύτα καθωρίσθησαν παρά της Η' Συνελεύσεώς μας»!! (σ. 325). Γιατί ο κ. Μπ. προτίμησε να δημοσιεύσει το γενικόλογο «υπόμνημα» και όχι το τεκμήριο των συγκεκριμένων αιτημάτων της ΟΛΜΕ, αυτό το ξέρει -αν το ξέρει- μόνο ο ίδιος. Στην ίδια σελίδα του Δελτίου που τελειώνει η δημοσίευση του διαβιβαστικού υπομνήματος αρχίζει η δημοσίευση των αιτημάτων¹. Ο αναγνώστης, που ποικιλότροπα ενδιαφέρεται για το συνδικαλισμό των καθηγητών της Μ.Ε. αυτή την περίοδο, πρέπει να συμβουλευτεί τελικά το ίδιο το Δελτίο τους και όχι αυτό το «τεκμήριο» του κ. Μπ. Εννοείται και για τον παρακάτω επιπρόσθετο λόγο.

7. Το αμέσως επόμενο «τεκμήριο» της Μπουζακείου συλλογής (αριθ. 76) περιέχει και δύο πολύ σύντομα, συνεπώς γενικόλογα, σχόλια του Δελτίου της ΟΛΜΕ για τη θέση του Γ.Π. απέναντι στα προηγούμενα αιτήματά της (σ. 326). Στο ίδιο όμως φύλλο του Δελτίου δημοσιεύονται αναλυτικά οι διεξοδικές απαντήσεις που έδωσε ο Γ.Π. σε κάθε ένα από αυτά τα αιτήματα. Μόνο αν ανατρέξουμε στο Δελτίο, θα μάθουμε επικριβώς ποια αιτήματα δέχτηκε ως δίκαια και ορθά ο Γ.Π., σε ποια εξέφρασε αμφιβολίες, με ποια δε συμφώνησε και ποια παρέπεμψε «στο κοινόν ζήτημα δι' όλους τους υπαλλήλους»². Ο κ. Μπ. έχασε εδώ μια δεύτερη ευκαιρία να συγκεντρώσει ένα από τα κατεξοχήν αντιπροσωπευτικά τεκμήρια, με τα οποία μπορεί να φωτιστεί ακριβέστερα η σχέση του Γ.Π. με τους συνδικαλιστές της ΟΛΜΕ στο τέλος του 1930. Γιατί δε μπορεί ασφαλώς να χαρακτηριστεί ως «αμερόληπτη καταγραφή» αυτών των σχέσεων διατύπωση σαν κι αυτή του «βιογράφου»: «Θα πρέπει όμως να σημειώσουμε εδώ ότι ο Γ.Π. δεν 'σύρεται' πίσω από τις συνδικαλιστικές ενώσεις. Ακού-

1. Δελτίον ΟΛΜΕ, αρ. φύλ. 53-54 (1930), σ. 7-8.

2. «Αι γνώμαι του κ. Υπουργού», στο ίδιο, αρ. φύλ. 57 (1931), σ. 165-166.

ει προσεκτικά τις απόψεις τους, αλλά όταν ο ίδιος έχει πεισθεί για την αναγκαιότητα λήψης ενός μέτρου θα προχωρά ανεξάρτητα από το κόστος» (σ. 57). Είναι τελικά φανερό πως με τέτοιου είδους «τεκμήρια», τα οποία εξόφθαλμα δεν έχουν αξιολογηθεί, υπονομεύονται εξαρχής οι στόχοι και τα ερωτήματα της εργασίας του κ. Μπ. (σ. 16-17). Θα έχουμε πιο κάτω την ευκαιρία να θαυμάσουμε κι άλλα αντιπροσωπευτικά δείγματα από αυτή τη «δεξιόσυνη» του.

Οι φακοί της «επαφής». Το πρώτο κεφάλαιο της «μελέτης» τιτλοφορείται «η πρώτη επαφή [του Γ. Π.] με τα εκπαιδευτικά ζητήματα». Σ' αυτό, παρόλο που, όπως δείξαμε πιο πάνω, ο κ. Μπ. δε μπορεί να προσεγγίσει και φυσικά να μελετήσει τη θέση του νέου τότε διανοούμενου Γ.Π. στο πεδίο των θεωρητικών και πολιτικών συγκρούσεων για το δημοτικισμό πριν από το 1922 -το θέμα συνεπώς παραμένει υπό διερεύνηση- αποκαλύπτεται και πάλι πολύ «δεξιός». Υποκαχιστά δηλ. την ιστορική μελέτη με μια επιλεκτική γεγονοτολογία σκόρπιων και ασύνδετων πληροφοριών. Η πρωτοτυπία της μελέτης του εξαντλείται εδώ στην «αξιοποίηση ενός ξένου τίτλου. Πράγματι η «αρχική επαφή [του Γ.Π.] με τα εκπαιδευτικά ζητήματα» στο δάνειο τίτλο¹ μετατρέπεται στο βιβλίο του κ. Μπ. (σ. 21) σε «πρώτη επαφή»!

Είναι βέβαια γνωστό, ιδιαίτερα στην Ψυχολογία, πως συχνά η «πρώτη επαφή» με κάποιον ή με κάτι μπορεί να αποβεί τραυματική. Δε γνωρίζω αν η «πρώτη επαφή» του πονηματίου με τη μελέτη της ιστορικής προσωπικότητας του Γ.Π. είχε παρόμοιες πολλαπλές παρενέργειες. Αν κρίνω, ωστόσο, από ένα «πρώτο» άρθρο του για τον Γ.Π. σε ειδικό αφιέρωμα του ομώνυμου ιδρύματος² -το οποίο ασφαλώς προσμετρήθηκε για την ακαδημαϊκή εξέλιξή του-, τότε μπορώ βάσιμα να υποθέσω ότι όλα τα ενδεχόμενα είναι ανοιχτά. Ο κ. Μπ. ούτε καν αναφέρει βιβλιογραφικά την πρώτη του «επαφή» μ' αυτό το θέμα. Γιατί τάχα φρόντισε να σκεπάσει η λήθη τόσα βιολογικά εκείνο το αφιερωματικό του άρθρο; Μήπως άραγε νόμιζε ότι θα ξεπερνούσε με την προύσχη μελέτη τις διαψεύσεις της «πρώτης επαφής»; Ας δούμε, λοιπόν, από πιο κοντά δυο αντιπροσωπευτικές συνέπειες από τη «δεύτερη επαφή» του με τον «πολιτικό της παιδείας».

1. Διατείνεται, λοιπόν, ο σ. ότι «κατά τη δεκαετία του '20 ο Γ.Π.: ...θα διατηρήσει τόσο την επαφή του με τα εκπαιδευτικά ζητήματα, όσο

1. Βλ. Ν.Π. Τερζής, *Εκπαιδευτική Πολιτική και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 213.

2. Σ. Μπουζάκης, «Η συμβολή του Γεωργίου Παπανδρέου στην αναβάθμιση της ελληνικής εκπαίδευσης: μια ιστορική ερμηνευτική προσέγγιση», στο *Γεώργιος Παπανδρέου, 60 χρόνια...* δ.π. σ. 307-312.

και τις θέσεις του για τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό» (σ. 24). Για ποια «επική» πρόκειται; Ο φηκός του κ. Μπ. μετακινείται φευγαλέα από το 1920 έως στα 1926, χωρίς να εστιαστεί ούτε μια φορά στην κρίσιμη τριετία 1923-1925, όταν δηλ. οι δημοτικιστές ξεναπιάνουν το νήμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917-1920. Ο ρέκτης βιογράφος του Γ.Π. «ξέχασε», ασφαλώς όχι τυχαία, πως σ' αυτή την τριετία έχει επανέλθει η δημοτική γλώσσα στην εκπαίδευση, πως λειτουργεί η Παιδαγωγική Ακαδημία (Γληνός) και το Μαρσλειο Διδασκαλείο (Δελμούζος) και πως τέλος ξεσπάει η πολεμική εναντίον τους (1925), τα γνωστά «Μαρσλειακά». Ο κ. Μπ. δεν θέτει το στοιχειώδες, για κάθε ιστορικό της νεοελληνικής εκπαίδευσης, ερώτημα: Τι έπραξε ο Γ.Π. αυτή την περίοδο και ιδιαίτερα στην κρίσιμη φάση των «Μαρσλειακών»; Όταν π.χ. η φιλική προς τον Γ.Π. εφημερίδα *Εστία* αρχίζει από το τέλος κιόλας του 1924 να επισείει το «φάντασμα του κομμουνισμού» στα δυο δημοτικιστικά ιδρύματα¹, εξακολουθεί άρχως ο Γ.Π. να πιστεύει και να δικηλεύσει δημόσια, όπως στα 1915, πως ο Α. Δελμούζος είναι «εθνικός παιδαγωγός»; Μήπως, όπως έχουμε δείξει παλιότερα, οι σχέσεις του Γ.Π. με τον Εκπαιδευτικό Όμιλο και τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια της δημοτικιστικής τριανδρίας γίνονται, από την αρχή κιόλας του 1923, όλο και πιο απόμακρες²; Μήπως η πολιτική πρακτική του Γ.Π. από το 1922 έως την εκτόπισή του (αρχές Οκτωβρίου 1925) από τον Θ. Πάγκαλο, φαίνεται να επιβεβαιώνει όσα του κατηλόγιζαν από το 1923 κιόλας συγκεκριμένοι «βενιζελογενείς» παράγοντες³; Μήπως τελικά ο «συγχρονισμένος δημοτικιστής» του 1922, διαπιστώνει πολύ σύντομα πως ο δημοτικισμός δεν είναι πια αναγκαίος ή προσοδοφόρος στη σταδιοδρομία του «νεοπολιτικού της Κυβερνήσεως» του 1923; Μήπως έτσι εξηγείται η σιωπή του νέου υπουργού Εθνικής Οικονομίας Γ.Π. (15 Ιουνίου 1925), ακριβώς τις μέρες που κορυφώνονται τα «Μαρσλειακά»; Για ποια «επική» και για ποιες «θέσεις» του Γ.Π. μιλάει ασύστελα ο αυτόκλητος τιμητής; Απλούστατα, ο φηκός του κ. Μπ. δεν έχει επική με την ιστορία της εκπαίδευσης αυτής της περιόδου. Γιατί είναι βέβαια εύκολο να αποδεικνώνει κανείς έτοιμα ερωτήματα για την περιοδολόγηση της σχέσης του Γ.Π. με την εκπαίδευση. Η πρώτη δυσκολία, ωστόσο, βρίσκεται στην κατανόησή τους και φυσικά η πιο μεγάλη στη διερεύνησή τους. Διφορετικά, όπως στο βιβλίο του κ. Μπ. τα ερωτήματα

1. Βλ. πρόχειρα, Χαράλαμπος Νούτσος, *ό.π.*, σ. 62 κκ.

2. Στο *ίδιο*, σ. 298 σημ. 14.

3. Βλ. Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Εξάντας, Αθήνα 1977, σ. 338-339 (Ε. Τσουδερός προς Ε. Βενιζέλο) και 352-353, 356-357 (Γ. Κονδύλης προς Ν. Πλαστήρα).

καταντούν εισαγωγική διχκοσμητική φρασεολογία, δηλ. στάχτη στα μάτια του απλού αναγνώστη.

2. Στάχτη, λοιπόν, στα μάτια είναι, φυσικά, και όσαπραθέτει ο σ. για την «παρέμβαση του Γ.Π. στη Βουλή κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου για το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο... στις 2 Δεκεμβρίου 1925» (σ. 25-26). Γιατί εδώ ο κ. Μπ. διαπράττει ένα βαρύ μεθοδολογικό ατόπημα: Αποκρύπτει δηλ. σ' αυτή την παρουσίαση της παρέμβασης του Γ.Π. δυο σημαντικές πληροφορίες από τα λεγόμενά του στη Βουλή. Η πρώτη, ότι ο Γ. Π. διαφωνεί και διχμυρτύρεται «σφοδρώς κατά της τοιαύτης επαγγελματικής αξιώσεως» των εκπαιδευτικών να αυτοδιοικούνται και η δεύτερη ότι μόλο που θα επικρίνει το νομοσχέδιο, θα το ψηφίσει, «διότι θα υπερισχύση η πεποίθησις ημών περί της ανάγκης της παραμονής της παρούσης Κυβερνήσεως». Για να δικπιστώσει κανείς τι ακριβώς τόνισε στην παρέμβασή του ο Γ.Π., πρέπει να διχγράψει με μια μονοκονδυλιά όσα ο φακός του κ. Μπ. «συλλαμβάνει» και να διαβάσει το ίδιο το «τεκμήριο» (σ. 169-171). Πέρα ωστόσο από αυτό το «τεκμήριο», πρέπει ο αναγνώστης να γνωρίζει, μια και το αγνοεί ο σ., πως ο τότε υπουργός της Παιδείας, στη λεγόμενη κυβέρνηση «ευρέως συνασπισμού», Θ. Νικολούδης, στέλεχος του κόμματος του Ι. Μεταξά, είχε ετοιμάσει κι ένα δεύτερο νομοσχέδιο για τα διδακτικά βιβλία, με το οποίο επιχειρούσε να νομιμοποιήσει και πάλι την καθρεύουσα στο δημοτικό σχολείο. Πρέπει δηλ. ο αναγνώστης να γνωρίζει, μια και ο κ. Μπ. στο πόνημά του την αγνοεί πκντελώς, τη συνολική εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 1926-1928. Μόνο έτσι θα μπορούσε να κατανοήσει πληρέστερα την τότε «επκφή του Γ.Π. με τα εκπαιδευτικά ζητήματα».

Για να βοηθήσουμε λοιπόν τον μελλοντικό ερευνητή της εκπαιδευτικής δράσης του Γ.Π. θα παρουσιάσουμε εδώ, ανγκαστικά σε συντομία, τις επόμενες όψεις της¹: α) Ο Γ.Π. δεν είναι μόνο απλός βουλευτής σ' αυτή την κυβέρνηση, αλλά και εισηγητής στην κοινοβουλευτική επιτροπή για τα εκπαιδευτικά θέματα. Έχει συνεπώς αυξημένη αρμοδιότητα και ευθύνη για την ψήφισή τους. β) Ο Γ.Π. δεν αγοράεύει μόνο στη συζήτηση του νομοσχεδίου για το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο αλλά και παρεμβαίνει ενεργά με τροπολογίες, που γίνονται δεκτές, για την ψήφιση του νομοσχεδίου².

1. Είναι, έτσι, φανερό πως, παράλληλα με την κατεδάφιση της σαθρής Μπουζάκειας κατασκευής, μ' ενδιαφέρει η παρουσίαση και ανάλυση τεκμηρίων -άγνωστων προφανάς στο ρέκτη πονηματία- με τα οποία ο αναγνώστης θα σχηματίσει ορθή εικόνα της συνολικής δράσης του Γ.Π. ως το 1932.

2. Βλ. Συνεδρία ΙΣΤ' της 7-12-1927 (Πρακτικά σ. 203), Συνεδρία Κ' της 13-12-1927 (Πρακτικά, σ. 253), Συνεδρία ΚΑ' της 14-12-1927 (Πρακτικά, σ. 263-265). (Όλες αυτές τις παρεμβάσεις τις αγνόησε ο ρέκτης βιογράφος).

γ) Ο Γ.Π. με επιστολή του στην εφημ. *Εστία*¹, τονίζει ρητά πως όχι μόνο αποδέχεται και τα δυο νομοσχέδια του Νικολούδη, «διότι αποτελούν το πόρισμα της πολιτικής συμφωνίας των Αρχηγών των συμπραττόντων κομμάτων», αλλά και «συμφωνεί πράγματι προς τας γενικές διατάξεις των». δ) Είναι συνεπώς εξόφθαλμο κυνική η δήλωση του Γ.Π. στη Βουλή (7-12-1927) ότι «εάν υπό το κράτος πολιτικής ανάγκης στέργωμεν εις την θυσίαν ευδοκίμων ανωτάτων διοικητικών λειτουργών, ιδεολογικώς ομοφρόνων μας, αδυνατούμεν όμως να αφήσωμεν αυτούς ανυπερασπίστους όταν αδικώς θίγωνται». ε) Όταν, χάρη στην απολιτική συμφωνία των Αρχηγών των συμπραττομένων κομμάτων», ο Θ. Νικολούδης μπορεί να ταπεινώσει τους συνδικλιστές της ΟΛΜΕ, να απολύσει τη νόμιμη εκλεγμένη διοίκηση της ΔΟΕ και να περριπέμψει στο πειθαρχικό τον αιρετό της ΔΟΕ στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, όταν με μια λέξη ο Νικολούδης επιχειρεί να «φιμώσει» το συνδικλισμό των δασκάλων και «τρώει κατάμουτρα» την απόφαση της Ι' έκτακτης συνέλευσής τους, τότε η διαμαρτυρία του Γ.Π. στη Βουλή (13-12-1927), πως «η περριπέμψη των δασκάλων δεν είναι εναντίον του Κράτους», δείχνει εύγλωττα το βαθμό της «επαφής» του με τα εκπαιδευτικά ζητήματα. στ) Όταν ο «εθνικός παιδαγωγός» υποστήριζε δημόσια πως τα νομοσχέδια του Νικολούδη «δεν βγαίνουν από κινένο σύστημα σκέψεων και από καμιά αντικειμενική μελέτη απάνω στις πραγματικές ανάγκες της παιδείας, νομοθετήματα που είναι μονάχα πρόχειρα μπλώματα»², όταν μάταια ο ίδιος επιδίωξε να πείσει τουλάχιστον τον Γ. Καραντάρη, για να μη ψηφιστούν τα νομοσχέδια³, τι έχει απομείνει άραγε σ' αυτή τη νέα συγκυρία από το «συγχρονισμένο δημοτικιστή» του 1922, που δημοσιεύει στην *Εστία* πως «συμφωνεί πράγματι προς τας γενικές διατάξεις των νομοσχεδίων»; ζ) Όταν ο Γ.Π. έγραφε στην *Εστία* πως με τα νομοσχέδια του Νικολούδη «η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας και εις τας εξ τάξεις των δημοτικών σχολείων το πρώτον ήδη νομοθετικώς καθιερωμένη», δεν έδινε ο ίδιος άραγε με αυτές τις δηλώσεις του το δικαίωμα στον Δ. Γληνό να τονίσει πως και στην περίπτωση του Γ. Π. «κάθε Ρωμικός έχει στην τσέπη του ένα σόφισμα για να σκεπάσει με ωραίες λέξεις τις ασυνέπειες και τις ανωντρίες του»⁴; Για ποια απεπαφή» και «ασυνέπεια» του Γ.Π. πρόκειται;

Όταν συνεπώς για όλους αυτούς τους αναβαθμούς και τις μεταπτώσεις της «επαφής» του Γ.Π. με τα εκπαιδευτικά ζητήματα, ο κ. Μπ. δε

1. *Εστία*, 30-11-1927.

2. Α.Π. Δελμούζος, «Θολωμένα νερά», *Ελεύθερον Βήμα*, 12-10-1927.

3. Βλ. Μ. Σταφυλάς, «Ένα ανέκδοτο υπόμνημα του Αλεξάνδρου Δελμούζου για τη γλώσσα και την παιδεία», *Τετράμηνα*, αρ. 39-40 (1989), σ. 2579-2586.

4. Βλ. το σχόλιο, «Ιδεολογία», *Αναγέννηση*, φύλ. 3 (1927), σ. 142.

«βγάζει άχνα» στο βιβλίο του, πόσο σέβεται τον αναγνώστη στην εισαγωγή του βιβλίου του, όταν διχτείνεται πως η «προσέγγιση των παραπάνω στόχων θα μας επιτρέψει αρχικά να απαντήσουμε και σε μια σειρά από ερωτήματα όπως: Παρέμειναν σταθερές οι θέσεις του Γ.Π. απέναντι στα εκπαιδευτικά ζητήματα... -Ακολούθησε μια συνεπή ως προς τις αρχές, τη φιλοσοφία και τους στόχους εκπαιδευτική πολιτική;» κτλ. (σ. 16). Πόσο τελικά ο ίδιος σέβεται τις στοιχειώδεις απιτήσεις εκφοράς επιστημονικού λόγου, όταν, «ξεμπερδύοντας» με το νομοσχέδιο του Νικολούδη, γράφει απτόητος: «Και κατά τα επόμενα χρόνια ο Γ.Π. θα συνεχίσει να παρεμβαίνει στα εκπαιδευτικά ζητήματα, υπερασπιζόμενος πάντοτε την εκπαιδευτική και γλωσσική μετρούθμιση» (σ. 26). Είναι κιόλας φανερό, με βάση τα αμέσως προηγούμενα, πως η απόπειρά του να «αγιογραφήσει» τον Γ.Π. προσκρούει από την αρχή κιόλας στην έλλειψη στοιχειωδών προ-υποθέσεων. Γιατί, φυσικά, ο κ. Μπ. δε μπόρεσε εδώ να πιάσει «επαφή» με τη σκληρή και αντιφατική πραγματικότητα της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης.

Η θητεία και ο Πρόεδρος. Αν εξιρέσουμε τον «πρόλογο - σκοποθεσία» (σ. 15-19), ο κ. Μπ. αφιέρωσε για τη «μελέτη της σχέσης» κτλ. του Γ.Π. 55 σελίδες με δικό του κείμενο. Από αυτές οι 50 «διαπραγματεύονται» την περίοδο της θητείας του Γ.Π. στο Υπουργείο Παιδείας από το Γενάρη του 1930 έως το Μάιο του 1932 (σ. 26-76). Οι 30, ωστόσο, σελίδες από τις παραπάνω αποτελούν σε μεγάλη έκταση απλή επανάληψη ή, καλύτερα, κατά λέξη αντιγραφή σελίδων από τα γνωστά «Πρακτικά των συνεδριάσεων του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου» (σ. 28-37) και από το προεκλογικό τομίδιο - απόσπασμα του «απολογισμού του έργου της Κυβερνήσεως Φιλελευθέρων» (σ. 39, πιν. I-II, 52-56) ή αποσπασματική συρραφή από εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων, που κατέθεσε στη Βουλή και τη Γερουσία ο Γ.Π. (σ. 40-41, 42-43, 48 και 49). Γιατί, όπως είναι γνωστό, ο Γ.Π. είχε φροντίσει, ενόψει των πολιτικών εξελίξεων του τέλους της βενιζελικής τετραετίας, να εκδώσει το 1932 σε τρεις ξεχωριστούς τόμους το σύνολο των εισηγητικών εκθέσεων, νόμων και διαταγμάτων της υπουργίας του¹. Έτσι ο ρέκτης βιογράφος του Γ.Π. είχε στα χέρια του έτοιμο το «γεμάτο πιάτο» με την «παπανδρεϊκή» υπουργική νομοθεσία του 1930-1932. Φρόντισε μόνο να βάλει τους αξιέπαινους συνεργάτες του ν' αντιγράψουν ό,τι σχετικό βρήκαν στα ΦΕΚ της ίδιας περιόδου (σ. 83-146)² και ν' αποδελτιώσουν -είδαμε με ποιο τρόπο- το

1. Με την επιμέλεια του αστενού συνεργάτη» του Χρ. Λέφα.

2. Δεν υπήρχε άραγε τίποτε σχετικό στο «Παράρτημα» ή μήπως απλώς αγνοούσαν την ύπαρξή του;

«Δελτίον της ΟΑΜΕ» (σ. 80), το «Διδασκαλικόν Βήμα» (σ. 79-80), την εφημερίδα «Νεολόγος των Πατρών» (σ. 81) και ολίγον «Ερμή» (σ. 81). Γιατί, ασφαλώς, θέλησε μ' αυτό το υλικό ν' απαντήσει, ανάμεσα σ' άλλα, και στο τέταρτο από τα πολλαπλά ερωτήματα του προλόγου: «Ποια ήταν η θέση και η σχέση του Γ.Π. ως Υπουργού Παιδείας απέναντι στη συνολική εκπαιδευτική πολιτική του Ελευθέριου Βενιζέλου στα χρόνια 1928-1932;» (σ. 16).

Σπεύδω να δηλώσω προκαταβολικά πως χαίρομαι ιδιαίτερα που ο κ. Μπ. υιοθέτησε σχεδόν κατά λέξη αυτό το ερώτημα από προηγούμενη δική μου μελέτη σχετικά με το θέμα του¹, γιατί έτσι έδειξε ακόμα μια φορά πόσο επιδέξιος είναι στην «αξιοποίηση» της προγενέστερης αλλότριας σκέψης. Σπεύδω, ωστόσο, να συμπληρώσω πως λυπάμαι ιδιαίτερα που ο ευφυής βιογράφος του Γ.Π. δε μπόρεσε να αποδείξει με την εργασία του ότι «έχει τα κότσια» να απαντήσει έστω και ακροθιγώς σ' αυτό. Γιατί, απλούστατα θα χρειαζόταν ν' απαντήσει προηγουμένως και σ' ένα άλλο πιο βασικό ερώτημα σχετικά με το βαθμό και την έκταση της συμβολής του ίδιου του πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου στη σύλληψη, τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής των Φιλελευθέρων το χρονικό διάστημα 1928-1932. Όπως όμως ξέρουν όλοι, δεν υπάρχει απάντηση χωρίς ερώτημα. Και ένα τέτοιο ερώτημα, προϋπόθεση 'sine qua non' για όποιον φιλοδοξεί να μελετήσει επιστημονικά την υπουργική θητεία του Γ. Π. το ίδιο διάστημα, δεν υπάρχει φυσικά στο βιβλίο του κ. Μπ.

Η μόνη φορά που ο καλός βιογράφος του Γ.Π. μνημονεύει αυτή τη συμβολή του Ε. Βενιζέλου συμποσούται σε μια παράδα κείμενο του ίδιου του κ. Μπ. και σ' ένα ένθετο κολοβωμένο και ασχολίαστο απόσπασμα του Προέδρου της Κυβέρνησης, με τη λεζάντα «Ελ. Βενιζέλος, 1928» (σ. 70). Η παράδα του κειμένου του, μαζί με τις δυο προηγούμενες λέει τα εξής: «Και βέβαια ο Γ. Π. θα κατβάλλει μεγάλες προσπάθειες να στρέψει τη σχολική γνώση από το στείο κλασικισμό σε πιο πρακτικές κατευθύνσεις. Το στίγμα μιας τέτοιας πολιτικής το είχε δώσει ήδη ο πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος» (σ. 70).

Με ποια αφορμή, για ποιους λόγους και με ποιες συνέπειες για το σύνολο των εκπαιδευτικών νομοθετημάτων -κι όχι μόνο για το θέμα της σχολικής γνώσης- τέτοια ή παρόμοια επιμέρους ερωτήματα, στα οποία μπορεί να αναλυθεί το πιο πάνω βασικό ερώτημα, απουσιάζουν από την «κριτική αποτίμηση του μεταρρυθμιστικού έργου» του Γ.Π. στο βιβλίο του

1. Χαράλαμπος Νούτσος, ό.π., σ. 813. Εκεί τόνιζα ρητά την ανάγκη να μελετηθεί στη θέση και η σχέση του υπουργού Γ.Π. με τη συνολική εκπαιδευτική πολιτική του Ε. Βενιζέλου στα χρόνια 1929-1932». Αντιγράφω απλώς για τη σύγκριση.

κ. Μπ. Αντί γι' αυτό ο ευσεβής βιογράφος μας βομβαρδίζει με ηχηρούς χαρακτηρισμούς για τον Γ. Π. -η πκράθεσή τους θκ έπικνε πολύ χώρο- και με μεγαλόστομες κοριστολογίες σαν την επόμενη: «Ο Γ.Π. έχει δικ-μορφωμένη αντίληψη για τα εκπαιδευτικά ζητήματα... Ακόμη, έχει όρα-μα για την παιδεία, πιστεύει βαθιά σ' αυτήν, αφιερώνεται με πάθος σ' αυτό που κάνει ... Ο Γ.Π. θκ αξιοποιεί κάθε ευκαιρία που του δίνεται, προ-κειμένου να δημοσιοποιεί τις εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές του αντιλή-ψεις, να εμπλέκεται στη δίνη των συγκρούσεων, να επιχειρηματολογεί υπέρ της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, να αναλύει την εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Ε. Βενιζέλου. Και, βέβαια, ο ρόλος του στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής είναι καταλυτικός και ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε κάθε ευκαιρία του δείχνει την εμπιστοσύνη του, στηρίζει τις προσπάθειές του» (σ. 67).

Να τη λοιπόν η «ταμπκιέρα», όπως θάλεγε ο Γ.Π. για την απόπει-ρα του κ. Μπ. να τον αγιογραφήσει: Ούτε λίγο ούτε πολύ ο υμνητής του Γ. Π. θέλει να μας πείσει πως χωρίς τον Γ.Π. δεν υπάρχει βενιζελική εκπαι-δευτική πολιτική στα χρόνια 1928-1932, και πως ο ίδιος ο Βενιζέλος απ-λώως τον εμπιστεύεται και τον στηρίζει. Μέσα σε δυο αράδες έβγαλε στη γω-νία το Βενιζέλο, μια και έσπευσε λίγο πιο πάνω, πκριστάνοντας και πάλι τον τιμητή «των εργασιών για την ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης», να γράψει πως «η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης των Φιλε-λευθέρων ουσιαστικά θεσμοθετείται αλλά και εφαρμόζεται τόσο ως εξωτε-ρική όσο και ως εσωτερική μεταρρύθμιση, κυρίως κατά τη διετία 1930-1932 με Υπουργό Παιδείας τον Γεώργιο Παπανδρέου» (σ. 67). Έτσι τε-λικά, επιστρατεύοντας το ιδεολόγημα εξωτερική - εσωτερική μεταρρύθ-μιση, κατάφερε ο ευφυής βιογράφος να αναδείξει τον «καταλυτικό ρόλο» του Γ.Π. στη διαμόρφωση της Βενιζελικής εκπαιδευτικής πολιτικής, απ-παντώντας έμμεσα και αρνητικά με τις μεγαλοστομίες του στο πκραπάνω βασικό ερώτημα, που ο ίδιος δεν είχε διατυπώσει! Αυτό το είδος της ιστο-ρικής έρευνας ασκεί με επιμέλεια ο κ. Μπ.

Έέρουμε όμως πως στην ιστορία υπάρχουν «πονηριές» και πως ακό-μα και τα «γεγονότα» του θετικισμού είναι πιο ξεροκέφαλα από κάθε «κρητικό» κεφάλι. Δεν είναι, λοιπόν, διόλου πκράξενο που και το «wie es eigentlich gewesen» απουσιάζει από τη «μελέτη» του γερμανοθρεμμένου βιογράφου. Περιορίζομαι εδώ, και πάλι για τον μελλοντικό βιογράφο του Γ.Π., να σημειώσω τα επόμενα:

1. Είναι απολύτως βέβαιο πως ο Ε. Βενιζέλος δεν είχε μόνο «επαφή» με το δημοτικισμό -είναι αστείο να πκραπέψουμε εδώ- αλλά είχε από νωρίς διαμορφωμένη μια ορισμένη συνολική αντίληψη για τη συμβολή της εκπαίδευσης στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Αρκεί να θυμηθεί

καθώς την κοινωνική λογική των γνωστών νομοσχεδίων του 1913 και την επιδοκιμασία που εξέφρασε ο ίδιος στα 1918 για τις ενδεχόμενες μεταρρυθμίσεις του πανεπιστημίου¹. Η αντίληψή του αυτή, στη συγκυρία της δεκαετίας του '20, εστιάζεται στη θεμελική παραδοχή της συμβολής του εκπαιδευτικού μηχανισμού στη διατήρηση του υφιστάμενου κοινωνικού status quo. Έτσι, στο γνωστό προεκλογικό - προγραμματικό λόγο της Θεσσαλονίκης (22-7-1928), θα τονίσει ρητά: «Αλλά θα στηρίξωμεν ακόμη αποτελεσματικώτερον το κοινωνικόν καθεστώς διά της επιβληθείσης αμέσου και ριζικής μεταρρυθμίσεως του εκπαιδευτικού μας συστήματος, εφόσον εκατοντάδες σχολείων της κλασσικής λεγομένης εκπαιδεύσεως εξακολουθούν να εξαπολύουν κατ' έτος χιλιάδας νέων ατελέστατα συνήθως μορφωμένων, ανικάνων ουσιστικώς, διά κάθε παραγωγικήν εργασίαν, το μέλλον μας δε δεν ημπορεί παρά να είναι σκοτεινόν και το κράτος εργάζεται προφικνώς δια να παρασκευάση τον μέλλοντα στρατόν της κοινωνικής ανατροπής»². Και συνεχίζει μιλώντας «διά τους ολίγους εκλεκτούς», που πρέπει να σπουδάσουν με κρατικές υποτροφίες, εφόσον είναι άποροι, την κλασική εκπαίδευση, για την ανάγκη διχμόρφωσης του εξατάξιου δημοτικού σχολείου σε «σχολείον εργασίας» και για την προχγή πρακτικών γεωργικών γνώσεων σε «σχολεία των γεωργικών περιφερειών». Ο λόγος του σιωπηρά παραπέμπει στα 1913 και προοιωνίζει καθαρά την ομολογη λογική των νομοσχεδίων του 1929.

2. Ο Ε. Βενιζέλος, με την κυβερνητική παντοδυναμία του, δε μένει βέβαια μόνο στο επίπεδο των προεκλογικών εξαγγελιών. Γνωρίζει πολύ καλά πως για να μπορέσει να λύσει προς τη δική του κατεύθυνση το ακατ' εξοχήν πολύπλοκον και δυσχερές εκπαιδευτικό πρόβλημα, δηλ. να συμβάλει, μ' άλλα λόγια, η εκπαιδευτική του πολιτική στη συνολική εργατική πολιτική του κόμματός του, απαιτείται πριν από κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτελεσματική διοικητική αναδιάρθρωση του σχολικού μηχανισμού. Πρόκειται εδώ για την εφαρμογή της γενικότερης αντίληψης -δοκιμασμένης και στο παρελθόν (1914, 1920)- του Ε. Βενιζέλου για τον καθοριστικό ρόλο της κεντρικής εξουσίας στην πρόληψη και εξομάλυνση των κοινωνικών - ταξικών συγκρούσεων. Ο ρόλος αυτός για το Βενιζέλο μπορεί κάλλιστα να ενλλάσσεται από διαιτητικός σε αυταρχικά κατασταλτικός. Έτσι, λοιπόν, δε θα βραδύνει να συγκαλέσει στις αρχές Γενάρη του 1929, σε γνωστό αθηναϊκό ξενοδοχείο, ευρεία σύσκεψη. Σ' αυτή συμμετέχουν οι υπουργοί Συγκοινωνιών, Γεωργίας, Εθνικής Οικονομίας, Παιδεί-

1. Βλ. την εισηγητική έκθεση για το Ν.Δ. «Περί Τροποποιήσεως του Οργανισμού του Πανεπιστημίου», ΦΕΚ αρ. 195, 12-6-1926.

2. *Ελεύθερον Βήμα*, 23-7-1928.

ας (Κ. Γόντικας) μαζί με άλλα κορυφαία στελέχη του κρατικού μηχανισμού (ανάμεσά τους και ο Ε. Κακούρος), για να συζητήσουν και να αποφασίσουν «το ζήτημα της εις το υπουργείον της Παιδείας συγκεντρώσεως της εκπαιδεύσεως». Κι όπως συνεχίζει να μας ενημερώνει το σχετικό ρεπορτάζ, με πληροφορίες από πρώτο χέρι, αυτή η διοικητική μεταρρύθμιση κρίθηκε σκόπιμη για να υπάρχουν «διά τους γενικωτέρους μορφωτικούς σκοπούς της εκπαιδεύσεως κοινά κατευθύνσεις και αρμονισμένα προς αυτές εκπαιδευτικά προγράμματα». Με βάση αυτές τις αποφάσεις, συνεχίζει το ρεπορτάζ, «θα προσαρμοσθούν τα νέα εκπαιδευτικά νομοσχέδια διά των οποίων μεταξύ άλλων θα τροποποιηθούν ο νόμος περί συγκροτήσεως του εκπαιδευτικού συμβουλίου... και οι νόμοι περί διοικήσεως της εκπαιδεύσεως...¹» Σημειώνω εδώ, παρεμπιπτόντως, πως στη σύσκεψη αυτή δε μετέχει φυσικά ο Γ.Π.

3. Οι αποφάσεις αυτής της σύσκεψης δε μένουν ασφαλώς κενό γράμμα. Αντίθετα θα χρησιμεύουν -κι εδώ είναι καθοριστική, όπως ξέρουμε η διαμεσολάβηση του Ε. Κακούρου- στον προσδιορισμό των γενικών αρχών-κατευθύνσεων των νομοσχεδίων του 1929. Μπορούμε έτσι να διαβάσουμε, όσοι διαβάζουμε, και τα επόμενα π.χ. από τη γενική εισηγητική έκθεση των νομοσχεδίων: «Προς επίτευξιν όμως ενιαίας κατευθύνσεως... είναι απαραίτητος η ύπαρξις ενός κέντρου επισκοπούντος και διευθύνοντος δι' αντιλήψεως ενιαίας και συνεχούς το σύνολον της μορφώσεως της νέας γενεάς... Φυσικόν τοιούτον, ως το είπωμεν Κέντρον πολιτισμού, είναι το Υπουργείον της Παιδείας, το οποίον και πρέπει να αναλάβει την ενιχίαν διοίκησιν και κατεύθυνσιν της όλης μορφώσεως της νεολαίας της τε γενικής και επαγγελματικής, συγκεντρώνον άμα παρ' αυτώ πάσας τας σχετικάς κρατικάς υπηρεσίας»². Αυτές ακριβώς οι γενικές αρχές - κατευθύνσεις προσδιορίζουν τελικά την κοινωνική σκοπιμότητα τόσο των νομοσχεδίων της υπουργίας Γόντικα όσο κι εκείνων της υπουργίας Γ.Π. Στην περίπτωση που μας αφορά, ο νόμος 4653/1930 («Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως»), και ειδικότερα η ίδρυση του ΑΕΣ, ο νόμος 4862/1931 («Περί των ξένων σχολείων»), ο νόμος 5043/1931 («Περί των σχολικών βιβλίων») και το Π.Δ. για το Αναλυτικό Πρόγραμμα και τα διδασκτέα μαθήματα της Μ.Ε., όπως τελικά και οι «θεσμικές παρεμβάσεις» για την Εκκλησία, τα Γράμματα και την Τέχνη αντανakλούν ποικιλότροπα τη θεμελιακή αντίληψη του Βενιζέλου για τον ιδιαίτερο ρόλο του σχολείου ως ιδεολογικού μηχανισμού του κράτους στην εξασφάλιση της σταθερότητας του ισχύοντος

1. «Η ενοποίηση της Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», στο ίδιο, 10-1-1929.

2. Ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει την εισηγητική έκθεση και σε προηγούμενο πόνημα του κ. Μπ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Gutenberg, Αθήνα 1995, τόμ. Α', σ. 214 κκ. Η παραπομπή στη σ. 218.

κοινωνικού συστήματος. Όσο ο συσχετισμός των κοινωνικο-πολιτικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια της βενιζελικής τετραετίας δε μπορούσε να διαφοροποιήσει ή να ακυρώσει την κοινωνική αποτελεσματικότητα αυτής της αντίληψης του Βενιζέλου, θα εξακολουθεί η ίδια να επιβάλλει την ταυτόσημη λογική στην εκπαιδευτική πολιτική και κατά τη διάρκεια της υπουργίας Γ.Π. Με βάση λοιπόν αυτή την οπτική μπορεί, όποιος θα μελετήσει επιστημονικά την εκπαιδευτική βιογραφία του Γ.Π., να διαπιστώσει και να καταλάβει πως η εισήγηση - αγόρευση του στα νομοσχέδια του 1929 προϋποθέτει ρητά το «γράμμα και το πνεύμα» του προγραμματικού λόγου του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη. Με την ίδια ακόμη οπτική μπορεί κανείς να κατανοήσει τις δηλώσεις του νέου υπουργού Παιδείας Γ.Π. (στις 2-1-1930), τις οποίες ούτε καν φρόντισε να αποδελτιώσει ο ευσεβής βιογράφος, όταν έλεγε πως «η εκπαιδευτική πολιτική την οποίαν θα ακολουθήσωμεν καθωρίσθη υπό του κ. προέδρου της κυβερνήσεως δια του προγραμματικού του λόγου του εκφωνηθέντος εν Θεσσαλονίκη...» και πως «πρόκειται να συνεχίσωμεν την αρχιμένην εφαρμογήν της κυβερνητικής πολιτικής προς την οποίαν όχι απλώς συμφωνώ αλλά και είμι αλληλέγγυος, διότι ως πρόεδρος της κοινοβουλευτικής επιτροπής μετέσχον της επεξεργασίας των νομοθετημάτων τούτων»¹. Με βάση τέλος την ίδια οπτική μπορεί να εξηγηθεί πειστικά γιατί ικανοποιήθηκαν επί υπουργίας Γ.Π. σχεδόν όλες οι εκκρεμότητες, νομοθετικές και προπαρασκευαστικές, του προκλήχου του, χωρίς να υπάρξει ουσιαστική υπονόμηση ή ανίερση της νομοθεσίας Γόντικα.

4. Όλες οι προηγούμενες παρατηρήσεις αναδεικνύουν ανάγλυφα το ερώτημα για τις αμοιβαίες σχέσεις του Βενιζέλου με τους υπουργούς του αυτή την περίοδο και ειδικότερα, στην περίπτωση μας, με τον Γ.Π. Η μάχη βεβαιότητα του κ. Μπ. στην εκτέλεση της βιογραφίας του Γ.Π. και πάλι δεν αφήνει χώρο για τέτοια ερωτήματα. Πρόκειται, ωστόσο, κυρίως για ιστορικά ερωτήματα: Ποια είναι τα περιθώρια της υπουργικής πρωτοβουλίας στη σύλληψη, νομοθέτηση και εφαρμογή ενός ορισμένου μέτρου της δικαιοδοσίας του; Ποια είναι η έκταση των διαφοροποιήσεων ή των ελιγμών του υπουργού σε σχέση με τις γενικές πολιτικές κατευθύνσεις της κυβέρνησης, δηλ. του πρωθυπουργού, για την πολιτική του υπουργείου; Σε ποιες περιπτώσεις, σε ποια έκταση και για ποιους λόγους ο Γ.Π. έβαλε τη δική του «σφραγίδα» στην εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης; Για να απαντήσει κανείς σε τέτοιου είδους ερωτήματα χρειάζεται αρχικά να διακρίνει, στη διερεύνησή του, ποιος συλλαμβάνει και ποιος καθορίζει τις κατευθυντήριες αρχές αυτής της πολιτικής. Είδαμε πως στην περίπτω-

1. *Ελεύθερον Βήμα*, 3-1-1930.

σή μας ο ρόλος αυτός ανήκει, όπως και ο ίδιος ο Γ.Π. πολλές φορές τονίζει, κατά τεκμήριο στο Βενιζέλο. Ο Γ. Π. δεν έχει επεξεργαστεί -απ' όσο μπορώ να κρίνω από τα δημοσιεύματά του στον τύπο ή τις παρεμβάσεις του στη Βουλή- κάποια διχοφορητική από του Βενιζέλου γενική αντίληψη για τον κοινωνικό ρόλο του σχολείου. Όπως, εξάλλου, είδαμε και πιο πάνω, οι σχέσεις του με το δημοτικισμό και την εκπαίδευση γίνονται από το 1922 και ύστερα όλο και απόμακρες. Από το 1915 έως το 1930 δεν υπάρχει, όσο μπορώ να ξέρω, κάποιο δημοσίευσμά του για την εκπαιδευτική πολιτική. Μπορούμε συνεπώς να δεχτούμε πως ο Γ.Π., τουλάχιστο όπως ρητά και ο ίδιος τονίζει, όχι μόνο απλώς συμφωνεί αλλά και τάσσει «αλληλέγγυος» με την κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική του 1928-1930.

5. Δεν ισχυρίζομαι, βέβαια, πως ο Γ.Π. είναι ένα απλό εκτελεστικό όργανο για την εφαρμογή κάποιων, επεξεργασμένης από πριν σ' όλες τις λεπτομέρειές της, εκπαιδευτικής πολιτικής. Τα πράγματα είναι πιο σύνθετα. Χρειάζεται να ξέρει κανείς πως κάποιες από τις σχέσεις ή αποφάσεις του Γ.Π. εξαρτώνται π.χ. από τον Υπουργό των Οικονομικών και πως για κάθε σχετικό νομοσχέδιο ενημερώνεται προσωπικά, τις περισσότερες φορές από πριν, ο ίδιος ο Βενιζέλος¹. Ο ρόλος του Βενιζέλου στην τελική δικτύωση ενός νομοθετήματος δεν εξαντλείται βέβαια στο επίπεδο της προηγούμενης ενημέρωσης. Παρεμβλίνει ο ίδιος συχνά στη Βουλή και τη Γερουσία, όταν συζητούνται και ψηφίζονται τα νομοσχέδια. Οι παρεμβάσεις του αυτές δίνουν το «στίγμα» των θέσεων του για την αξία ή την τύχη των νομοθετημάτων. Είναι π.χ. χαρακτηριστική η απάντησή του σε αίτημα για την αναβολή της ψήφισης του νομοσχεδίου για τη στοιχειώδη εκπαίδευση: «Το έπαιξα μια φορά αυτό εις τα 1913. Δεν ειξεύρω δυστυχώς, αν θα ζήσω άλλα 16 χρόνια για να εύρω ευκαιρία να ψηφίσω αυτά τα εκπαιδευτικά μέτρα. Μια φορά την έπαιξα»². Ο ρόλος, όμως, του Βενιζέλου εκτείνεται και στον έλεγχο του ρυθμού με τον οποίο πρέπει κάποτε να εφαρμοστεί μια προηγούμενη απόφαση. Έτσι, ευγενικά, δίνει π.χ. γραπτή εντολή στον Γ.Π. να προωθηθούν τα χρήματα για την ανέγερση του ελληνικού περιπτέρου στην πανεπιστημιούπολη του Παρισιού. Είναι αυτονόητο ακόμα πως ο Βενιζέλος καλύπτει με την εμπιστοσύνη του τον Γ.Π., όταν συζητούνται κρίσιμα νομοσχέδια³. Τέλος, ο ενημερωμένος ιστορικός

1. «Δεν είναι υποχρεωτικά όλα τα νομοσχέδια να περνάνε από μένα», θα τονίσει στη Βουλή. Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρίαση 23, της 22-12-1930.

2. Παραπέμπω και πάλι στο προηγούμενο πόνημα του κ. Μπ., με την ελπίδα πως θα το μελετήσει και ο ίδιος εμβριθώς, *Εκπαιδευτικές...* ό.π., σ. 395. Πρβλ. σ. 363.

3. Π.χ. κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου για τα ξένα σχολεία. Βλ. *Εφημερίς...*, ό.π.

της νεοελληνικής εκπαιδεύσης ξέρει πως, τουλάχιστον μια φορά, ο Βενιζέλος πηρέααμψε καθορά την αρμοδιότητα του Γ.Π. σε υπηρεσιακό θέμα του υπουργείου του, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να απειλήσει με παρίτηση¹. Είναι, τελικά, φανερό πως, εκτός από μια θεωρητική προσέγγιση της λειτουργίας του βενιζελικού υπουργικού συμβουλίου στην κοινοβουλευτική ιστορία του μεσοπολέμου, χρειάζεται επιπλέον η διερεύνηση και γνώση των συγκεκριμένων μορφών που πήρε η σχέση Πρωθυπουργού-Υπουργού Παιδείας Γ.Π. στη σύλληψη και την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής, για να μπορέσει κανείς να ξεκινήσει στα σοβαρά τη μελέτη της «θέσης και της σχέσης» του υπουργού Γ.Π. «απέναντι» σ' αυτή την πολιτική. Διφορετικά θα γράφει βιβλία σαν κι αυτό του κ. Μπ.

Οι συνεργάτες και το έργο. Πράγματι το βιβλίο του δεν κοσμείται μόνο μ' όσους, έως τώρα, πρώτου μεγέθους θεωρητικούς και πραγματολογικούς μαρτυρήτες επεσήμανα. Έχει κι άλλου είδους αρετές σαν κι αυτή του προλόγου. Γράφει λοιπόν ο βιογράφος σχολιάζοντας την κριτική μου για κάποια άλλη εργασία για τον Γ.Π.: «Ο Χ. Νούτσος φτάνει στο σημείο να 'ακαταλογίζει' ευθύνες στον Γ.Π. επειδή επέλεγε σωστούς συνεργάτες». Και αμέσως-χμέσως, για να «τεκμηριώσει» την κρίση του, παραθέτει, αποσπώντας τις, τις επόμενες φράσεις από το κείμενό μου: «Το συνολικό έργο της υπουργικής θητείας δεν οφείλεται αποκλειστικά στις εμπνεύσεις του Γ.Π. Ποια γνώμη άρχα έχει ο κριτογράφος (αναφέρεται στον Ν. Τερζή) για τη συμβολή π.χ. του Μ. Κουντουρά σ' αυτό το έργο;» (σ. 17).

Θεωρώ εδώ πως αυτό το σχόλιο του κ. Μπ. συνιστά τουλάχιστο ασύγνωστη απρέπεια. Αντιγράφω ολόκληρο το απόσπασμα για να δικπιτώσει ο αναγνώστης το μέγεθος της τυχής ορισμένων πνευματισμακών, όταν κάποιος τους χιλάει την πολιτική σούπα. Γράφω λοιπόν: «Ο σ. [κι εννοώ τον Τερζή] παρέλειψε να σημειώσει τα ονόματα των άμεσων συνεργατών του Γ.Π., τις σχέσεις τους με το δημοτικισμό και διάτερα με τον Ε.Ο. Μια τέτοια αναφορά θα έδειχνε ασφαλώς στον αναγνώστη πως το συνολικό έργο της υπουργικής θητείας δεν οφείλεται αποκλειστικά στις εμπνεύσεις του Γ.Π. Ποια γνώμη άρχα έχει ο κριτογράφος για τη συμβολή π.χ. του Μ. Κουντουρά και του Ε. Κικούρου σ' αυτό το έργο;». Από πού προκύπτει ότι ακαταλογίζω ευθύνες στον Γ.Π.» κτλ., αυτό μόνο κάθε απειδευτός πρασινοφρουρός της δεκαετίας του '70 θα μπορούσε να το σκεφτεί κι όχι βέβαια κάποιος πνευματισμακός σαν τον εγγράμματο κ. Μπ.

Ο ευφυής βιογράφος του Γ.Π. θέλει βέβαια να καταπιιστεί και μ' αυτό το θέμα στο βιβλίο του. Ιδού, λοιπόν, τι γράφει σ' ένα απόσπασμά

1. Γεώργιος Κασμάτης κ.ά., ό.π., σ. 80.

2. Χαράλαμπος Νούτσος, ό.π., σ. 804-805.

του: «Αφήσαμε στο τέλος αυτής της ενότητας [=εννοεί την «κριτική αποτίμηση του μεταρρυθμιστικού έργου»] ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής πολιτικής του Γ.Π. Πρόκειται για τη 'συνταγή επιτυχίας' ενός πολιτικού. Ανυπερόμωστε στην επιλογή των κατάλληλων συνεργατών. Ο Γ.Π. θα αποδείξει ότι ήξερε να επιλέγει τους συνεργάτες του. Ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μίλτος Κουντουράς, ο Χριστ. Λέφας και ο Ευάγγελος Κακούρος είναι μερικοί μόνο από τους άξιους συνεργάτες του. Και δεν είναι μόνο η επιλογή στενών συνεργατών που με τις έγκυρες εισηγήσεις τους, τις τεκμηριωμένες εκθέσεις τους και την ενεργητική τους συμμετοχή στα εκπαιδευτικά πράγματα συνέβαλαν καταλυτικά στη διαμόρφωση και υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Στα διάφορα συμβούλια θα καταθέσουν τις χρήσιμες απόψεις τους δεκάδες επώνυμα στελέχη της εκπαίδευσης, που ανήκουν σ' ένα ευρύ κοινωνικοπολιτικό και εκπαιδευτικό φάσμα... Είχαν έτσι όλοι οι συμμετέχοντες την αίσθηση της δικής τους συνδρομής στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Και βέβαια, στη διαμόρφωση ενός κλίματος συμμετοχής, δημιουργίας και υπευθυνότητας συνέβαλε το προσωπικό ήθος και ύφος του ίδιου του Γ.Π., που με το παράδειγμά του, τη στάση του και την καθημερινή του λειτουργία ενέπνεε και ενεργοποιούσε την εκπαιδευτική κοινότητα. Ο Γ.Π. καθοδηγούσε την εκπαιδευτική κοινότητα ως τιμονιέρης με αποφασιστικότητα, με σιγουριά, με γνώση και όραμα για την παιδεία του τόπου, για την προκοπή και την πρόοδο των παιδιών του ελληνικού λαού» (σ. 75-76).

Παρέθεσα αυτό το μεγάλο απόσπασμα -σαν μαθητική έκθεση- από το βιβλίο του κ. Μπ. όχι βέβαια για τους υποψηφίους του «Εθνικού Απολυτηρίου», αλλά για να δείξω στον υπομονετικό αναγνώστη πως σ' αυτό συμφύρονται κατάφωρες ιστορικές ανακρίβειες, αντιφάσεις, αοριστολογίες και διαστρεβλώσεις της πραγματικότητας. Ας ξεκινήσουμε λοιπόν:

Και πρώτα-πρώτα ο Α. Δελμούζος δεν υπήρξε, με την ακριβή σημασία του όρου, συνεργάτης του Γ.Π., όπως π.χ. ο Μ. Κουντουράς. Μήπως επειδή έλαβε μέρος σε συνεδριάσεις -όχι σε όλες- του ΑΕΣ; Τότε με την ίδια λογική θα έπρεπε να αναφερθεί από τον ευφάνταστο βιογράφο και ο επώνυμος Ν. Εξαρχόπουλος, ως συνεργάτης του Γ. Π., και μάλιστα για ένα πολύ ειδικό λόγο, όπως θα δούμε πιο κάτω. Η συμμετοχή τους ex officio στο ΑΕΣ δεν τους καθιστά αυτόματα συνεργάτες του Γ.Π. Αλλά ο ορμητικός βιογράφος έβαλε στόχο να κάνει όσους μπορεί επώνυμους δημοτικιστές συνεργάτες του «τιμονιέρη» Γ.Π.!

Ο Χ. Λέφας και ο Ε. Κακούρος ήταν ανώτατα στελέχη στο υπουργείο Παιδείας πολλά χρόνια πριν από την υπουργία του Γ.Π. Επομένως δεν τους είχε επιλέξει ο ίδιος. Συνεργάζεται αναγκαστικά μαζί τους, όχι μόνο γιατί και οι δυο πολιτικά πρόσκεινται στους Φιλελεύθερους αλλά γιατί κυ-

ρίως είναι ανώτατα διοικητικά στελέχη, που έχουν συγκροτημένη άποψη για την εκπαίδευση. Είναι από τους λίγους εξέχοντες παιδαγωγούς-διανοούμενους του βενιζελικού συνασπισμού της εξουσίας. Πού να βρει άλλους, αν μπορούσε, ο Γ.Π.;

Ειδικότερα ο Ε. Κεκούρος, στενός φίλος του Α. Δελμούζου, δεν είναι μόνο από παλιά δραστήριο μέλος του Ε.Ο., συνεργάτης της «Αναγέννησης» πριν τη διάσπασή του και μεταφραστής του G. Kerschensteiner. Είναι ο ουσιαστικός συντάκτης της γενικής εισηγητικής έκθεσης και ο «σπουδαιότερος εργάτης» των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων του 1929¹. Μ' άλλα λόγια ο διανοούμενος που έδωσε αιτιολογημένη νομοθετική μορφή στις αρχικές κατευθυντήριες αντιλήψεις του Βενιζέλου και απάντησε επώνυμα στις γνωστές επικρίσεις του Δ. Γληνού. Ιδιίτερα για την περίπτωση του Ε. Κεκούρου, ο εμφαντικός ισχυρισμός του ευφάνταστου βιογράφου πως «ο Γ.Π. θα αποδείξει ότι ήξερε να επιλέγει τους συνεργάτες του» αποτελεί τουλάχιστον βάνυση και κοποίηση της ιστορικής πραγματικότητας. Όταν π.χ. ο Ε. Παπανούτσος μιλώντας για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1929, γράφει σε πρόθεση «(Γόντικα-Κακούρου)»², τότε πρέπει να θέσουμε το ερώτημα -όπως θα δούμε και πιο κάτω- ποιος είναι ουσιαστικά συνεργάτης τίνος.

Μένει, λοιπόν, ο Μ. Κουντουράς. Πράγματι αυτόν τον «επέλεξε» ο Γ.Π., όχι μόνο γιατί ήταν, ως Λέσβιος, παλιός γνώριμός του αλλά γιατί από τα νιάτα του -«Φοιτητική Συντροφιά»- υπήρξε μαχητικός δημοτικιστής και, αυτή την περίοδο, δραστήριος οπαδός της λεγόμενης «Νέας Αγωγής» στο Διδασχειρίο Θηλέων της Θεσσαλονίκης. Με δυο λόγια, γιατί ήταν ένας από τους πιο γνωστούς φιλελεύθερους παιδαγωγούς αυτής της περιόδου. Με την επιλογή του αυτή ο Γ.Π. δε χρειάστηκε ν' αποδείξει τίποτε, μια και ο ίδιος όπως και ο Κουντουράς με το δικό του τρόπο, είχε προκλητικά διακηρύξει πως είναι αλληλέγγυος με την κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική. Ακόμα και στην περίπτωση του Κουντουρά, ο τρόπος με τον οποίο ο κ. Μπ. θέτει το θέμα των συνεργατών του Γ.Π. αποτελεί σχεδόν μίξ από τις χειρίστες, δηλ. μη γόνιμες, προσεγγίσεις των πραγματικών σχέσεων εξουσίας-διανοουμένων: μια και υποκαθιστά την ανάλυση των συγκεκριμένων σχέσεων σ' αυτό το δίπολο, με τη μεροληπτική ανάδειξη της αξίας μόνο του ενός πόλου (η «συνταγή επιτυχίας» ενός πολιτικού!). Γιατί και σ' αυτή την επιλογή του Κουντουρά μπορεί κανείς να διακρίνει τις «πονηρίες της ιστορίας», δηλ. όσα προϋποθέτουν και εξη-

1. Σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του Α. Δελμούζου. Τόσο ο Ε. Βενιζέλος όσο και ο Κ. Γόντικας είχαν δημόσια τονίσει τη συμβολή του στη σύνταξη των νομοσχεδίων του 1929. Βλ. και πάλι *Εκπαιδευτικές...* ό.π. σ. 386-387.

2. Ε.Π. Παπανούτσου, *Απομνημονεύματα*, Φιλippiότης, Αθήνα 1982, σ. 80.

γούν ίσως την «εξουδετερωτική προαγωγή» του, όπως ανάγλυφα τα ανέδειξε η διεισδυτική ανάλυση του Α. Δημητρά¹.

Όταν ο ορμητικός βιογράφος του Γ.Π. γράφει πως οι στενοί συνεργάτες του υπουργού, με εισηγήσεις, εκθέσεις και ενεργητική συμμετοχή «συνέβλαψαν καταλυτικά στη διαμόρφωση και υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής», ασφαλώς δε θυμάται πως και για τον ίδιο τον Γ.Π. έχει γράψει λίγο πιο πάνω πως «ο ρόλος του στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής είναι καταλυτικός» (σ. 67). Θα έπρεπε έτσι να συγκρίνει το βαθμό των δύο «καταλυτικών», για να δείξει ποια είναι και πόσο σαφής η «εκπαιδευτική φιλοσοφία» του Γ.Π., πόσο και πού διαφέρει από εκείνη των συνεργατών του και τίνος αυτές οι «πεποιθήσεις» γίνονται νομοθεσία και εκπαιδευτική πολιτική. Ούτε, όμως, κι αυτή τη φορά απασχολούν τον κ. Μπ. τέτοιε ή παρόμοια ερωτήματα. Καταλύοντας και τις ελάχιστες δεσμεύσεις του επιστημονικού λόγου, υποκατέστησε και πάλι ο λαμπρός βιογράφος του Γ.Π. την ιστορική-θεωρητική αναζήτηση με την εύκολη χρήση ισοπεδωτικής αοριστολογίας².

Με βάση αυτή την αοριστολογία θέλησε να κατασκευάσει μια ειδυλική εικόνα κάποιε φανταστικής «εκπαιδευτικής κοινότητας» με το μεγάλο τιμονιέρη-καθοδηγητή (έχει άρχε συνείδηση ο στυλίστας βιογράφος πού περπατάει η περιγραφή του;), στην οποία δεν υπάρχουν διαφορές ή συγκρούσεις. Μόνο «συμμετοχή, δημιουργία και υπευθυνότητα», δηλ. με μια λέξη συναίνεση για την παιδεία του λαού και του τόπου! Ιδού, λοιπόν, πού οδηγεί η *par excellence* «αμερόληπτη καταγραφή» του επιστημονικά «δεξιού» βιογράφου. Ποιος είπε ότι η «Κρητική Σχολή» της βυζαντινής αγιογραφίας δε θα βρει την ομόλογη έκφρασή της σε έργα σύγχρονων νεοελλήνων «παιδαγωγών»;

Ας γυρίσουμε όμως και πάλι στο σκληρό έδαφος της πραγματικότητας κι ας δούμε και πάλι από κοντά, μια και δε μπορεί να το πράξει ο κ. Μπ., τον υπουργό Γ.Π. μέσα από τις κρίσεις δυο άμεσων, κερυφίων συνεργατών του.

1. Σχολιάζοντας την «εξουδετερωτική προαγωγή» του Κουντουρά σι νεοϊδρυμένο Εκπαιδευτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο γράφει εύστοχα ο Α. Δημητράς: «Από τα πράγματα, πάντως οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα ότι η αντίδραση ήταν αρκετά ισχυρή και επίμονη για να αναγκάσει τη Διοίκηση - μια διοίκηση που, όπως είπαμε, έπρεπε να νιώθει συγγενι-

1. Μιλτος Κουντουράς, *Κλείστε τα σχολεία* (επιμ. - σχόλια, Α. Δημητρά), Γνώση, Αθήνα 1985, τόμ. Α', σ. 4 η' - 4 θ'.

2. Η αντίφαση και το ερευνητικό αδιέξοδο είναι εδώ τόσο προφανή, που τα σχόλια περιττεύουν. Ο κ. Μπ. ξέρει όμως να εκτοξεύει εύκολους χαρακτηρισμούς.

κή προς το έργο του ΔΘΘ, και είχε, μάλιστα τώρα, επικεφαλής της τον Γεώργιο Παπκνδρέου, πλαισίω γνώριμο του Κουντουρά, και βουλευτή Λέσβου - να τον απομκρύνει τελικά, το 1930, από την παιδαγωγική πράξη»¹. Αυτήν ακριβώς την «αδιάκοπα συμβιβαστική ή εξισορροπητική στάση των κυβερνήσεων των φιλελευθέρων στα εκπαιδευτικά ζητήματα»², άρα κατά κύριο λόγο του υπεύθυνου υπουργού νιώθει πολύ καλά ο ίδιος ο Κουντουράς, γράφοντας στον Α. Δελμούζο: «Υποφέρω πολύ, μακριά από τη ζωή και το θόρυβο και τη δημιουργική πνοή του Σχολείου μου και δεν ξαίρω πόσο μπορώ να βσταξώ ακόμα εδώ ανάμεσα στη φαυλότητα του Υπουργείου... Μιά λύση υπάρχει για την ώρα: Να πείσουμε τον Παπανδρέου να επανορθώσει το κακό που υποχωρώντας διέπραξε, κάνοντας σχετικό νόμο και διάταγμα που να μετατρέπη το Διδασκαλείο σε πειραματικό υπό την εποπτεία, τη στενή και την άμεση ενός συμβούλου (εμένει!). Τότε, σε συνδυασμό μ' αυτό θα μπορούσε να γίνει κ' εκείνο που εσείς λέγατε, να ορισθεί δηλαδή το Διδασκαλείο αυτό κι ως τόπος 'μετεκπιδεύσεως' των δημοδιδασκάλων... Εν τω μεταξύ θα μιλήσω με το πνεύμα αυτό του Παπκνδρέου. Αν το νομίζετε σωστό γράψτε του κ' εσείς ένα γράμμα σχετικό»³. Στο γράμμα αυτό του Κουντουρά αναγνέουμε πιθανώς κάποιους από τους λόγους που τον έκαναν να δεχτεί την «προχγωγή του» στο ΕΓΣ - ίσως είχε πειστεί (και από τον Παπκνδρέου;) ότι θα «εξανηγύριζε» ως επόπτης αυτή τη φορά στο σχολείο του - και ασφαλώς έχουμε εδώ μια πρώτη αξιολόγηση, από συνεργάτες, της «αποφασιστικότητας του τιμονιέρη». Η κατάληξη της συνεργασίας Κουντουρά-Παπκνδρέου για τη λύση αυτού του θέματος είναι γνωστή: Ο Γ.Π. θα κλέσει σε απολογία τον Κουντουρά, γιατί δημοσιογράφησε για το σχολείο του «άνευ αδείας του Υπουργείου» και θα του επιβάλει για το «πράπτωμα» αυτό στις 21-4-1931 «ποινήν επιπλήξεως»⁴. Αν έτσι αντιλαμβάνεται το κλίμα «συμμετοχής, δημιουργίας κτλ.» ο κ. Μπ., τότε ασφαλώς είτε οι λέξεις έχουν χάσει τη σημασία τους είτε ο ίδιος αγνοεί παντελώς το θέμα του.

2. Με τα ως τώρα δεδομένα, μπορούμε να υποθέσουμε πως η συμβολή του Κουντουρά, μέσα από το ΕΓΣ, υπήρξε καθοριστική στη διαμόρφωση και την άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής την περίοδο της υπουρ-

1. Μίλτος Κουντουράς, ό.π., σ. 47'.

2. Στο ίδιο, σ. 4 θ'.

3. Απόσπασμα από ανέκδοτο, όσο ξέρω, γράμμα του Μ. Κουντουρά στον Α. Δελμούζο, με ημερομηνία 8-10-1930. Το πρωτότυπο βρίσκεται στα κατάλοιπα του Δελμούζου στην Άμφισσα. Ο Χρ. Καμπεράκης, δήμαρχος το 1986 της πόλης, είχε θέσει στη διάθεσή μου το αρχείο Δελμούζου. Ας είναι ελαφρύ το χρώμα που τον σκεπάζει.

4. Μίλτος Κουντουράς, ό.π. τόμ. Β', σ. 466-472. Δεν τα διάβασε άραγε όλα αυτά ο ομαδάρχης βιογράφος, μέλο που παραπέμπει αυτό το βιβλίο;

γίως του Γ.Π. Ακόμα και εξαιτίας των διαφωνιών-συγκρούσεων του με την πολιτική ηγεσία του υπουργείου. Δεν είναι τυχαίο που την ίδια ακριβώς περίοδο οι συνδικαλιστές της ΟΛΜΕ δημοσιεύουν την «εισηγητική έκθεσιν του κ. Κουντουρά»¹, με αφορμή την ψήφιση του νόμου για τα σχολικά βιβλία, ή που αργότερα ο Μ. Τριανταφυλλίδης, μιλώντας για το πρόγραμμα του 1931, μνημονεύει και το όνομα του Κουντουρά πλάι στο όνομα του Γ.Π.² Γι αυτούς ακριβώς τους λόγους οι κρίσεις του ίδιου του Κουντουρά για τη θέση και τη στάση του Γ.Π. στο θέμα της σχολικής γλώσσας βρίσκονται πολύ κοντά στην πραγματικότητα, ιδιαίτερα μάλιστα όταν διχτυπώνονται δημόσια. Έτσι, λοιπόν, στη μελέτη του για τη «θέση του δημοτικισμού στη σημερινή εκπίδευση», το 1933, δε διστάζει να εξάρει τη στάση και την ενέργεια του «τότε υπουργού της Παιδείας κ. Παπανδρέου, που χωρίς αυτόν οποιδήποτε, βέβαια, προσπάθεια και οποιδήποτε ενέργεια θα ήταν κόπος χαμένος» για τη λύση του ζητήματος³. Κάμποσες αράδες πιο κάτω η στάση αυτή του Γ.Π. θα κριθεί πολύπλευρα επί της ουσίας: «Η πρώτη σοβαρή προσπάθεια και η πρώτη συζήτηση γίνεται με το Νόμο των Σχολικών βιβλίων. Με το νόμο αυτό δίνεται η ευκαιρία στον υπουργό να συνεχίσει την πρώτη κ' επαναστατική προσπάθεια του Βενιζέλου, και από τη μια να βγάλει ολόκληρη την καθρεύουσα από το δημοτικό σχολείο κι από την άλλη να γενικεύσει τη δημοτική γλώσσα στη μέση εκπαίδευση. Δυστυχώς όμως η μικρή και ανοιχτή αυτή χειρονομία, από πολιτική, φαντάζομαι, σκοπιμότητα, δεν αποτολμήθηκε»⁴. Και με την πίεση, συνεχίζει ο Κουντουράς, σε λίγο συγγραφέων, «έτοιμων βιβλίων σε καθρεύουσα (γνωστοί, σημειώστε, δημοτικιστές)», στον υπουργό αρχίζουν οι υποχωρήσεις⁵. Και συνεχίζει πιο αυστηρά τώρα ο Κουντουράς: «Η διατύπωση του πρώτου σχεδίου του νόμου ότι και τα εγχειρίδια [της Μ.Ε.] γράφονται και στη δημοτική και ότι τα βοηθήματα γράφονται μονάχα σ' αυτή, δεν έγινε από τον υπουργό τότε δεχτή, όχι μόνο γιατί θ' ανοιγόταν ίσως στη Βουλή επικίνδυνη συζήτηση, αλλά γιατί και ο ίδιος, όπως υποστηρίζει τότε, πίστευε πως η καθρεύουσα πρέπει να παραμείνει στο γυμνάσιο»⁶. Έτσι η τελική του κρίση αποτελεί με κομψό τρόπο ευθεία κριτική της υπουργικής δράσης του Γ.Π., όταν συνοψίζει: «Εννοείται, δε θέλω καθό-

1. Βλ. Δελτίον ΟΛΜΕ, τεύχ. 63 (1931), σ. 39-42.

2. Βλ. Άπαντα... ό.π. τόμ. Ζ' (1965), σ. 556, σημ. 141. Πρβλ. Μίλτος Κουντουράς, ό.π. σ. 500 για άλλες συναφείς κρίσεις.

3. Μίλτος Κουντουράς, ό.π. τόμ. Α', σ. 94 και 95.

4. Στο ίδιο, σ. 95.

5. Στο ίδιο, σ. 95. Η πληροφορία αυτή του Κουντουρά επιβεβαιώνεται και από τον Ε. Κακούρο, όπως θα δούμε πιο κάτω.

6. Στο ίδιο, σ. 96 (η τελευταία υπογράμμιση δική μου).

λου να δικαιολογήσω τους διαταγμούς αυτούς. Απεναντίας πιστεύω πως την τελευταία αυτή διετία θα μπορούσαν να γίνουν πολύ περισσότερα και πολύ αποφασιστικότερα πράγματα, όσα τουλάχιστον τονίζει τώρα με την ανακινητική του επιστολή ο κ. Παπανδρέου...»¹.

Αυτά, λοιπόν, τα εξόχως αποκλυπτικά γράφει το 1933 ο πκλιός συνεργάτης του Γ.Π. Ο ρέκτης βιογράφος του τα αγνόησε συστηματικά, γιατί υποθέτω πως του χαλούσαν τη «σουήκη» της αχιογραφίας του. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο -για να μη υποθέσω κάτι βχυρύτερο- δε μπορούσε να συσχετίσει την αντιπράθεση, στη Βουλή το 1929, ανάμεσα στο βουλευτή Α. Παπά και τον Γ.Π.², με την αμέσως προηγούμενη πληροφορία του Κουντουρά για τις γλωσσικές πεποθήσεις του Γ.Π., ώστε να συλλάβει έστω και χροθιγώς το «νόημα» που έδινε στο δημοτικισμό ο Γ.Π. στα χρόνια 1928-1932 και να πυρουσιάζει ορθά τη σχέση του με τη συνολική βενιζελική εκπαιδευτική πολιτική. Αντί για την ιστορική διερεύνηση ο κ. Μπ. προτίμησε και πάλι ν' αχιογραφήσει τον «τιμονιέρη» του. Γιατί ασφαλώς αγνοεί, όπως κάθε όψιμος αυτόκλητος ιστορικός της εκπαίδευσης την πρόταση του Α. Δημηρά, «να ερμηνεύσουμε την αντίφαση [ανάμεσα σε επιμέρους ρυθμίσεις και στην επίσημη κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική] με την πρκαδοχή ότι κατά χαιρούς δρουν στο Υπουργείο της Παιδείας πρόσωπα, δυνάμεις, που -δεν λέω κρυφά, αλλά πάντως εξαντλώντας τα όρια- προωθούν μέτρα που δεν είναι σύμφωνα με τις τάσεις της πολιτικής ηγεσίας. Το 1931 ξέρουμε ότι έτσι κινήθηκε ο Μίλτος Κουντουράς...»³. Ευτυχώς, τελικά που, γι' αυτόν το λόγο, γλίτωσε, τουλάχιστον, ο Α. Δημηράς από την ομόλογη «μηνι» του αυτόκλητου τιμητή.

Από την κνέκδοτη, όσο ξέρω, αλληλογραφία του Ε. Κκκούρου με τον Α. Δελμούζο, τμήμα της οποίας δημοσιεύεται εδώ, προκύπτουν πιο ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την προσωπικότητα και το έργο του υπουργού Γ.Π. Βέβαια κάθε πληροφορία πρέπει να ελεγχθεί και να αξιολογηθεί ποικιλότροπα η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, τα γράμματα του Ε. Κκκούρου στον Α. Δελμούζο αποτυπώνουν όχι μόνο άγνωστες ως τώρα όψεις της δράσης του υπουργού Γ.Π. αλλά και τις κρίσεις δυο κορυφαίων διανοουμένων της Βενιζελικής εκπαιδευτικής πολιτικής για τον «τιμονιέρη». Περιορίζομαι εδώ να σημειώσω τα επόμενα.

1. Ο Α. Δελμούζος, από τη Θεσσαλονίκη, γράφει στον Ε. Κκκούρο στις αρχές Γενάρη του 1930 και του ζητάει διάφορες πληροφορίες και κρίσεις για πρόσωπα και πράγματα. Ρωτάει και για τον νεόκοπο υπουργό.

1. Στο ίδιο, σ. 100.

2. Συνεχίζω να παραπέμπω, *Εκπαιδευτικές...* ό.π. σ. 362.

3. Βλ. *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, Πρακτικά, ΕΛΙΑ-Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, σ. 336.*

Ο Ε. Κακούρος θα του απαντήσει διεξοδικά στις 9-2-1930. Παρ'αυτὸ ἐδῶ ολόκληρη τὴ σχετικὴ ἀπάντησι, που ἀφορᾷ μόνον τὸν Γ.Π.

«Ὁ Ὑπουργός; Μίλησα καὶ μ' αὐτόν. Τὴν ἀπάντησι θα στῆ δώσω παρκατάτω.

Πρώτα-πρώτα ἔχω μιὰ ἀπογοήτευσιν ἀπ' αὐτόν. Εἶναι ἄνθρωπος χωρὶς πίστιν ἐν τίποτι. Αὐτὰ γιναι τὴν ἠθικὴν του. Κι' ἀκόμη. Ἐπηρεάζεταί καὶ ἐν τῇ σχέσει καὶ ἐν τῇ ἐνέργειᾳ ἀπὸ πρόσωπα καὶ μάλιστα γιναι ζητήματα που ἀφοροῦν συμφέροντα.

Ἐπειτα ἔχει φαντασίαν. Ἐνίοτε δημιουργικὴ. Μα του λείπει ἡ βαθειὰ καὶ πολὺμερῆ ἐξέτασι. Το ὑπομονετικὸ καὶ κριτικὸ ἀντίκρουσμα τῶν ζητημάτων. Ἐτσι σήμερον ἐνθουσιάζεται γιναι τὸ ἓνα πράγμα, γιναι μιὰ ἰδέαν καὶ τὴ βρίσκει ἀριστοτέλειαν. Αὐριο ἀκούει κάποιον ἀντίρρησην. Φοβάταί ν' ἀντικρούσῃ τὴν κριτικὴν, τὴν ἐναντιότηταν, τὸν ἀγῶνα. Ὑποχωρεῖ, τὴν ἀλλάζει, τὴν τροποποιεῖ, ἔτσι που νὰ εὐχαριστήσῃ ὅλον τὸν κόσμον, ὅλες τὶς ἀπόψεις, ἔτσι που νὰ μὴ βρίσκουν πλευρὰ πού νὰ τὸν χτυπήσουν, γιναιτὶ δὲν θέλει νὰ τὸν χτυποῦν, γιναιτὶ θέλει νὰ τὸν ἐπιδοκιμάζουν. Θέλει νὰ κἀνῃ ἐντύπωσιν μόνον καὶ τίποτι ἄλλο, ἀδιαφοροῦντας γιναι τὴν οὐσίαν. Θέλει νὰ φαίνεται καὶ ὅχι νὰ εἶναι. Τὸν ἐνδιαφέρει ἡ ἐξωτερικὴ ἐντύπωσι, ἡ φόρμα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν πιστεύει ἐν τίποτι βαθύ, ἐσωτερικὸ, γιναι αὐτὸ καὶ εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῶν ἐντυπώσεων.

Καταλαβαίνει πόσον με λυπεῖ. Εἶναι τὸ ἀκρῶς ἀντίθετον του προκλήτου του. Καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασίαν μου ὅλον καὶ με ἀπομακρύνει ἀπὸ κοινὰ του. Καὶ ὅμως ἀμὲν ἐν πλησιάζει, ἐν κττακτά. Σὲ γεμίζει με ὠραία σχέδια γιναι τὸ μέλλον, με ὠραίας φηγοῦρες, με ἀκράτητες ὑποσχέσεις. Δὲν ἐν δυσαρρεστεῖ. Καὶ ὅμως σ' ἀφήνει καὶ ἀισθάνεσαι μέσα σου τὸ ἀίσθημα τῆς σιχαμάρας.

Σαν ἦρθε λοιπὸν ἔκανε δηλώσεις καὶ γιναι τὴν Παιδείαν καὶ γιναι τὴν Ἐκκλησίαν. Καταπιάστηκε ὅμως με τὴν Ἐκκλησίαν καὶ με τὰ διδασκῆρια, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶχε ἀφήσει ὁ προκάτοχός του ἀνεκμετάλλευτα καὶ σ' αὐτὸ αὐτός ἤθελε νὰ ἐπιδειχθῇ!

Τὰ διδασκῆρια νόμισε πως θα τα φτιξέει ἐν ἓνα μῆνα. Ἐψαξε γιναι δάνειον τα ἠύρε σκούρα, τα ἀπαράτησε. Κ' ἐμεινε με τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐδῶ εἶχε καὶ δεῦτερον λόγον. Ρευστοποίησι τῆς περιουσίας. Δισεκατομμύρια. Συμφέροντα-θέσεις, ἰκνοποίησι φίλων. Το δεῦτερον που τὸν διέφερε. Μ' αὐτὸ ἀπορροφήθηκε. Τὸν χάσαμε. Χαρτιὰ ὑπηρεσιακά δὲν ὑπογράφει καὶ ὅταν ὑπογράφει δὲν τα κοιτάει. Δὲν δείχνει ἐνδιαφέρον γιναι τὴ διοίκησιν. Που καὶ που μόνον γιναι τὶς θέσεις τῶν Γυμνασίων γιναι νὰ μὴ φωνάζουν οἱ βουλευτές. Με ἐμυστίγωνε γιναι τὸ νομοσχέδιον γιναι τὴ Διοίκησιν τῆς Παιδείας. Κεῖνον που τὸν διέφερε ἦταν τὸ Ἀνώτατον

Συμβούλιο. Αυτό τον πόνεσε γιατί το πήρε για δικό του!! Τα άλλα δεν τον διέφεραν. Μόλις το κηταστρώσαμε. Γρήγορα να το διατυπώσω. Το διατύπωνω. Κάποιος στο μεταξύ τούλεγε μια ιδέα. Να το αλλάξουμε. Το αλλάζουμε. Έτοιμο. Σε λίγο νέα ιδέα, νέα αντιστότωση, νέο κητάστρωμα. Ας το διάβολο λοιπόν κύριε! Γιατί όλα βιαστικά, όλα στο πόδι.

Η ρευστοποίηση τον είχε απορροφήσει. Δεν έβαζε τον κ... κάτω να σκεφτεί. Στον αέρα, ό,τι πάρει. Συνδυασμοί ... Έτσι το γράμμα σου μου ήρθε σαν ενίσχυση για όσα που και που τούλεγα. Του το διάβασα όλο. Έχεις δίκιο, λέει. Σε λίγο μόλις γλιτώση από την Εκκλησία, θα ασχοληθεί με την Παιδεία. Σε λίγο εννοεί, σε μια βδομάδα. Έτσι πάντα του φαίνεται. Τότε λοιπόν θα ασχοληθεί και με το λογογραφικό και με το γυμναστήριο¹ και με την παιδεία!!! Τώρα θέλει να κηταθέση τη ρευστοποίηση και τη Διοίκηση της Παιδείας, για να μην αφήση τη Βουλή χωρίς εντύπωση.

Έτσι έχεις και την απάντηση. Με μια λέξη είμαι οικτρά απογοητευμένος για την ηθική του προ παντός και για το μυζλό του.

Έχω μια ελπίδα στη δραστηριότητα και ικνότητά του. Στη φηντασία του και δημιουργικότητά του και προ παντός στη ρητορεία του. Ελπίζω να κάμη καμιά περιοδεία και να κηνονήση το προσωπικό το διδαχτικό. Ελπίζω στη Βουλή να χτυπήση τις ομοσπονδίες για τις αυτοδιοικητικές τους ιδέες και να τους δείξη τον ίσιο δρόμο. Χτες φάγαμε μαζί στο Φάληρο οι δυο μας. Είπατε φίλοι, μολονότι έχω λόγους να πιστεύω πως δικισθάνεται την αρχόμενη αποστροφή μου. Και στο φαί μου τα υπεσχέθη αυτά. Του μίλησα πικρά για την εγκατάλειψη της παιδείας, του είπα πόσα υπολείπονται να γίνουν και η ρευστοποίηση της Εκκλησίας μονάχα μερικούς ψιθύρους αφήνει εις βάρος του και τίποτε άλλο. Του είπα πως ένας πνευματικός άνθρωπος, σαν αυτόν, πρέπει να δώση ιδεολογικό περιεχόμενο στην ψυχή των δισκάλων που έμεινε στείρα από κάθε ιδανικό, να προσπαθήση να τους κηστήση την πίστη στο έργο τους, να κάμη να πνεύση η τραγική πνοή, που ωραία λες στο γράμμα σου. Μου τα υπεσχέθη όλα. Ανγκνώρισε πως εκεί είναι ο δρόμος του. Πως θα το κάμη δουλειά του. Μα σε μια βδομάδα μέση ελπίζει να τελειώση από τη ρευστοποίηση και θα τους αφήση τους δεσποτάδες πη - έχει καμιά δεκαριά μαζέψει γύρω του από τις επιρχίες φερμένους - και δεν θα τους κοιτάξη κανένα ζήτημα πια. Θα ριχτή με τα μούτρα στην Παιδεία!!

1. Θέματα που ενδιαφέραν το Δελμούζο για το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Νομίζει πως είμαι γυνάικα, να με κατακτήση με τα ωραία σχέδια και τα ωραία λόγια. Ελπίζω κάτι να κάμη, μα πολύ λίγο, πολύ λιγότερα από ό,τι οι αρχικοί δισταγμοί μου μου υπαγόρευαν.

Σαν πολλά είπα. Μα είμαι πικραμένος και φοβισμένος. Έχω το αίσθημα πως καταποντίζομαι. Από πουθενά βοήθεια.

Ο Υπουργός χωρίς πίστη.— Το γενικό λογιστήριο με άτιμο πόλεμο οικονομικό.— Ο Βενιζέλος με αδύνατα κουνήματα του ώμου, σαν να μας λήη, εγώ σας τα είπα. Δεν σας υποσχέθηκα τίποτε¹ — Ο Βαχαβιόλος εξοφνήστηκε². Το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο με αδύνατες δυνάμεις!

Λοιπόν;

Ό,τι γράφω για τον Υπουργό, μη ανακοινώσης τίποτα στο Κουντουρά³ ή και σε άλλους που μπορεί να του ειπούν ή να του γράψουν τίποτα. Δεν είναι σωστό, αί; Μα συ πρέπει να ξέρης τις εντυπώσεις μου».

Αφήνω ασχολήστες τις πρώτες εντυπώσεις-κρίσεις του Κακούρου για τον νεοαφιχθέντα υπουργό Γ.Π., μια και αυτό που έχει ιστορική αξία σ' αυτές, δεν είναι μόνο ο βχθμός ανταπόκρισής τους σε κάποια «πραγματικότητα» αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αυτές καθυυτές συγκροτούν μια όψη αυτής της πραγματικότητας. Απλώς θέλω εδώ να μνημονεύσω πως ο Α. Δελμούζος, πολλά χρόνια αργότερα, όταν πιθανώς τακτοποιούσε την αλληλογραφία του, έγγραψε σε ιδιόχειρο συνοδευτικό σημείωμα για τα γράμματα του Κακούρου και το επόμενο λακωνικό σχόλιο: «Περίφημη η ψυχογραφία του Παπανδρέου»⁴.

2. Οι σχέσεις του Ε. Κακούρου με τον υπουργό του αρχίζουν γρήγορα να γίνονται όλο και πιο απόμακρες, με αφετηρία το νομοσχέδιο για τη Διοίκηση της Εκπαίδευσης, που έχει υποβληθεί για συζήτηση στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή. Γράφει, λοιπόν, στο Δελμούζο γι αυτό το θέμα ο Κακούρος, στις 15-3-1930:

«Το ψυχικό μας χάσμα όσο πάει και ευρύνεται και, με την κοινοβουλευτική επιτροπή τώρα με το σχέδιο της Διοικήσεως, μου εσηματίσθηκε η πεποίθηση, πως θα μας κάμη μεγάλο κακό. Δεν πιστεύει μέσα του τίποτα. Φοβάται την αντίδραση της Βουλής και θέλει να τάχη

1. Ο Βενιζέλος είχε δώσει τη συγκατάθεσή του για τα νομοσχέδια του 1929, χωρίς όμως να υποσχεθεί αύξηση των δαπανών για την Παιδεία.

2. Ο Ι. Βαχαβιόλος, πρόεδρος τότε του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, είχε πάθει συμφοράση.

3. Να πώς κι απ' αυτή την πλευρά ξεφτίζει η ειδυλλιακή εικόνα που φιλοτέχνησε ο κ. Μπ. για τους συνεργάτες του «τιμονιέρη».

4. Το πρωτότυπο, όπως και όσων ακολουθούν, βρίσκεται στην Άμφισσα.

μ' όλους κιλιά και ας πάνε στο διάβολο όλα και θα πάνε, αν δεν φύγει. Μια πώς;

Στην κοινοβουλευτική επιτροπή επήγε ο ίδιος. Δεν κατώρθωσε να μιλήσει τους Βενιζελικούς. Επήγαν μόνο αντιβενιζελικοί διαβασμένοι! Και εδέχτηκε όλες τους τις προτάσεις εις τρόπον ώστε η διοίκηση να περνάει στα χέρια του Σκουτερόπουλου¹.

1) Το Συμβούλιο να μην είναι μόνιμο αλλά με θητεία βετή. (αυτό το προκάλεσε ο ίδιος ο Υπουργός εμμέσως). Συνέπεια είναι να μείνουν ο Σκουτερόπουλος και Σουχλέρης².

2) Εις το Γνωμοδοτικό να μπη ένας φυσικός από τους έχοντες τα προσόντα, δηλ. μια και δεν φεύγει ο Σουχλέρης κατ' ανάγκην θα πάει εις το Γνωμοδοτικό.

3) Να μην έχουν ψήφο στο Γνωμοδοτικό οι Διευθυνταί του Υπουργείου. Δηλ. να μην έχω ψήφον εγώ, (για να μην τυχόν και επικρατώ λέει εις το Γνωμοδοτικόν. Αυτά μου τα είπε ο εισηγητής της επιτροπής ο Κωνσταντόπουλος ο βουλευτής»³).

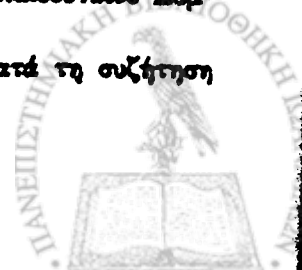
4) Με την περιοδική αυτή αντικατάσταση και με την ψυχική διάθεση που υπάρχει τώρα στο Συμβούλιο θα επικρατήσουν οι αντίθετοι στη μεταρρύθμιση. Αφού κανείς δεν θα φύγει και κανείς δεν θα αλλάξει, αλλά ύστερα από χρόνια. Έτσι ό,τι δουλεύαμε κινδυνεύουμε να το χάσουμε με αυτόν τον άνθρωπο. Φαντάσου ότι ο Λοιδωρίκης διηύθυνε την αντίδραση στην Κοινοβουλευτική διασκαλεμένος για όλα τα ζητήματα και ο Υπουργός δεχότανε.

Για τη θητεία του Συμβουλίου επήγε να πάρη τη γνώμη του Βενιζέλου. Και ο Βενιζέλος του είπε: Είμαι και εγώ διστακτικός για τη μονιμότητά τους, αλλά δεν βλέπω και την επί θητεία διοίκησιν ως καλό πράγμα. Άσε να ιδούμε και τι θα ειπή η Βουλή!! Έτσι μου είπε ο Υπουργός. Δηλ. ο ίδιος δεν μας χωνεύει με άλλα λόγια! Έστερα απ' αυτά θα ιδώ, πώς θα ψηφισθή το Νομοσχέδιο και θα πάρω τρίμηνο άδεια και θα φύγω, για να ιδώ εν τω μεταξύ τι θα γίνη. Δεν είναι δυνατόν να δουλέψω με μ' αυτό. Ήλπιζα να τακτοποιήσω το Συμβούλιο για να μπορέσω να ιδώ κάποιον δρόμο. Τώρα μου τα κάνει σλάτα. Σην να τον ενοχλεί η δύνμη μου. Και έχω και άλλη δεδομένη να το πιστεύω. Ήρθε ο άνθρωπος με προκταλήψεις. Δεν ξέρω αν θα μπορούσες να

1. Ο Ι. Σκουτερόπουλος, καθαρευουσιάνος, θα παραμείνει ως μέλος του α' τμήματος του «Διοικητικού Συμβουλίου Δημοτικής Εκπαιδεύσεως».

2. Ο Δημ. Σουχλέρης θα παραμείνει μέλος του «Γνωμοδοτικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου».

3. Ο βουλευτής Ν. Κωνσταντόπουλος είχε αγορεύσει διεξοδικά κατά τη συζήτηση των νομοσχεδίων του 1929. Βλ. *Εκπαιδευτικάς...* ό.π. σ. 351-353.

τηλεγραφήσης εις τον Βενιζέλον ύστερα από 2-3 μέρες από σήμερα. «Τροποποιήσεις Κοινοβουλευτικής Επιτροπής επί σχεδίου Νόμου Διοικήσεως εκπαιδεύσεως αντιδραστηκί μεταρρυθμίσεις και ολέθρικι. — Ανάγκη αποκρουσθούν άπχσχι».

Δεν ξέρω, λέω, αν μπορήσ να τηλεγραφήσης έτσι ή αλλιώς. Το ζήτημα είναι σοβρώτατο γιατί δείχνουν την εσωτερική διάθεση και κατεύθυνση του Υπουργού. Το θεωρώ τόσο σπουδαίο, ώστε αν ήταν δυνατόν, θα έλεγα πως έπρεπε νάρθης με οικνδήποτε άλλην πρόφραση για να ιδής το Βενιζέλο ο ίδιος».

Από το αμέσως επόμενο γράμμα του Κακούρου προκύπτει πως ο Δελμούζος δεν επικοινωνήσε με το Βενιζέλο για αυτό το θέμα. Έτσι ο Κακούρος, θεωρώντας τελικά πως η πλειοψηφία του Συμβουλίου με βάση το νομοσχέδιο θα πέσει στα χέρια των «αντιδραστηκών» συμβούλων γράφει στις 9-4 1930 στο Δελμούζο:

«Και όλα αυτά για να μην έχη κανείς επικοινωνία με το Βενιζέλο. Τι να κάνουμε;

Με τον κ. Παπανδρέου έχω δικόψει κάθε επαφή. Ακόμη και την υπηρεσιακή, όσο μπορώ την αποφεύγω. Φοβούμαι πως θα εκραγώ χημιά ώρα».

3. Από τα γράμματα του Ε. Κακούρου δεν προκύπτουν μόνο και οι συχνές διαφωνίες για θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής ανάμεσα στον Γ.Π. και στους συνεργάτες του. Π.χ. διαφωνία Κουντουρά για τη σύνθεση του Εκ. Συμβουλίου (9-4-1930)· για το επεισόδιο που προηγήθηκε της επίπληξης του Κουντουρά (10-3-1930)· για το Αναλυτικό πρόγραμμα των Γυμνασίων (Ιούνιος;) 1931 και 25 - 11 - 1931) κτλ. Προκύπτει ακόμα και η πληροφορία πως σε μια ορισμένη περίπτωση ο Γ.Π. άφησε έκθετους τους συνεργάτες του. Γράφει ο Κακούρος στις 9-4-1931:

«Τώρα τελευταία η «Εστία» με το νομοσχέδιο των σχολικών βιβλίων (του Κουντουρά) έγραψε κύριο άρθρο και έλεγε πως αυτά τα βιβλία δεν βάζουν μεταξύ των σκοπών τους να προαγάγουν τον εθνισμόν, την θρησκείαν κ.τ.λ., αλλά να προσαρμόσουν την εργασία του σχολείου με τις νέες μεθόδους. Αυτό λέει η Εστία εμείς το θεωρούμε δευτερεύον. Κύριο είναι η αγωγή του Ελληνόπαιδος και γι' αυτό καρφί δεν καίγεται των διευθυνόντων το Υπουργείο της Παιδείας, οι οποίοι πρ'όλας τας προσπάθειάς του Υπουργού της Παιδείας!! είναι αμετανόητοι!! και του φέρνουν εμπόδια¹!

1. Ο Κακούρος συνοψίζει εδώ τη σχετική πολεμική της Εστίας, από το τέλος του 1930 ως τις αρχές του 1931, εναντίον των δημοτικιστών του Υπουργείου. Συγκεκριμένα στο κύριο άρθρο, «Ο ορθός δρόμος», Εστία, 14-12-1930 τονίζεται ρητά «η πραγματική ψυχική κενότητα των λεγομένων ηγετών της εκπαιδεύσεως», η «σύγχυσις ως προς την

Ο Τενόρος¹ κατά τη συνήθειά του έκαμε δηλώσεις, τις οποίες εδημοσίευσε το «Έθνος» γιατί η Εστία δεν τις εδημοσίευσε. Σ' αυτές άφηνε έκθετη την υπηρεσία, γιατί ενώ επανέλαβε τα επιχειρήματα του Κουντουρά για την ελευθερία της συγγραφής, για την εκλογή, την κρίση κ.τ.λ., δεν είπε λέξη για ό,τι η «Εστία» στο κύριο άρθρο κατηγορούσε τις υπηρεσίες². Ο Λέφας μούλεγε πως εκάλεσε το Λάμπη και το Κουντουρά και ετοίμασε τροποποιήσεις. Έβριλε δε ορισμό στα σχολικά βιβλία κ.τ.λ., έτσι που να συμμορφωθεί με τις κατηγορίες της «Εστίας». Τώρα ο Μακκάς³ όπως θα είδες στις εφημερίδες έκαμε εισήγηση για ένα βιβλίο και μονοπώλιο του κράτους. Λένε πως θέλει να υποστηρίξει το «Πυρόν»⁴ επιχείρηση Μακρή, που ζητάει να πάρη το μονοπώλιο. Οπωσδήποτε εγώ ύστερα από τις δηλώσεις του τενόρου έγραψα ένα γράμμα στο Μακκά και όχι στην Εστία και του έλεγα πως ο Κύρου αδικεί τις υπηρεσίες του Υπουργείου, γιατί στο προκείμενο νομοσχέδιο δεν είναι όλες σύμφωνες. Τις αδικεί δε διότι τις ξεχωρίζει από τον Υπουργό της Παιδείας. Αυτό δεν είναι γενναίο. Δεν ξέρω τι θα κάμη ο Μακκάς, αν θα δημοσιεύση ή όχι το γράμμα μου, αλλά πάντως δεν το χώνεψα. Είναι η τρίτη φορά που ο τενόρος αφήνει έκθετες τις υπηρεσίες. Ας το διάβολο λοιπόν Κύριε—η.

4. Άφησα τελευταίο το θέμα της συμμετοχής του Α. Δελμούζου στο ΑΕΣ. Όπως είναι γνωστό από τα πρακτικά των συνεδριάσεών του, ο Δελμούζος δεν είχε λάβει μέρος στη συνεδρία της 25-10-1930, όταν ορίστηκαν τα θέματα των συνεδριάσεων του Συμβουλίου και οι εισηγητές. Σ' αυτήν ο Ν. Εξαρχόπουλος δικτύωσε αντιρρήσεις για το θέμα που πρότεινε ο Κακούρος «περί των ιδανικών και των γενικών κατευθύνσεων της εκπαίδευσως εν Ελλάδι»⁵. Ύστερα από σχετική συζήτηση το ΑΕΣ αποφάσισε να διατυπώσει ως εξής το θέμα αυτό: «Η διχογραφία των γενικών γραμμών κατευθύνσεως της εκπαίδευσως» και να αναθέσει «την μελέτην και εισήγησιν»

παιδαγωγικήν μέθοδον και ως προς τας γενικάς γραμμάς που πρέπει να ακολουθήση η εκπαίδευσίς μας» και στο καταστρεπτικόν έργον της 'Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισκ'». Πρβλ. το μεταγενέστερο κύριο άρθρο «Τι λείπει», στο ίδιο, 19-1-1931.

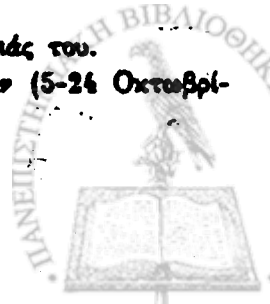
1. Προσφής προσωνυμία με ευδιάκριτες συνδηλώσεις για τον Γ.Π. Δε γνωρίζω ποιος από τους δύο επιστολογράφους την επινόησε.

2. Δεν μπόρεσα να βρω το σχετικό φύλλο της εφημερίδας. Υποθέτω, όμως, πως πρόκειται για τις ίδιες ανακοινώσεις του Γ.Π., που αναδημοσιεύτηκαν στο Διδακταλικό Βήμα, αρ. φύλ. 318, 15-3-1931.

3. Ο Α. Μισοιάς, στέλεχος των Φιλελευθέρων τότε, στενός συνεργάτης αργότερα του Γ.Π. Ο Κακούρος υπονοεί, πιο κάτω, το περ. «Εργασίας».

4. Γνωστός κυρίως για την έκδοση της ομώνυμης Εγκυκλοπαιδείας του.

5. Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον, Πρακτικά συνεδριάσεων (5-24 Οκτωβρίου 1931), Αθήναι, σ. 18 κ.

στον Α. Δελμούζο¹.

Στην τελευταία συνεδρίαση του ΑΕΣ (24-10-1931) ο Δελμούζος ανηχπύσσει την εισήγησή του και, όταν τελειώνει, δέχεται τα πυρά του Ν. Εξαρχόπουλου, ο οποίος ζητάει να παρεμφθούν για συζήτηση οι προτάσεις του Δελμούζου στην επόμενη σύνοδο του ΑΕΣ². Ο Δελμούζος δευτερολογεί και διαφωνεί. Τότε παρεμβάινει ο Γ.Π. και προτείνει «η εισήγησις του κ. Δελμούζου να θεωρηθή ως ανηκοίνωσις κατά το προσεχές δε έτος, ότε θα γίνη ο προκηθορισμός των συζητήσεων κατά την επομένην σύνοδον θεμάτων, δύναται το Συμβούλιον να το ορίσει ως ειδικόν θέμα»³.

Από τα τυπωμένα πρακτικά δε φαίνεται να υπάρχει απάντηση Δελμούζου. Γνωρίζουμε όμως πως ο Γ.Π. με αφορμή το θέμα του Δελμούζου μίλησε εκτενέστατα για τα «Ιδχνικά της Δημοκρατικής Παιδείας»⁴, γεγονός που προκάλεσε το θυμωσμό του Ν. Εξαρχόπουλου, που πρότεινε να τυπωθεί ο λόγος του Γ.Π. και «αποσταλή εις τα Σχολεία του Κράτους, προς καθοδήγησιν των διδασκάλων»⁵.

Από τα επίσημα πρακτικά δεν προκύπτει αν ο Δελμούζος ήταν παρών στην ομιλία του Γ.Π. ή είχε αποχωρήσει, μετά την υπουργική πρόταση για το χαρκτηήρα της εισήγησης. Από την κληλογραφία του Κακούρου προκύπτει, ωστόσο, πως ο Δελμούζος είχε πολύ θυμώσει από αυτή τη διπλή παρέμβαση του Γ.Π. Γιατί η εισήγησή του είχε υποβηθμιστεί σε ανηκοίνωση και η υπουργική ομιλία υποκαθιστούσε τώρα τις απόψεις του. Φαίνεται πως ξέσπασε στον Ε. Κακούρο, ο οποίος του γράφει στις 3-11-1931.

«Τώρα που θύμωσες ίσως καταλάβης και την αιτίαν της δικής μου δυσθυμίας, για να μη με λες γκρινιάρη. Ο ερισμός του θέματός σου είπαμε πώς έγινε. Στην αρχή ήθελε [=ο Γ.Π.] τα ιδανικά της Εκπαιδύσεως. Επειδή όμως ο Εξαρχόπουλος (τότε τον Οκτώβρη που ωρίστηκαν τα θέματα) έφερε αντιρήσεις πως το θέμα αυτό θα προκαλέσει φασαρίες, τόκαμε κατευθύνσεις της Παιδείας και έτσι το στείλαμε. Προχτές όταν είδε πως έλειπε ο Σβώλος⁶ και ο Δημητράτος⁷ και επομένως ατιμωρητεί θα μπορούσε να βγάλη το δεκάριχο, τον έβγαλε είτε ήταν είτε δεν ήταν θέμα. Τι φωνάζεις λοιπόν;»

1. Στο ίδιο σ. 34-35.

2. Στο ίδιο, σ. 457-459.

3. Στο ίδιο, σ. 461-462.

4. Στο ίδιο, σ. 462-469.

5. Στο ίδιο, σ. 469.

6. Ο Α. Σβώλος, μέλος του ΑΕΣ, ήταν τότε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

7. Πρόκειται για τον Αριστ. Δημητράτο, αντιπρόσωπο της ΓΣΕΕ, στο ΑΕΣ.

Και λίγο αργότερα (5-12-1931):

«Ούτε τα χρήματά¹ δεν κατόρθωσαν να γλυκάνουν το θυμό σου. Δεν είναι δε και τόσο τραγικά τα Ιδανικά και δεν συμμαζεύεται. Θα βρεθεί τρόπος να τικτοποιηθούν. Δόξα τω θεώ που άλλαξες γνώμη και θα θελήσης να δημοσιευθεί ολόκληρη η εισήγησή σου. Μια εργασία τόσο καλογραμμένη γιατί δεν έπρεπε να διχαστεί από δασκάλους; Και μεις νομίζαμε πως μόνον ο Παπανδρέου αλλάζει γνώμες! Λοιπόν στείλέ την.».

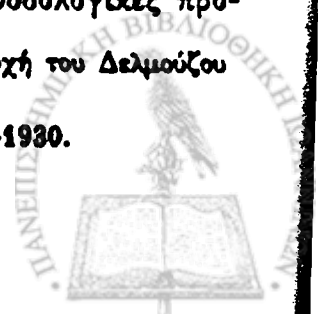
Ο Δελμούζος θα στείλει τελικά την εργασία του, για να δημοσιευτεί στα πρακτικά του ΑΕΣ και ο ρέκτης βιογράφος του Γ.Π. θα περιουριστεί, μια και αγνοεί τα πάντα γι' αυτή την περίπτωση, να χαρακτηρίσει τον Α. Δελμούζο «άξιο συνεργάτη» του Γ.Π.!

Είναι, λοιπόν, ολοφάνερο από τα προηγούμενα πως οι ποιητικές μεγαλοστομίες του κ. Μπ. για τις σχέσεις του υπουργού Γ.Π. με τους συνεργάτες του (π.χ. η περίφημη «συνταγή επιτυχίας», το «ήθος και το ύφος» του «τιμονιέρη» κτθ.) είναι κατά κύριο λόγο απλώς ανιστόρητες. Ο ευφάνταστος βιογράφος διέπραξε κι εδώ τα επόμενα μεθοδολογικά ατηπήματα: α. Δε σκέφτηκε ή δε μπόρεσε να μελετήσει το έργο και τη δράση των συνεργατών του Γ.Π. ως διανοουμένων του φιλελεύθερου συνταξισμού εξουσίας. β. Δε σκέφτηκε ή δε γνώριζε την ιδιαιτέρη θέση που κατείχαν στην ιεραρχία του κρατικού μηχανισμού. γ. Δε μελέτησε τις συγκεκριμένες σχέσεις που αναγκαστικά έπρεπε να συνάψει ο Γ.Π. μ' αυτούς τους συνεργάτες του, για την απρόσκοπτη συνέχιση της βενιζελικής εκπαιδευτικής πολιτικής. δ. Αγνόησε συστηματικά τη συμβολή του καθενός απ' αυτούς (π.χ. Κακούρος για τη Διοίκηση της Εκπαίδευσης και Κουντουράς για τα σχολικά βιβλία) στην ουσιαστική διαμόρφωση αυτής της πολιτικής. ε. Περιορίστηκε έτσι να υποκαταστήσει τα λεγόμενα ιστορικά συμφορζήμενα της βενιζελικής εκπαιδευτικής πολιτικής με εγωμιστικές μονωδίες για την εκπαιδευτική πολιτική του Γ.Π. και με τη ρητορική της «συναινετικής κοινότητας». στ. Γιατί, τελικά, προσπάθησε, μάταια, πίσω απ' αυτή τη ρητορική να συγκαλύψει, κατά δεύτερο λόγο, τη θεωρητική του γύμνια για την οργάνωση και τη λειτουργία του Κράτους αυτή την περίοδο στην Ελλάδα.

Ακόμα κι αν ο ευφυής βιογράφος γνώριζε την απάντηση που έδωσε ο Γ.Π. σε σχετικές επικρίσεις γερουσιαστή, όταν τόνισε στη Γερουσία πως «εγώ εποπτεύω και εις την σύνταξιν των νομοσχεδίων και γράφω ο ίδιος τας εισηγητικάς εκθέσεις»², θα έπρεπε, για στοιχειώδεις μεθοδολογικές προ-

1. Εννοεί τα οδοιπορικά και την αποζημίωση για τη συμμετοχή του Δελμούζου στις συνεδριάσεις του ΑΕΣ.

2. Βλ. *Επίσημα Πρακτικά Γερουσίας*, συνεδρίαση ΜΗ', 17-3-1930.

φυλάξεις, να θέσει κάποια από τα αμέσως προηγούμενα ερωτήματα. Όμως κι αυτή τη φορά το έλεον vital της αγιογραφίας αποδείχτηκε πιο ισχυρό από την απαιτητική μεθοδολογία. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο και το αρχικό πομπώδες ερώτημα του κ. Μπ. για «το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό έργο που άφησε ο Γ.Π. στο χώρο της Παιδείας», παραμένει αναπάντητο στο βιβλίο του. Είναι, λοιπόν, αυτονόητο, πως για τον ίδιο πάλι λόγο δε νομιμοποιείται μεθοδολογικά κάθε αυτόκλητος ιστορικός της εκπαίδευσης να μιλάει για «την εκπαιδευτική πολιτική του Γ.Π.», όπως κάνει στο βιβλίο του ο κ. Μπ.

Οράματα και πράγματα. Ο φιλότιμος βιογράφος δεν πχύνει βέβαια ούτε στιγμή να διανθίζει το βιβλίο του με ισχυρισμούς στην τους επόμενους: «Ο Γ.Π. έχει διχμορφωμένη αντίληψη για τα εκπαιδευτικά ζητήματα... έχει όραμα για την παιδεία, πιστεύει βαθιά σ' αυτήν... έχει σαφή εκπαιδευτική φιλοσοφία...» (σ. 67), «με σφρήνεια αποτυπώνεται η δική του θεωρία παιδείας, η φιλοσοφία του...» (σ. 68). Θέλοντας έτσι να προσκομίσει και τα σχετικά τεκμήρια, θα γράψει τα εξής βαρύγδουπα: «Θα αρκεστούμε εδώ σε μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων παρεμβάσεων του Γ.Π., που έμπεριέχουν ένα θεωρητικό προβληματισμό, δίνουν το στίγμα της φιλοσοφίας της εκπαιδευτικής πολιτικής και υπογραμμίζουν την πίστη του στην εκπαίδευση και τους εκπαιδευτικούς. Τέλος 'περιγράφουν' τον άνθρωπο, το πρότυπο πολίτη, που επιδιώκει να διχμορφώσει μέσα από την εκπαίδευση. Οι παρεμβάσεις αφορούν στην κρίσιμη περίοδο μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το 1927, και την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ε. Βενιζέλο (1928-1932)» (σ. 68).

Είδαμε πιο πάνω με πόση συνέπεια προσεγγίζει ο αυστηρός βιογράφος το θέμα της περιολόγησης των αντιλήψεων του Γ.Π. Εδώ έχουμε να θυμάσουμε τις επόμενες αρετές του βιβλίου:

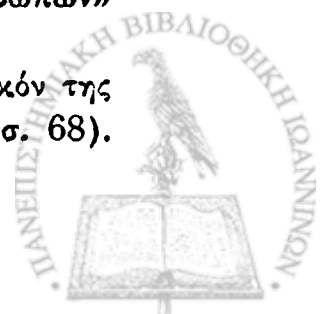
1. Ποια είναι αυτά τα «χαρακτηριστικά παραδείγματα» - δηλ. αντιπροσωπευτικά της «εκπαιδευτικής φιλοσοφίας» του Γ.Π. - τα οποία προσκομίζονται; Δεν θα κουράσω τον αναγνώστη με το κείμενο του κ. Μπ. Σε πολύ αδρές γραμμές ο «βιογράφος» παρουσιάζει τα επόμενα σημεία από αυτή τη «φιλοσοφία» του Γ.Π.:

α) Οι πνευματικές και ηθικές αξίες απχρτίζουν την ουσία, το έρμα και το θεμέλιο των «λαϊκών δημοκρατιών» (σ. 68).

β) Η Δημοκρατία είναι το άριστο πολίτευμα γιατί ισορροπεί το 'Άτομο και την Ομάδα... κτλ. (σ. 69).

γ) «Υπέρτατος σκοπός της Παιδείας είναι η δημιουργία Ανθρώπων» (σ. 68).

δ) «Η επιδιώξις της Εθνικής Αναγεννήσεως αποτελεί το ιδανικόν της Εκπαιδεύσεως» στο δεύτερο αιώνα της κρατικής μας ελευθερίας. (σ. 68).

ε) Χωρίς τον ενθουσιασμό και την πίστη του δασκάλου σε «ωρισμένα ιδανικά» δεν μεταγγίζονται αυτά στους νέους και περχμένουν ανεπαρκείς «και υλικαί βελτιώσεις της εκπαιδύσεως» (σ. 68).

στ) Δάσκαλοι που δεν συμφωνούν με τα ιδανικά της Δημοκρατίας, αδικιούνται βεβλώς να δικτηρήσουν τας πεποιθήσεις των, αλλά όχι τας θέσεις των». Γιατί είναι «πλάσται πνευμάτων και ψυχών-Ανθρώπων» (σ. 69).

Ξεμπερδεύοντας έτσι μ' αυτά τα έξι σημεία, θα σπεύσει ικανοποιημένος να γράψει: «Τις περχπάνω πεποιθήσεις του ο Γ.Π. προσπαθεί να τις κάνει πράξη με το πλούσιο εκπαιδευτικό έργο της διετίας 1930-1932...»! (σ. 59).

2. Κάθε πρωτάρης επιστήμονας ξέρει βέβλεια πως το αρχαίο απόφθεγμα για την «των ονομάτων επίσκεψιν» δικτηρεί σε κάθε ανάλογη περίπτωση την αξία του. Για αυτό και σε καμιά περίπτωση δε θα μπορούσε τόσο άκριτα να συμφύρει τους όρους «αντίληψη», «θεωρητικός προβληματισμός», «θεωρία», «φιλοσοφία», «όραμα», «πεποίθηση», «πίστη» κτθ. Εκτός κι αν στο θεωρητικό-πολιτικό j a r g o n του κ. Μπ. όλοι αυτοί οι όροι είναι τυυτόσημοι και μπορεί ο ίδιος να βροτίζει κατά βούληση κάθε κοινότοπη ρητορική απροστροφή του Γ.Π. ως «θεωρία παιδείας» (π.χ. «α υπέρτατος σκοπός της Παιδείας είναι η δημιουργία Ανθρώπων») ή ως «θεωρητικό προβληματισμό» την εφαρμογή του «ιδιώνυμου» σε δασκάλους («οι οποίοι δεν συμφωνούν, διότι προτιμούν είτε την ανατροπήν είτε την Αντίδρασιν...»)! Όταν κάποτε ο βροθυνούστιτος βιογράφος αποφοσίσει για τις σημεσίες αυτών των όρων, ας καταπιιστεί τότε να διερευνήσει και το «στίγμα της φιλοσοφίας της εκπαιδευτικής πολιτικής του Γ.Π.» (σ. 68).

3. Κάθε σώφρων αρχάριος, που θέλει να διερευνήσει ουτό το «στίγμα», ξέρει πως ο Γ.Π., όπως είδαμε διεξοδικά πιο πάνω, όχι μόνο συμφωνεί αλλά και είναι αλληλέγγυος με τη βενιζελική εκπαιδευτική πολιτική του προκιτόχου του. Αυτό σημαίνει πολύ απλά πως υιοθετεί και το «στίγμα της φιλοσοφίας» που χαρακτηρίζει τη γενική εισηγητική έκθεση των νομοσχεδίων του 1929. Επομένως και σ' αυτή την περίπτωση πρέπει να τεθεί το ερώτημα αν η «εκπαιδευτική φιλοσοφία» του Γ.Π. διαφοροποιείται, ως ποιο σημείο και πού κάθε φορά από το «αρχικό στίγμα» το οποίο, όπως και ο ίδιος ο κ. Μπ. ισχυρίζεται, «το είχε δώσει ήδη ο πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος»! (σ. 70). Ακόμη περισσότερο που και πάλι ο ίδιος ο κ. Μπ. ισχυρίζεται πως ο Γ.Π. «δεν ανατρέπει το έργο του προηγούμενου, αλλά το συνεχίζει, το διευρύνει και το ολοκληρώνει»! (σ. 71). Κι ο απορημένος αναγνώστης, που καταλαβαίνει τώρα πού οδηγούν οι μεγαλοστομίες του κ. Μπ. θα αναρωτηθεί: Γιατί ο κ. Μπ. δεν αναζήτησε καταρχήν στις ίδιες τις εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων, πού υπέβλεπε ο Γ.Π. ότι Βουλή και

στη Γερουσία, να συλλάβει το συγκεκριμένο και ειδικότερο -αν υπήρξε- «στίγμα της φιλοσοφίας της εκπαιδευτικής του πολιτικής»; Γιατί δεν ανέτρεξε στις ίδιες τις αγορεύσεις - παρεμβάσεις του Γ.Π. σ' αυτούς τους δυο θεσμούς για να το προσδιορίσει σαφέστερα; Γιατί δεν το συνέκρινε με το «στίγμα» της εισηγητικής έκθεσης του 1929; Πρόκειται για το ίδιο «στίγμα» που χαρακτηρίζει και τις υπόλοιπες δημόσιες παρεμβάσεις του Γ.Π. σε εκπαιδευτικά θέματα ή είναι πιο ορθό να μιλάει κανείς για πολλά και διαφορετικά στίγματα; Τέτοια και πληθυσία ερωτήματα θα περιμένα να θέσει κάποιος που δηλώνει ρητά πως σέβεται το «όραμα» του Γ.Π.

4. Αν ο ίδιος εχέφρων αρχάριος μελετούσε συγκριτικά τις εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων του 1929 με τα λεγόμενα «στίγματα της φιλοσοφίας της εκπαιδευτικής πολιτικής» του Γ.Π., θα διαπίστωνε, ασφαλώς χωρίς έκπληξη, πως ο Γ.Π. επανλαμβάνει στις δημόσιες παρεμβάσεις του τις ιδεολογικές συνισταμένες αυτών των εκθέσεων. Θα διαπίστωνε έτσι, συγκεκριμένα πως βασικές έννοιες-κλειδιά, όπως: Ζωή και εξέλιξη, σύνολο και άτομο, κράτος και παιδεία, ιδανικά και κατεύθυνση παιδείας, ουσία της μόρφωσης και ρόλος του δασκάλου κτθ. είναι σχεδόν ταυτόσημες στις εκθέσεις του 1929 και στο λόγο του Γ.Π. Ξέχωρα δηλ. από το προσωπικό ρητορικό ύφος του Γ.Π. και το χαρακτήρα των επιμέρους περιστάσεων, στις οποίες παρεμβαίνει ο Γ.Π. (Βουλή, ΑΕΣ, Εκπαιδευτικά Συνέδρια, Τύπος κτλ), έχουμε να κάνουμε κάθε φορά με όψεις μιας και της ίδιας «εκπαιδευτικής φιλοσοφίας». Γιατί ο Γ.Π. ως υπουργός της κυβέρνησης Βενιζέλου δε μπορεί να χαράξει ένα διαφορετικό «στίγμα της φιλοσοφίας κτλ» -εφόσον θέλει να περπατήσει στην Κυβέρνηση- και, κατά δεύτερο λόγο, δεν φάνεται να είχε εκφράσει, τουλάχιστον τα δεκαπέντε προηγούμενα χρόνια, την ανάγκη να καθορίσει τέτοια «φιλοσοφικά στίγματα». Γι' αυτό όταν, π.χ. στο ΑΕΣ, τονίζει πως «δέον να καθορισθή εθνική και ανθρωπιστική κατεύθυνσις» στην εκπαίδευση¹, επανλαμβάνει απλώς τη διατύπωση της Γενικής Εισηγητικής Έκθεσης του 1929: «Η κατεύθυνσις αυτής, το ιδεολογικόν της περιεχόμενον πρέπει να είναι παντού το αυτό, δηλαδή εθνικόν και ανθρωπιστικόν»². Όταν, ακόμη, ο Γ.Π. στη Γερουσία υποστηρίζει πως «αληθής μόρφωσις είναι εκείνη η οποία ισορροπεί την γενικήν με την ειδικήν μόρφωσιν» κι ότι «αυτή είναι η αληθής γενική αρχή, προς την οποίαν πρέπει να προσαχμόζωνται τα εκπαιδευτικά συστήματα»³, υπερασπίζεται την ομόλογη θέση του 1929: «Επαγγελματική και γενική μόρφωσις συνυφαινόνται στενότατα εν τη όλη του ανθρώπου μορφώσει με έντονον την

1. Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον, ό.π., σ. 34.

2. Βλ. *Εκπαιδευτικές...* ό.π. σ. 217.

3. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Γερουσίας*, Συνεδρία 86, 4-6-1931.

αλληλεπίδρασίν των και δια της τοιούτης συνυφάνσεως θα δυναθώμεν να επιτύχωμεν το ενικόν πνεύμα εις την μόρφωσιν της νέας γενεάς...»¹. Όταν τέλος ο Γ.Π. συνοψίζει πρακτικώς «την γραμμὴν κατευθύνσεως της εκπαιδευτικῆς μας πολιτικῆς» ως εξής: «Διὰ μὲν των λαόν επικρατῆς πρακτικῆς εκπαιδεύσεις, διὰ δε τῆς κνωτέρης σπουδᾶς μετάβχσις ἀπὸ της ποσοτικῆς εις την ποιοτικὴν περὶ γωγῆν»², επαναλαμβάνει ἀπλῶς μ' ἄλλα λόγια την κατευθυντήριαν ἀντίληψιν του Βενιζέλου στον προεκλογικὸν του λόγο στη Θεσσαλονίκη καὶ φυσικὰ τῆς συγκεκριμένης πρακτικῆς του Γ' κεφαλαίου της Γενικῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθεσῆς³. Για τοὺς δισχάλους καὶ το Ἰδιώνυμο θα μιλήσουμε πιο κάτω.

5. Για τοὺς πρακτᾶν, λοιπόν, λόγους μόνο κατὰ χρηστικὰ μὲν μπορεί να μιλάει κανεὶς για το «στίγμα της φιλοσοφίας της εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς» του Γ.Π. Ἀντίθετα, οἱ μεγάλωστομες διχρηρῶσεις για «θεωρία παιδείας», «διμορφωμένη ἀντίληψη», «όραμα» κτλ. του Γ.Π. διχγράφουν με μὴ μονοκονδυλιά τη «φιλοσοφία» της βενιζελικῆς εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς συνολικὰ καὶ την ἀνάγουν μόνο στον ιδεολογικὸν λόγο του υπουργοῦ Γ.Π. Όταν ξεκινήσει κανεὶς ἀπὸ αὐτὸν τον ἀνιστόρητο ἀναγωγισμό, τότε βέβαια ἔχει το θράσος να γράψει ἐμφαντικὰ: «Τῆς πρακτᾶν πεποιθήσεις του ο Γ.Π. προσπαθεὶ να τῆς κάνει πράξη με το πλούσιο εκπαιδευτικὸν ἔργο της διετίας 1930-1932...»! (σ. 69). Γιατί η σιωπηρὴ ιδεολογία αὐτοῦ του ἀναγωγισμοῦ εἶναι ἡ πεποίθησις για τον πρωταρχικὸν ρόλο του ἀτόμου στο ιστορικὸν γίνεσθαι. Ἀυτὴ ἡ ιδεολογία, την οποίαν οὔτε καν υποψιάζεται ο συμπαθὴς βιογράφος, διχλέτεται παντοῦ στο βιβλίον του καὶ ἰδιαιτέρως στο ἑνατο κεφάλαιον με τον τίτλον «Κριτικὴ ἀποτίμησις του Μεταρρυθμιστικοῦ Ἔργου» (σ. 67-76). Διχλέγω ἐδῶ ἕνα χαρακτηριστικὸν ἀπόσπασμα, ὅπου αὐτὴ ἡ ιδεολογία παίζει κρυφτούλι: «Ο Γ.Π. λοιπόν, κλείτεται [ἀπὸ ποιον;] να κινήθῃ, ἀνάμεσά σε 'συμπληγάδες πέτρης' για να υλοποιήσῃ, ὅτι για ἄλλες χώρες, με ομιλή πορεία του αστικοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, θεωρεῖτο αὐτονόητο: να ἐδραιώσῃ το αστικὸν σχολεῖον προσαρμόζοντάς το στα νέα του 'ιδεολογικά, οικονομικά καὶ κοινωνικοπολιτικά καθήκοντα'. Τελικὸς στόχος του Γ.Π. εἶναι να δώσει στο ἑλληνικὸν σχολεῖον τὴν αὐτότητα. Να το μεταμορφώσῃ σε σχολεῖον που λειτουργεῖ με...» (σ. 71). Ο «ατιμονιέρης» ἔχει πράγματι μεταμορφωθεὶ ἀπὸ τον κ. Μπ. σε μικρὸν εκπαιδευτικὸν θεῶν.

Ο κ. Μπ. μὴς ἐπιφυλάσσει βέβαια καὶ ἄλλη ευχάριστη ἐκπληξη, ἀμέσως πιο κάτω, ὅταν θα ἐπιχειρήσῃ αρχικὰ να ονομάσῃ αὐτὴν την εκπαιδευ-

1. *Εκπαιδευτικὴς... ὁ.π. σ. 218.*

2. *Ἐπίσημον Πρακτικὸν Γερουσίας, Συνεδρία ΟΖ', 10-6-1930.*

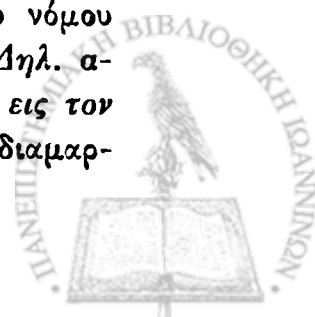
3. *Εκπαιδευτικὴς... ὁ.π. σ. 230.* Θεωρῶ ἄσκοπο να συνεχίσω με ἄλλα ομοιοκῆ συγκριτικὰ παραθέματα. Τα προηγούμενα ἀρκούν για να καταδείξουν τῆς κενολογίας περὶ φιλοσοφικοῦ στίγματος.

τική φιλοσοφία του Γ.Π., ή όπως είναι το ορθό, την ιδεολογία της συνολικής εκπαιδευτικής πολιτικής των φιλελευθέρων την περίοδο 1928 - 1932. Ας προλάβουμε όμως να τον φιλοδώρησουμε με τις δικές μας εκπλήξεις για την ειδική μεταχείριση που επιφύλαξε στη μελέτη και παρυσίαση της «εκπαιδευτικής πράξης του Γ.Π.». Ας δούμε με άλλη λογική, πώς εικονογραφεί το νομοθετικό έργο κατά τη διάρκεια της υπουργικής θητείας του Γ.Π. Γιατί, και σ' αυτή την περίπτωση, ο σ. θέλει να είναι απαιτητικός βιογράφος, όταν μας επισημαίνει πως το ερώτημα τι ήταν (π.χ. «ρηξικέλευθη», «συντηρητική» ή «προοδευτική» κτλ) η εκπαιδευτική πολιτική του Γ.Π. μπορεί να απαντηθεί «μόνο αν είναι σε όλη την έκτασή της γνωστή, αν είναι γνωστό το περιεχόμενό της καθώς και οι 'συμπληγάδες' από τις οποίες πέρασε» (σ. 70). Δεν αμφιβάλλει κανείς πως αυτό το ερώτημα αφορά πρώτιστα τον ίδιο τον κ. Μπ. και μάλιστα από πολλές συγκεκριμένες πλευρές του.

Υπάρχουν μια σειρά από νομοθετήματα στη θητεία του Γ.Π., τα οποία δεν αποτέλεσαν αντικείμενο επισταμένης μελέτης στο βιβλίο του ρέκτη βιογράφου. Σημειώνω εδώ τα πιο σημαντικά:

α) Είναι γνωστός ο νόμος 5058 του 1931 «Περί ενισχύσεως των Ελληνικών γραμμάτων και τεχνών». Οι δραστήριοι συνεργάτες του κ. Μπ. φρόντισαν όχι μόνο να τον αποδελτιώσουν, για να τον συμπεριλάβει στα Τεκμήρια (αριθ. 513, σ. 125) αλλά και του βρήκαν και την αντίστοιχη εισηγητική έκθεση για να τη δημοσιεύει (σ. 267-269). Διάβασε το νόμο και την εισηγητική έκθεση ο κ. Μπ.; 'Απχε και πάλι της βλασφημίας! Γιατί τότε θα έπρεπε να ανθρωπηθεί, διαβάζοντας τουλάχιστο την εισηγητική έκθεση που ο ίδιος δημοσιεύει, ποιες ήταν οι «άλλες ανάγκες του Υπουργείου Παιδείας» (σ. 268), για τις οποίες προοριζόταν, με βάση το νόμο 3485, το ποσό που έπρεπε τώρα να δικτεθεί με το νόμο 5058. Ακόμα χειρότερα, βέβαια, υποθέτουμε ότι προσπέρασε βιαστικά τη γενικόλογη και δήθεν αθώα προηγούμενη δικτύωση. Ό,τι και να έχει συμβεί, το αποτέλεσμα παραμένει το ίδιο. Γι' αυτό και προτείνω στον ευρυμαθή κ. Μπ. να μελετήσει προσεκτικά την έκθεση και το νόμο, συγκριτικά με το επόμενο πικρό σχόλιο του Χρ. Λέφα, «άξιου συνεργάτη» και επιμελητή του γνωστού τρίτομου έργου για τη νομοθεσία της υπουργίας Γ.Π. Γράφει, στο δίτομο έργο του ο Λέφας: «Η υπηρεσία του Υπουργείου κατόπιν πολλής επιμονής κατάρθωσε να περιληφθή εις τον νόμον 3485 διάταξεις, κατά την οποίαν 1 εκ. δραχ. ετησίως εκ των εισπράξεων των εκπ. τελών διατίθενται δια την ενίσχυσιν απόρων μαθητών. Το εκατομμύριον τούτο διά του ανωτέρου νόμου [=5058] δικτίθεται προς ενίσχυσιν των γραμμάτων και τεχνών. Δηλ. αφηρέθη το φωμί από το στόμα του πτωχού και εδόθη ως κόσμημα εις τον πλούσιον. Είνε περίεργον πώς τα νομοθετικά σώματα εψήφισαν αδιαμαρ-

τυρήτως τοιούτον νόμον. Καθ' ον χρόνον πλείσται χιλιάδες πεινασμένων και ρακενδύτων παιδιών σύρονται με τας αυστηράς διατάξεις του νόμου περί υποχρεωτικής φοιτήσεως εις το σχολείον, το Κράτος καθιστά δυσχεροστέραν την θέσιν τους δια να θέση βραβεία μουσικά και ποιητικά. Δεν δύναται βεβλώς να αμφισβητηθή ότι η ενίσχυσις των γραμμάτων είνε σκόπιμος. Αλλά το προς τούτο ποσόν ηδύνατο να εξευρεθεί άλλοθεν ή ν' αναβληθή το μέτρον δι' οικονομικώς ευθετωτέρους καιρούς, επ' ουδενί όμως λόγω, νομιζομεν, ήτο επιτετραχμένον να κοπή και η μικρά αυτή συνδρομή η πρεχομένη υπό του Κράτους εις τους άπόρους μαθητάς»¹.

Ο ήδη γνωστός μας αρχάριος ιστορικός της εκπαίδευσης ξέρει βέβαια την απάντηση που έδωσε ο Γ.Π. προτού έρθει το νομοσχέδιο στη Βουλή. Γιατί φρόντισε ν' αποδελτιώσκει όλα τα σχετικά τεκμήρια. Σ' ένα λοιπόν από αυτά μπορούμε να φανταστούμε τον Γ.Π. να ρητορεύει για το θέμα αυτό: «Δις ποίον λόγον λαμβάνεται εξ αυτού του κονδυλλίου; Ο λόγος είνε ότι, ο τρόπος κατά τον οποίον διατίθεται, είνε ακατάλληλος και το ποσόν το οποίον ετέθη, δις να αντιμετωπίσει ανάγκας άπόρων μαθητών ολοκλήρου της Ελλάδος, είνε ανεπάρκής. Και δις τούτο φρονώ, ότι, εφ' όσον οι κείμενοι νόμοι ορίζουσιν ότι οι άποροι μαθητάι είνε δυνατόν μέχρι του ποσοστού των 20% ν' απλλάσσωνται εκπαιδευτικών τελών δι' αποφάσεως των καθηγητικών συλλόγων, θα ήτο δυνατόν το ποσό αυτό, να δικτεθή και προς άλλους σκοπούς, μεταξύ δε των ευγενεστέρων σκοπών και των πλέον επειγόντων εις τόπον όπως είνε η Ελλάς, η οποία έχει πνευματικόν προορισμόν, τον οποίον κατ' εξοχήν ο υπουργός της Παιδείας πρέπει να κηδεμονεύη και εξυπηρετή², μεταξύ, λέγω, των σκοπών αυτών βεβλώς είνε και η ενίσχυσις της Ελληνικής τέχνης. Διότι θα ήτο περιέργον εάν εντός της Βουλής της Ελλάδος, παρά της αντιπροσωπείας του Ελληνικού Λαού υπεστηρίζετο, ότι η υπόθεσις της τέχνης, δι' έθνος, όπως το Ελληνικόν είνε αναξίη μερίμνης από τον υπεύθυνον υπουργόν»³.

Τι πρέπει να πράξει, λοιπόν, ο αρχάριος ιστορικός μας, μελετώντας συγκριτικά τις διχμετρικά αντίθετες κρίσεις του «υπεύθυνου υπουργού» και ενός «ανεύθυνου» συμβούλου του; Ασφαλώς κάτι περισσότερο από το ν' αντιγράψει άκριτα στο βιβλίο του τις σχετικές σελίδες από το προεκλογικό τομίδιο του Γ.Π.⁴ και φυσικά καταρχήν να παρκαμείνει ακό-

1. Χριστοδούλου Β. Λέφα, *Νομοθεσία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσεως*, Εν Αθήναις 1933, τόμ. Α', σ. 391, σημ. 1 (η υπογράμμισή δική μου).

2. Να ένα άλλο εστίγμα της φιλοσοφίας του Γ.Π., που απηχεί σαφέστατα τη συγκεντρωτική αντίληψη της εισηγητικής έκθεσης του 1929.

3. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρία 53, 20-3-1931.

4. Ο κ. Μπ. έχει μια αμφίθυμη στάση -ευεξήγητη βέβαια- για τα κομματικά έν-

μια μια φορά δύσπιστος στη διαβεβλίωση του κ. Μπ. πως «ο Γ.Π. θέλει να βοηθήσει τους μη εύπορους μαθητές να πετύχουν, να 'υπερβούν' την κοινωνική τους μειονεξία»! (σ. 73).

β) Είδχμε πιο πάνω τη δημόσια κριτική που άσκησε με τον τρόπο του ο Κουντουράς στη γλωσσική πολιτική του Γ.Π. Αγνοώντας ή αποσιωπώντας την, ο κ. Μπ. θα αρχεστεί να τονίσει, γράφοντας για τη στάση των συνδικαλιστικών ενώσεων στο θέμα αυτό, πως «η Διδασκαλική Ομοσπονδία θα στηρίξει τα εκπαιδευτικά μέτρα που αφορούν στην καθιέρωση της δημοτικής... το νέο νόμο για τα σχολικά βιβλία...» (σ. 62). Τα πράγματα όμως δεν είναι ακριβώς έτσι. Οι συνδικαλιστές δάσκαλοι που παρακολουθούν από κοντά τη σιωπηρή δικμάχη εντός του Υπουργείου για το γλωσσικό ζήτημα θα γράψουν στο επίσημο βήμα του κλάδου τους: «Να μην καθιερωθή η δημοτική στα γυμνάσια αναγκαστικά, όπως έγινε στα δημοτικά, το καταλαβίνουμε. Αλλά να κλειστή η πόρτα στο δημοτικισμό, αυτό μας είναι ακατανόητο. 'Η είναι σωστή η γλωσσική πολιτική που εφαρμόζεται στη δημοτική παιδεία και πρέπει να της ανοιχτούν οι πόρτες και για τη μέση και την ανωτάτη, ή δεν είναι σωστή και πρέπει να εγκαταλειφθή. Η παιδεία είναι ενιαία και η εκπαιδευτική πολιτική πρέπει να είναι επίσης ενιαία. Ειδικότερα για τα Διδασκαλεία, που ειδικεύουν τους μέλλοντες δασκάλους είναι τέλεια ακατανόητο να μην είναι εντελώς προσαρμοσμένα στις ανάγκες και στο χαρακτήρα του δημοτικού σχολείου. Γι αυτό φρονούμε πως η αρχική διάταξη του νομοσχεδίου ήταν η σωστότερη»¹.

Το μικρό αυτό σχόλιο τοποθετούσε, τότε, σ' αυτό το θέμα, την ηγεσία των δασκάλων στο πλευρό του Κουντουρά κι όχι του Γ.Π. Γιατί άραγε; Θα δούμε πιο κάτω γιατί ο ρέκτης βιογράφος του Γ.Π. δε μπορεί ν' απαντήσει σε τέτοιου είδους ερωτήματα, που αφορούν τους εκπαιδευτικούς και τις σχέσεις τους με το υπουργείο. Ως τότε αρκούμαστε και πάλι να διαπιστώσουμε πόσο άφογα και ανώδυνα αποσιωπά αυτή τη δικμάχη ο ευέλκτος βιογράφος, γράφοντας απλώς για την «έμφαση που δίνεται στο μάθημα των Νέων Ελληνικών, με την επέκταση της συστηματικής διδασκαλίας της δημοτικής στο Γυμνάσιο...»! (σ. 47). Δε μελέτησε ο επιμελής βιογράφος το δίτομο έργο του Α. Δημαρά για τον Κουντουρά, το οποίο και παραπέμπει;

γ) Ο θαυμαστός τρόπος του κ. Μπ. με τον οποίο περιγράφονται σύντομα τα νομοθετήματα -όσα περιγράφονται- για ν' ακολουθήσει στο ένα-

τυπα. 'Όταν τα χρησιμοποιεί ερευνητικά κάποιος άλλος, τότε αυτά είναι «συχνά αναξιόπιστα» και η χρήση τους «μονόπλευρη» (σ. 17). 'Όταν, όμως, ο ίδιος υποκαθιστά την ανάλυση με την αυτούσια αντιγραφή και υιοθέτησή τους, τότε, ως δια μαγείας, έχουμε επιφοίτηση του επιστημονικού πνεύματος! Θα επανέλθουμε.

¹ Διδασκαλικόν Βήμα, αρ. φύλ. 320, 29-3-1931, σ. 5.

το κεφάλαιο απλώς και μόνο κάποια γενικόλογη αποτίμηση, παρέχει στον άξιο βιογράφο ένα πολύ σημαντικό ελαφρυντικό: Τον απελλάσσει από τον κόπο να τα εξετάσει «εν τόπω και χρόνω», δηλ. να συλλάβει τα «συμφραζόμενα» κάθε νομοθετήματος. Έτσι, μια και είμαστε ακόμα στο νόμο 504 για τα σχολικά βιβλία, μαθαίνουμε πως η ΔΟΕ θα τον χαρακτηρίσει ως «ριζική μεταρρύθμιση» και οι «ρηξικέλευθες αντιλήψεις του Γ.Π. για τα διδακτικά βιβλία θα δημοσιοποιηθούν από τον ίδιο παράλληλα με την κατάθεση των νομοσχεδίων» (σ. 42). Όμως και σ' αυτή την περίπτωση δεν έλειψαν οι αντιρρήσεις από «άξιους συνεργάτες». Γράφει και πάλι ο Χρ. Λέφης: «[...] Εν πρώτοις, η ανάθεση της κρίσεως εις μόνιμον σώμα, απαρτιζόμενον διερκώς από τα αυτά πρόσωπα, δεν είνε συντελεστική εις την ανύψωσιν του διδ. βιβλίου. Λαμβάνει ο νόμος ως δεδομένον, ότι τα μέλη του γνωμοδοτικού συμβουλίου γνωρίζουν όλον τον κύκλον των διδακτικών βιβλίων και ότι γνωρίζουν αυτόν καλύτερον παντός άλλου εν Ελλάδι. Αλλ' αυτό, παρ' όλον ότι το Γνωμοδοτικόν Συμβούλιον αποτελούν αι κορυφαί του παρ' ημίν εκπαιδευτικού κόσμου, δεν δύναται να είνε ορθόν δια πάσαν στιγμήν και διά παν είδος βιβλίου δια τους εξής απλούς λόγους: πρώτον ότι αν τις είνε κορυφή εις μίαν ειδικότητα, εις άλλην θα υστερή, η ύλη δε των διδακτικών βιβλίων είνε τριζύτη και τοσχύτη ώστε να χρησιμοποιή πάσας τας ειδικότητας και δεύτερον ότι, και αν υποθέσωμεν ότι σήμερα τα μέλη του Γνωμ. Συμβουλίου είνε ανώτερα πάντων, δεν αποκλείεται άριον ν' αναφκνούν επιστήμανες καλύτεροι αυτών. Δεν θα ήτο προτιμώτερον να είχε την ελευθερίαν το Κράτος να ορίζη εκάστοτε κριτάς τους καλύτερους και τους ειδικούς δι' εκάστην κατηγορίαν βιβλίων; Έπειτα κατά τον οργανικόν του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου νόμον, τα κύρια καθήκοντα αυτού συγκεκρινώνοντος εις χείρας του όλην την εκπαιδευτικήν κίνησιν του Κράτους είνε πολλά άλλ και σοβαρώτερα... Αλλά και η σκοπιμότης της καταργήσεως του περιωρισμένου αριθμού των εγκρινομένων εκάστοτε βιβλίων δεν είνε αναμφισβήτητος. Ο περιωρισμένος αριθμός εξησφάλιζε την ανωτερότητα των εγκρινομένων βιβλίων. Δεδομένου ότι το εν βιβλίον δεν θα υπολείπεται του άλλου αισθητώς, είνε ανθρώπινως πολύ δύσκολον να σταματήση η κρίσις εις αυστηρά επίπεδα... Η χαλάρωσις θα επέλθη, ή, ακριβώς δια του φόβου της χαλαρώσεως, θα τηρηθή ακαμψία και θα επακολουθήσουν αδικίαι»¹.

Αντέγραψα αυτό το εκτενές απόσπασμα όχι μόνο για τις διορθικές κρίσεις που αναπτύσσονται στο τέλος του², αλλά γιατί θέτει το πρόβλημα

1. Χριστοδούλου Β. Λέφα, ό.π. σ. 358, 359, σημ. 1.

2. Ο ίδιος θα γράψει αργότερα πως σε μικρός αριθμός των εγκριθέντων εν σχέσει προς τα υποβληθέντα βιβλία ήγειρεν, ως ήτο επόμενον, θύελλαν διαμαρτυριών εκ μέρους συγγραφέων, ων απερρίφθησαν τα βιβλία και καθυβρίσθησαν τα μέλη των επιτροπών ως

της ιστορικής σκοπιμότητας του συγκεντρωτικού χαρακτήρα ενός τέτοιου Συμβουλίου. Φωτίζει δηλ. έξοχα την επιλογή των Φιλελευθέρων να εφραμόσουν την «ενιαίαν διοίκησιν και κατεύθυνσιν της παιδείας» ή, μ' άλλα λόγια, να επιδιώξουν την άσκηση αυστηρότερου και πιο αποτελεσματικού ελέγχου όλων των εκδηλώσεων του σχολικού μηχανισμού¹. Ο λαμπρός θιασώτης του Γ.Π. αντί να αναρωτηθεί για τους συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους που οδήγησαν στη σύλληψη και τη λειτουργία ενός τέτοιου θεσμού -άρα να ερμηνέψει ιστορικά την εμφάνιση και το χαρακτήρα του θεσμού- περιορίστηκε απλώς να τον περιγράψει σε επτά παράδες (σ. 30) και να γράψει τα επόμενα βθυστόχαστα για τη σχολική γνώση: «Και για τη σχολική γνώση οι αντιλήψεις του Γ.Π. κινούνται στην ίδια κατεύθυνση [εννοεί ο σ. όπως και για «τον δάσκαλο», τον οποίο ο Γ.Π. θεωρούσε «ιδεολογικό στήριγμα του καθεστώτος» (σ. 70)]. Η γνώση δημιουργείται, καθορίζεται και οργανώνεται κυρίως από εξωτερικούς παράγοντες, έχει υπόσταση ανεξάρτητα από διδάσκοντες και διδασκόμενους. Και βέβαια ο Γ.Π. θα καταβάλει μεγάλες προσπάθειες να στρέψει τη σχολική γνώση από το στείο κλασικισμό σε πιο πρακτικές κατευθύνσεις...» (σ. 70). Και λίγο πιο κάτω, για τον «αναπροσανατολισμό της σχολικής γνώσης σε πρακτική κατεύθυνση», γράφει και πάλι με ύφος περισπούδαστο: «Στο ερώτημα 'ποια γνώση θεωρείται σημαντική' [κύριο ερώτημα των εισηγητικών εκθέσεων του 1929], ο Γ.Π. δίνει με τις θεωρητικές του αναζητήσεις [ποιες και πού; την «εισηγητική Έκθεση» Κουντουρά;] και τα εκπαιδευτικά του νομοθετήματα σαφή απάντηση...» (σ. 72-73). 'Αλλα λόγια ν' αγαπιόμαστε!

δ) Ένα ακόμη έξοχο παράδειγμα ανιστόρητης διαπραγμάτευσης στο βιβλίο του κ. Μπ. είναι ασφαλώς το θέμα του λεγόμενου «ορισμένου αριθμού» των εισακτέων στις πανεπιστημιακές σχολές. Ο υπομονετικός αναγνώστης του Μπουζακείου πονήματος, όταν διαβάσει όσα αναφέρονται για για το γνωστό νόμο 5343/32, δεν πρόκειται, βέβαια, να ενημερωθεί [και] για την οριστική παγίωση αυτού του μέτρου. Γιατί φυσικά ο τιμητής βιογράφος πρέλειψε να σχολιάσει ιστορικά καταρχήν το νόμο 4620/1930 -επί υπουργίας Γ.Π.- με τον οποίο «δρομολογείται», όπως λένε οι ομοϊδεάτες του κ. Μπ., η συντόμευση της απόστασης από την «εισιτήριο δοκιμασίαν» στον «ορισμένον αριθμόν» εισακτέων, δηλ. στο λεγόμενο *numerus clausus*. Βέβαια οι φιλέρευνοι συνεργάτες του σ. φρόντισαν να τον αποδελτιώσουν για να τον καταχωρίσει ο ομαδάρχης τους στα λεγόμενα «Τεχμήρια» (αρ. 142, σ. 93). Πέραν τούτου, ουδέν. Ακόμα και

μεροληπτήσαντα. Και ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας ακόμη προσεβλήθη η κρίσις». *Ιστορία της Εκπαίδευσης*, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1942, σ. 359.

1. Όπως έδειξα στο βιβλίο μου, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ. 236.

στην παρουσίαση του νόμου 5343. Ο υπομονετικός αναγνώστης θα πρέπει, λοιπόν, να φτάσει στην περίφημη «κριτική αποτίμηση» για να διαβάσει τα επόμενα: «Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας για την προσχρημολογία του σχολείου στην κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, της εκπαίδευσης στην παρχαγωγική διαδικασία, εντάσσεται και το μέτρο της καθιέρωσης κλειστού αριθμού εισακτέων στα ΑΕΙ. Λίγους μήνες μετά την ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας, θα αποφασιστεί η μείωση του αριθμού εισακτέων» (σ. 72). Nil ultra requiritur. Γιατί το θέμα δεν είναι να ξεκαθαρίσει επιτέλους ο ευσεβής βιογράφος τι ακριβώς έπραξε ο Γ.Π. με τον numerus clausus των εισακτέων αλλά να καταλάβει ο αναγνώστης για ποιους λόγους ο κ. Μπ. δεν έθεσε κι αυτή τη φορά στοιχειώδη ερωτήματα: Πότε και γιατί -όπως τονίσαμε και πιο πάνω- η πολιτική εξουσία προσανατολίζεται στη θέσπιση κατάρχην εισιτηρίων εξετάσεων για το Πανεπιστήμιο; Πότε και γιατί συμπληρώνεται αυτό το μέτρο με την καθιέρωση του numerus clausus; Η καθιέρωση του περιορισμένου αριθμού συνέβηλε στη μείωση των αποφοίτων της Μ.Ε. και σε ποια έκταση; Αν υπήρξε μια τέτοια μείωση -κι όλες οι ενδείξεις μας πείθουν ότι υπήρξε¹- ποιες ήταν οι επιπτώσεις της ως προς το φύλο, τη γεωγραφική και κοινωνική προέλευση των μαθητών; Μπορεί ένα τέτοιο μέτρο να συμβιβάσει το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης με το βενιζελικό όραμα της οικονομικής ανάπτυξης; Πώς αντιμετωπίστηκε αυτό το μέτρο από πανεπιστημιακούς διανοούμενους, τύπο κτλ; Τι γνωρίζουμε, ως τώρα, από τη διαθέσιμη βιβλιογραφία γι' αυτό το θέμα; Τέτοια ή παρόμοια ερωτήματα αποτελούν *terra incognita* για τον αυστηρό βιογράφο, που βέβαια έχει το θράσος να προβαίνει σε «κριτική αποτίμηση» του μεταρρυθμιστικού έργου και να «ερμηνεύει», θα δούμε πώς, την «εκπαιδευτική πολιτική του Γ.Π.».

ε) Με τον ίδιο τρόπο περιφρονείται στο βιβλίο του κ. Μπ. και η στοιχειώδης απίτηση για ιστορική διερεύνηση του νόμου 8462/1931 για τα «ξένα σχολεία». Με αξιωματικό και αόριστο τρόπο γράφει π.χ.: «Το πρόβλημα των ξένων σχολείων στην Ελλάδα έχει τεθεί έγκαιρα και με έμφαση από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών» (σ. 41). Πότε και γιατί τέθηκε αυτό το θέμα από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, αυτό το κρατάει μυστικό για τον αναγνώστη ο αμερόληπτος βιογράφος. «Όπως, βέβαια και το θέμα γιατί ο αΓ.Π. ασχολήθηκε με το πρόβλημα αυτό...» (σ. 41). Φυσικά και δεν περιμένει κανείς από τον κ. Μπ. να το τοποθετήσει στη μακρά διάρκεια, μια και έχει σπεύσει και τούτη τη φορά να υποκαταστήσει την ιστορική ανάλυση με τις γενικόλογες νύξεις της εισηγητικής έκθεσης (σ.

1. Ο βέβαιος βιογράφος δε φρόντισε να μελετήσει ούτε τη σχετική συζήτηση που έγινε τότε στο ΑΕΣ!

40). Ο σ. όμως δε μπορεί να το θέσει ούτε και στο βραχύ χρόνο της συγκυρίας μετά την μικρoσικτική καταστροφή. Δε γνωρίζει ούτε τη δημοσιογραφική εκστρατεία της εφημ. «Πατρίς» ούτε τις σχετικές ενέργειες του τότε αρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου ούτε φυσικά τα μέτρα του υπουργού Γόντικα. Όπως βέβαια δε μελέτησε τη σχετική συζήτηση στη Βουλή και τη Γερουσία και ειδικότερα το θέμα του «Λεόντειου Ελληνογαλλικού Λυκείου». Όπως δε γνωρίζει κόμα τι ήταν και τι εξέφραζε η «Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Ελλάδος» και η «Εθνική Παμποιτητική Ένωσις»! Όπως «ξέχασε» να διερευνήσει εάν ο γενικός γραμματέας της ΟΛΜΕ ήταν ταυτόχρονα, ως θεολόγος, και Γραμματέας του «Συνδέσμου Θεολόγων Καθηγητών». Όπως τέλος «ξέχασε» να αναφέρει ότι στο νομοσχέδιο αυτό δεν αντέδρασαν μόνο το Βατικανό και οι καθολικοί επίσκοποι της Ελλάδας αλλά και ο «Ελληνογαλλικός Σύνδεσμος» μαζί με ορισμένους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών. Όλα αυτά, βέβαια, θα ήταν απλώς πικρoυχίδες, αν ο κ. Μπ. είχε απλώς αναρωτηθεί για την ιδεολογικοπολιτική λειτουργία αυτού του μέτρου, πέρα από το κομματικό έντυπο της εισηγητικής έκθεσης. Φαίνεται όμως πως ζητάω πολλά!

στ) Δεν πρόκειται να κουράσω τον αναγνώστη με άλλα παραδείγματα για το πώς «μεταχειρίστηκε» το νομοθετικό έργο του Γ.Π. ο ευσεβής βιογράφος του. Θα τελειώσω αυτό εδώ το κεφάλαιο με την ανάδειξη μιας πολύ ενδιαφέρουσας αρετής του βιβλίου: Με την αποσιώπηση όψεων της εκπαιδευτικής νομοθεσίας και πολιτικής «του Γ.Π.». Σημειώνω απλώς τα επόμενα θέματα, για τα οποία στο κείμενό του «ποιοί την νήσαν» ο αξιότιμος κ. Μπ.

—Τη χρησιμοποίηση του «μορφωτικού κινηματογράφου» με την ίδρυση Γραφείου, υπαγόμενου απευθείας στον Υπουργό (βλ. Νόμο 4767/1930)¹ [«Τεχνήρια», αρ. 161 σ. 95].

—«Την απόφασιν του Υπουργού της Παιδείας κ. Παπανδρέου περί αποκλεισμού των μαθητών από παντός είδους γυμναστήρια...[η οποία] θα σώση αυτούς από τους παντοειδείς κινδύνους, εις τους οποίους ήσαν μέχρι τούδε εκτεθειμένοι μετέχοντες εις διάφορα γυμναστικά και ποδοσφαιρικά σωματεία» (Δελτίον ΟΛΜΕ αρ. φύλ. 57, Ιανουάριος 1931, σ. 164 Πρβλ. Νόμο 5620/1932)² [Τεχνήρια, αρ. 756, σ. 145].

1. Ο Ε. Βενιζέλος στις 11 Μαΐου 1929 είχε καλέσει ειδική σύσκεψη γι' αυτό το θέμα και είχε «δρομολογήσει» τη σχετική νομοθεσία. Βλ. Γ.Α. «Ο κινηματογράφος ως μέσον εκπαίδευσης», *Ελεύθερον Βήμα*, 26-1-1930.

2. Ότι αυτή η απόφαση αποσκοπούσε να κόψει κάθε εξωσχολική σχέση των μαθητών με το ΚΚΕ, είμαι βέβαιος πως δεν επρόκειτο να ταραξεί την ερευνητική μαχαριότητα του βέλτη βιογράφου.

—Το διορισμό Κυβερνητικού Επιτρόπου στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης και το έργο του Κ. Καρχαεοδωρή (βλ. Νόμο 5143 /1931)¹ [Τεκμήριον αρ. 529, σ. 126]

Φαίνεται πως, για να μη τα σχολιάσει ο κ. Μπ., τα θεώρησε εξίσου σημαντικά για την «ερμηνεία» της εκπαιδευτικής πολιτικής «του Γ.Π.», όσο π. χ. και το θέμα «περί συγχωνεύσεως δημοτικού σχολείου Σοφικού» [Τεκμήριον αρ. 229 σ. 103] και τα συναφή! Κάπως έτσι αξιολογεί συνεπώς το υλικό του ο κ. Μπ., πριν ορμήσει ακάθεκτος στη βρυσήμυνη ερμηνεία του. Ας μη βιαστούμε να την απολύσουμε. Μας χρειάζεται να διαπιστώσουμε την επιστημονική δεξιότητα του ευσεβούς βιογράφου και στον τρόπο με τον οποίο επιχειρεί ν' απαντήσει σ' ένα επόμενο ερώτημα: «Ποιες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις στήριξαν την εκπαιδευτική προσπάθεια του Γ.Π. και ποιες αντέδρασαν σ' αυτήν;» (σ. 17).

Κριτική και ακρισία. Είδαμε διεξοδικά πιο πάνω με ποιο τρόπο αντιλαμβάνεται ο «δεξιός» πονηματίας το χαρακτήρα «της εκπαιδευτικής πολιτικής του Γ.Π.». Ο ευλαβής θιασώτης του Γ.Π. δεν αρκείται σ' αυτό. Σπεύδει ορμητικά να μας δώσει και μιλήματα ιστορικής μεθοδολογίας, όταν υποδεικνύει πώς πρέπει να ερμηνέψουμε αυτή την «πολιτική»: «Και βέβαια, αυτό είναι επιπλέον μόνο αν ερμηνευθεί στο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της συγκεκριμένης περιόδου, που αυτή [= η πολιτική] ασκείται, αν εκτιμηθούν με προσοχή οι κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις αυτής της περιόδου καθώς και η ιστορικά διαμορφωμένη κουλτούρα του ελληνικού σχολείου» (σ. 70).

Είναι αυτονόητο πως τέτοιου είδους προκλήσεις αφορούν πρώτιστα τον ίδιο και το «πόνημά» του. Ίσως γι' αυτό και δεν θεώρησε αναγκαίο να τις διευκρινίσει: Π.χ. η «προσεχτική εκτίμηση» των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων θεωρείται για το σ. μοσοσήμυνη αυτονόητη; Αν η «ιστορικά διαμορφωμένη κουλτούρα» αποτελεί απλώς εξωτερικό συμπλήρωμα των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων ή μια άλλη όψη τους δεν πολυσχολεί τον ευπαιδευτο πονηματία. Αφήνοντας τον κ. Μπ. με αυτές τις βεβαιότητές του -σφείς ενδείξεις μιας α-πολιτικής αντίληψης για την «κουλτούρα»- ας δούμε τουλάχιστον πώς χρησιμοποιεί ο ίδιος ερμηνευτικά την κεντρική έννοια των «συγκρούσεων», βραχνίζοντας ιδιαίτερα όσα εκθέτει στην όγδοη ενότητα του βιβλίου του με τον επιβλητικό τίτλο «Ιδεολογικές συγκρούσεις και αντιστάσεις στο μεταρρυθμιστικό έργο» (σ. 63-66).

Ο αναγνώστης αυτής της ενότητας πάει κι έρχεται ανάμεσα σε «αντιδράσεις», «αντιστάσεις» και «κριτική». Οι όροι αυτοί εναλλάσσονται με

1. Μήπως ξέρει ο κ. Μπ. τότε και γιατί ξαναφάνηκε ο θεσμός αυτός στα ΑΕΙ; Τι συμπεράσματα θα μπορούσε έτσι να βγάλει κάθε αυτόκλητος ιστορικός της νεοελληνικής εκπαίδευσης;

θαυμαστή ευκολία ως τρυτόσημοι. Αυτή η εναλλαγή θα αποδειχτεί αληθινό περιβόλι. Ο αναγνώστης δικαιούται να το επισκεφθεί, για να εκτιμήσει πληρέστερα όσα του προσφέρει εδώ η εργώδης προσπάθεια του βιογράφου, όπως συμπυκνώνεται στην επόμενη υπόσχεση: «Εμείς θα περιοριστούμε εδώ στις αντιστάσεις απέναντι στο μεταρρυθμιστικό έργο συγκεκριμένων κοινωνικοπολιτικών και εκπαιδευτικών δυνάμεων» (σ. 63-64). Ας μη ρωτήσουμε γιατί αυτές και όχι άλλες -τέτοια ερωτήματα αποτελούν, το είπαμε, *terra incognita* στο βιβλίο- και ας δούμε μόνο πώς παρουσιάζονται αυτές οι δυνάμεις και οι «αντιστάσεις» τους.

1. Γράφει ο κ. Μπ.: «Λίγες μόνον ημέρες μετά την ανάληψη των υπουργικών καθηκόντων του στις 10 Ιανουαρίου 1930, ο Γ.Π. θα βρεθεί αντιμετώπος με φοιτητική εξέγερση» (σ. 64). Πού βρήκε αυτή την ημερομηνία ο σ.; Ασφαλώς στο «τεκμήριο» από την εφημερίδα «Νεολόγος των Πατρών» (αρ. 87, σ. 347-350). Ιδού ένας λαμπρός τρόπος να συλλέγει κανείς τεκμήρια επαρχιακού τύπου, όταν μελετάει γεγονότα της πρωτεύουσας! Όχι βέβαια ατιμωρητεί, μια και ο αναγνώστης σπεύδει να ρωτήσει τον πολυσχολο βιογράφο και τους «αναλωθέντες συνεργάτες»: Πότε εξεγέρθηκαν οι φοιτητές; Για ποιους λόγους και με ποια αιτήματα; Μάταια. Δεν υπάρχει στο βιβλίο απάντηση και για έναν επιπρόσθετο λόγο: Ο «δεξιός» βιογράφος φαίνεται πως δε μελέτησε ούτε καν αυτό το τεκμήριο της πατρινης εφημερίδας. Γιατί σ' αυτό διαβάζουμε: «Εις το Πανεπιστήμιον σήμερον την μεσημβρίαν εσημειώθησαν ταραχί ασυνήθους βικιότητος, υποκινηθείσαι υπό των εμμενόντων εις την απεργίαν φοιτητών και των κομμουνιστικών στοιχείων, τα οποία ανεμίχθησαν μετά των θορυβοποιών φοιτητών» (σ. 347). Μια πρόχειρη ανάγνωση θα έδειχνε συνεπώς και στον ευφυή βιογράφο πως οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών απεργούσαν πολύ πριν από τις 10 Ιανουαρίου 1930. Έτσι αν ήθελε να τηρήσει τις υποσχέσεις του, θα όφειλε να διερευνήσει κατ' αρχήν τότε ξέσπασε αυτή η φοιτητική εξέγερση, για ποιους λόγους, με ποια αιτήματα, πώς την αντιμετώπισε η βενιζελική εξουσία κτλ. Ελαφρά τη καρδία ο ευσεβής βιογράφος παρέπεμψε αυτά τα ερωτήματα στις ελληνικές κλένδες. Ένας, όμως, που στοιχειωδώς σέβεται τις απαιτήσεις της επιστημονικής έρευνας θα μπορούσε, ξεκινώντας από τέτοια ή παρόμοια ερωτήματα, να διαπιστώσει πως από το τέλος Νοεμβρίου 1929 οι φοιτητές άρχισαν να πραγματοποιούν συγκεντρώσεις στα Προπύλαια, ζητώντας τη θέσπιση τρίτης εξεταστικής περιόδου, διευκολύνσεις για τους στρατευμένους συναδέλφους τους, να ληφθούν υπόψη οι θέσεις τους κατά τη συζήτηση του νέου οργανισμού του Πανεπιστημίου κτλ.¹ Οι φοιτητές, δηλ. οι φοιτητικοί σύλλογοι -να ένα

1. Βλ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28 και 29-11-1929.

άλλο επιμέρους θέμα το οποίο αγνοεί ο σ.- αποφασιζούν να «απέχουν επ' άδριστον» από τα μαθήματά τους, παρόλες τις δηλώσεις-διχβεβχιώσεις του ίδιου του Βενιζέλου¹ και τις «νουθεσίες» του «Ελεύθερου Βήματος»². Η συνέχιση της αποχής δεν φαίνεται να είναι, ωστόσο, άσχετη και με τις διχβεβχιώσεις του νέου υπουργού Παιδείας Γ.Π. σε «επιτροπή απεργούντων φοιτητών»³. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το περιεχόμενό τους δεν έπεισε τους φοιτητές. Επικολούθησαν έτσι βίαιες συγκρούσεις με την αστυνομία, όταν η κυβέρνηση αποφάσισε να επιβάλει «το κράτος του νόμου»⁴. Και τα αιτήματά τους; Τα έλαβαν και σε ποια έκταση υπόψη τους οι συντάκτες του νέου πανεπιστημιακού οργανισμού; Για ν' απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα, θα έπρεπε ο δεινός βιογράφος να διερευνήσει κατ' αρχήν τη σχέση αυτών των αιτημάτων με εκείνα τα οποία ένα χρόνο αργότερα πρόβλεψαν οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μιμούμενοι το παράδειγμα των συναδέλφων τους της Αθήνας⁵. Αν ο ευρυμαθής βιογράφος μπορούσε πράγματι να διερευνήσει τις φοιτητικές «αντιστάσεις» κατά τη διάρκεια της θητείας του Γ.Π., τότε θα δικπίστωνε πως αυτή η θητεία δεν αρχίζει μόνο αλλά και κλείνει με πικροφοιτητική απεργία⁶. Όλα αυτά βέβαια αφορούν τον μελλοντικό βιογράφο του Γ.Π. κι όχι το βιβλίο του κ. Μπ.

2. Ποιες είναι οι πολυθρύλητες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις και οι αντιστάσεις τους; Ο σ. είναι εδώ, για ευνόητους λόγους, και πάλι φειδωλός γράφοντας: «Τον Μάρτιο του 1931 θα κατατεθεί στη Βουλή επερώτηση από το Λαϊκό Κόμμα και την Προοδευτική Ένωση, με βασικά επιχειρήματα ότι η επιχειρούμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συνιστά πολυτέλεια και γίνεται χωρίς τις απαραίτητες πιστώσεις» (σ. 64). Η «αντίσταση» συρρικνώθηκε σε μια και μόνη επερώτηση για όλη τη θητεία του Γ.Π.! Ακόμα, ωστόσο, κι αυτή η πληροφορία του επιμελούς βιογράφου είναι λαθεμένη! Γιατί δεν πρόκειται για επερώτηση αλλά για τη συζήτηση απέναντι του προϋπολογισμού του Κράτους χρήσεως 1931-1932»⁷. Ειδικότερα, αυτή συναρτάται με τη συζήτηση για τον προϋπολογισμό του Υπουργείου της

1. Στο ίδιο, 8-12-1929.

2. Στο ίδιο, 9-12-1929. Πρβλ. *Η Καθημερινή*, 10-1-1930.

3. Στο ίδιο 5-1-1930.

4. Στο ίδιο, 10-11-1-1930. Ο Γ.Π. συναινει να απαγορευτούν, όπως διάταξε ο υπουργός Εσωτερικών, οι συγκεντρώσεις των φοιτητών. Στο ίδιο, 28-1-1930. Πρβλ. Γ.Ν. «Οι φοιτητές κι' ο υπουργός» *Ριζοσπάστης* 28-1-1930. Ο Γ.Π. επέμενε και αργότερα να μη μετριάστούν οι ποινές των φοιτητών, που είχαν συλληφθεί σ' αυτές τις συγκρούσεις και αποβλήθηκαν «διά παντός» από το Πανεπιστήμιο. Βλ. συνέντευξή του στην εφημ. *Η Πρωία*, 7-11-1930.

5. *Ελεύθερον Βήμα*, 30-11-1931 και 9-12-1931.

6. Στο ίδιο, 5 έως 10-3-1932 και 22-3-1932.

7. Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρία 56, 26-3-1931.*

Παιδείας, την οποία παντελώς αγνοεί ο συμπκθής θιασώτης του Γ.Π.¹. Αν μελετούσε τα αντίστοιχα πρακτικά των συζητήσεων, θα μπορούσε να σχηματίσει μια συνολική εικόνα για την έκταση και το είδος των «αντιστάσεων» που πρόβχλαν αυτά τα δυο πολιτικά κόμματα στη Βενιζελική εκπαιδευτική πολιτική. Έτσι, όμως, θα ήταν υποχρεωμένος να διερευνήσει το συσχετισμό αυτών των δυνάμεων μέσα και έξω από τα δύο νομοθετικά σώματα (συστηματικά αγνοεί τη Γερουσία ο τιμητής βιογράφος). Θα ήταν δηλ. υποχρεωμένος να διερευνήσει το θέμα του πέρα από μια υποθετική «επερώτηση».

3. Υπάρχουν, βέβαια, και πιο σπαρταριστά δείγματα «αντιστάσεων», τα οποία αναφέρει ο σ., όπως το επόμενο: «Στο συντηρητικό-αντιμεταρρυθμιστικό στρατόπεδο συγκαταλέγονται και οι αντιστάσεις που προέρχονται από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι αντιστάσεις αυτές εμφανίστηκαν ήδη με την ευκαιρία της κατάθεσης των νομοσχεδίων του 1929» (σ. 64). Άδικα ο αναγνώστης περιμένει να διαβάσει στο «πόνημα» πώς εκδηλώθηκαν και τότε αυτές οι αντιστάσεις κατά τη διάρκεια της θητείας του Γ.Π. Ο ευρυμαθής βιογράφος φίνεται πως προτίμησε να τις κρατήσει ζηλότυπα μόνο για τον εαυτό του! Ίσως η υπερβυλική ενασχόληση του ορμητικού βιογράφου με την έννοια της «αντίστασης» τον έκανε να «ξεχάσει» πως ο Ν. Εξαρχόπουλος, ηγετική μορφή «γλωσσισμύντορα πατριδοκάπηλου κλασικιστή», σύμφωνα με τους εύκολους χαρακτηρισμούς του Μπουζακείου πονήματος, ενθουσιάζεται τόσο πολύ με την υπουργική περιγραφή των «Ιδανικών της Παιδείας» στο ΑΕΣ, ώστε προτείνει να τυπωθεί και να μοιραστεί ο λόγος του υπουργού στα σχολεία! Πράγματι στο θεωρητικο-πολιτικό πεδίο ο Γ.Π. δε συγγενεύει μόνο με τον Ε. Σπρόγγερ, όπως έδειξε τότε ο Δ. Γληνός. Ο Ν. Εξαρχόπουλος, όχι μόνο για ιδιοτελείς λόγους, όπως θα έτεινε πρόχειρα να δεχτεί κανείς, συμπλέει, τουλάχιστο στο ΑΕΣ, ιδεολογικά με τον Γ.Π.

4. Η σειρά με την οποία φιλοτεχνεί τα «αντιστασιακά» παραδείγματα ο δεξιοτέχνης βιογράφος προκαλεί απρόβλεπτες παρενέργειες στο φιλότιμο αναγνώστη. Είδαμε πως ο σ. άρχισε την έκθεσή του με αναφορά σε φοιτητική «εξέγερση», προχώρησε στην «επερώτηση» των δυο αντιπολιτευόμενων κομμάτων και έφτασε στη Φιλοσοφική Σχολή, συγκαταλέγοντάς την στο «συντηρητικό-αντιμεταρρυθμιστικό στρατόπεδο». Σιωπηρά ο λαμπρός βιογράφος «τσουβάλιασε» μαζί με το Λαϊκό Κόμμα και τους εξεγερμένους φοιτητές! Γιατί, λίγο πιο κάτω, ο φακός του κ. Μπ. στρέφεται «στην κριτική από τ' αριστερά», αφήνοντας να εννοηθεί πως αυτοί οι φοιτητές ανήκουν στο «συντηρητικό-αντιμεταρρυθμιστικό» στρατόπεδο!

1. Στο ίδιο, Συνεδρία 53, 20-3-1931.

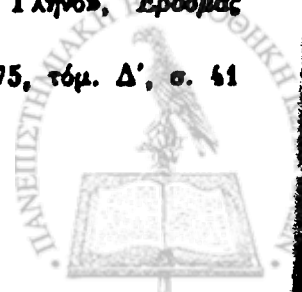
Θα δούμε πιο κάτω πόσο καλά γνωρίζει ο σ. να κατασκευάζει παρόμοια διχωριστικά στρατόπεδα.

5. Από την «αριστερή κριτική» ο κ. Μπ. θα επιλέξει το Δ. Γληνό, που «θα κυριαρχήσει όλη αυτή την περίοδο». (σ. 65). Ο ευφυής βιογράφος και οι «ανκλωθέντες συνεργάτες» δε χρειαζόταν εδώ να κοπιήσουν. Κάμποσες πράδες με γενικόλογες σκέψεις για το Γληνό και δυο λαθεμένες πρρηπομπές στα ένθετα αποσπάσματα από το πασίγνωστο άρθρο του θεωρήθηκα¹ αρκετές για να «επιανορθώσουν» την αποσιώπηση μιας προηγούμενης οξύτατης επίθεσης του Γληνού στο Γ.Π. το 1927! 'Αδίκος κόπος. Ο κ. Μπ. και οι «ανκλωθέντες συνεργάτες» του δε γνωρίζουν, βέβαια, πως ο Δ. Γληνός, δυο μήνες πριν από τη δημοσίευση αυτού του άρθρου, είχε κρίνει ως εξής τη «γλωσσική πολιτική» του Γ.Π.: «Ο κ. Παπανδρέου είναι πρώτα απ' όλα πολιτευόμενος αστός. Είναι βέβαια ο πιο προχωρημένος, ο πιο συνειδητός υπουργός της αστικής τάξης. Αν η υπουργία του μπορούσε να τοποθετηθεί μετά τον πόλεμο του δώδεκα, θα είχε τότε σημασία μεταρρυθμίσεως. Σήμερα δεν νομίζω πως έχει... Θα μπορούσε ο κάθε λογικός άνθρωπος να ρωτήσει τον κ. Παπανδρέου γιατί δεν εισάγει τη δημοτική στη μέση εκπαίδευση! Αν η αστική κυβέρνηση είναι ειλικρινής μέσα από δύο δρόμους πρέπει να διλέξει: 'Η να βγάλει τη δημοτική κι' από το δημοτικό και να βάλει την καθαρύουσα, ή να περάσει τη δημοτική και στα Γυμνάσια... Σήμερα αυτό δεν τους ενδιαφέρει γιατί κητάλαβαν πως μόρφωση σημαίνει συνειδητοποίηση, πράγμα που διόλου δεν συμφέρει στην αστική τάξη»². Είναι, έτσι, πολύ φυσικό να «ξεχάσει» ο ρέκτης βιογράφος να σημειώσει πως ο Δ. Γληνός επέκρινε και τη συνολική εκπαιδευτική πολιτική του Βενιζέλου, αναφέροντας ρητά το «δικημιστικό φυλλάδιο του Υπουργείου», δηλ. την έκθεση που δημοσίευσε ο υπουργός κ. Παπανδρέου»³, την οποία τόσο πιστά «αχτά πόδας» ακολουθεί στο πόνημά του ο ευσεβής βιογράφος. Το θέμα, βέβαια, ποιες συγκεκριμένες δυνάμεις εκφράζει σ' αυτή την περίοδο της θητείας του Γ.Π. ο Δ. Γληνός, πέρα από τη γενικόλογη διατύπωση «κριτική από τ' αριστερά» και τον ισχυρισμό πως «μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1927 έχει επιλέξει συνειδητά το δρόμο της μαρξιστικής αριστεράς» (σ. 65), είναι σίγουρο πως και τούτη τη φορά δεν πρόκειται να τράξει την ερευνητική μακαριότητα του ευλαβούς βιογράφου.

6. Μόλο που ο ρέκτης βιογράφος αρέσκεται στη χρήση μιας τρέχουσας πολιτικής τοπολογίας, «ξεχνάει» αναπάντεχα να χαρακτηρίσει ρητά

1. Κ. Μπαστιά, «Φιλολογικοί περίπατοι. Με τον κ. Δημήτριο Γληνό», *Εβδομάς* 17-10-1931.

2. Δημήτρη Γληνού, *Εκλεκτές σελίδες, Στοχαστής*, Αθήνα 1975, τόμ. Δ', σ. 41 (σημ.) και 56-57. Πρβλ. σ. 54, 62-63, 70 και 91.

τη θέση που, κατά τη γνώμη του, κατείχε ο Γ.Π. στο πεδίο αυτών των συγκρούσεων. Έτσι ο Γ.Π. περιγράφεται ως «αμυνόμενος» -για να δικαιωθεί μάλλον ηθικά- και ποτέ ως «επιτιθέμενος», δηλ. ως εκπρόσωπος της κρατικής εξουσίας, με την οποία επιβάλλεται η εκπαιδευτική πολιτική. Ιδού ένα ενδεικτικό απόσπασμα: «Ο Γ.Π. θα 'αμύνεται' ιδεολογικά απέναντι τόσο στους γλωσσχμύντορες πατριδοκάπηλους κλασικιστές όσο και απέναντι στην αριστερά» (σ. 66). Ποια «θέση», λοιπόν, κατέχει ο «αμυνόμενος» Γ.Π.; Μα ασφαλώς το «Κέντρο»! Γράφει ο συγγραφέας σ.: «Απέναντι αλλά και δίπλα στην πολιτική παιδείας του Γ.Π. συγκρούονται μέτωπα με σαφή κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά. Αυτή τη φορά, σε αντίθεση με την προηγούμενη προσπάθεια του 1913-1917, οι 'αντίπαλοι', όπως ήδη αναφέραμε, προέρχονται και από τα δυο «πλευρά», τις δεξιές, συντηρητικές και ακροδεξιές κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις, αλλά και τις δυνάμεις της ριζοσπαστικής αριστεράς!» (σ. 71).

7. Αν με τέτοιες γενικόλογες σαρωτικές κρίσεις («κολλάει») ετεροχρονισμένα και σιωπηρά την ετικέτα του «κεντρώου» στον Γ.Π. -φυσικά ήταν αδύνατο να σκεφτεί πώς ο ίδιος ο Γ.Π. χαρακτήριζε τότε τους επικριτές και τους αντιπάλους του- είναι αναμενόμενο οι αποχρώσεις, που τονίζουν καλύτερα τον αντιφατικό χαρακτήρα των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων, να εξαφνίζονται από τέτοιες στρογγυλεμένες και γενικόλογες περιγραφές της «θέσης» του υπουργού Γ.Π. Μιλώντας ειδικότερα για την «αριστερά» και τους αριστερούς δασκάλους γράφει ο σ.: «Για τους τελευταίους, εξάλλου υπήρχε ήδη από το 1929 διχομορφωμένο το θεσμικό πλαίσιο άμυνας του αστικού κράτους (ιδιώνυμο)» (σ. 66). Το θεσμικό πλαίσιο αναφερόταν βέβαια στην προστασία του «κοινωνικού καθεστώτος», αλλά δε χάθηκε ο κόσμος για όσους υιοθετούν διχοτομίες, σαν κι αυτές του αγιογραφικού πονήματος. Το πιο αξιοπερίεργο είναι, ωστόσο, εδώ πως ο «δεξιός» βιογράφος δε φρόντισε να διερευνήσει τη σχέση του Γ.Π. με την ψήφιση αυτού του «θεσμικού πλαισίου» και γενικότερα με την κομμουνιστική αριστερά αυτής της περιόδου. Όταν π.χ. ο Γ.Π. τρομοκρατούσε ιδεολογικά εκπαιδευτικούς και επιθεωρητές, επισείοντας, όπως θα δούμε το φόβητρο του κομμουνισμού, ή διεβίβαζε στα σχολεία αντικομμουνιστικές εγκυκλίους, παρόμοιες μ' εκείνες του Υπουργείου Εσωτερικών και Στρατιωτικών¹, ήταν απλώς αλληλέγγυος, ως μέλος της κυβέρνησης, να το πράξει ή έδινε και το δικό του «στίγμα» της αντικομμουνιστικής τοποθέτησης; Ο καλός βιογράφος εδώ σιωπώνει. Έτσι, όμως, ακόμα μια φορά οι ηχηρές εξαγγελίες του για τη μελέτη της «φιλοσοφίας της εκπαιδευτικής πολιτικής του Γ.Π.» πάνε περίπατο. Ο σ. φαίνεται να μη διάβασε πουθενά στην πρόσφατη βιβλιογραφία -έχει όμως το θράσος να την επικρίνει- πως ο Γ.

1. Πρβλ. την υπ. αρ. 179/25-11-1930 του αμέσως προηγούμενου υπουργείου μ' αυτή που δημοσιεύει ο κ. Μπ. (σ. 66 και 357-358).

Π. ως υπουργός εσωτερικών το 1923 δίνει εντολή να χτυπήσει στο ψυχρό η αστυνομία τους απεργούς εργάτες στο Πασαλιμάνι. Αποτέλεσμα, κάμποσοι δολοφονημένοι εργάτες¹. Ο σ. ασφαλώς και αγνοεί πως ο Γ.Π. συμβάλει με την ψήφο του στην άρση της βουλευτικής ασυλίας των εννέα από τους δέκα βουλευτές του «Παλ. κικού Μετώπου» το 1927. Αξίζει εδώ, για το μελλοντικό βιογράφο του Γ.Π. να αναφέρουμε την τοποθέτηση του Γ.Π., όταν, στη σχετική συζήτηση, διχώριζε ρητορικά το φρόνημα από την πράξη, απευθυνόμενος στον Σ. Μάξιμο: «Το κράτος δεν εξήτησε να διώξει τον κομμουνισμό ως ιδέαν, αλλά εξήτησε μόνον να διώξει τις προκρινόμενες πράξεις. Η Δημοκρατία ήτις δίδει και σε σας το δικαίωμα του λόγου σέβεται τις αντιλήψεις των αντιπάλων της και διώκει μόνον τας προκρινόμενες πράξεις»². Αυτός ο ρητορικός διχωρισμός δε θα περάσει βέβαια απροκλήρητος. Ο Σ. Μάξιμος, όπως διαβάζουμε στα σχετικά πρακτικά της Βουλής, θα του απαντήσει κοφτά: «Το δικαίωμα αυτό δεν μας το εδώσατε σεις, το απέκτησαμε μόνονι μας δι' αγώνων μακρών»³. Όταν τέλος θα συζητηθεί το γνωστό «ιδιώνυμο», ο Γ.Π. θα κριθεί στη Βουλή μια «συμβιβαστική» στάση ανάμεσα στις κρατικές δικτυώσεις του αρχικού νομοσχεδίου και στην αντίθεση του Α. Παπαναστασίου⁴. Όλα, λοιπόν, τα προηγούμενα ή παρεκτιμούνται σκόπιμα (π.χ. τα γεγονότα του 1923) ή αγνοούνται παντελώς από τον τιμητή βιογράφο. Πώς μπορεί να μελετήσει κανείς τη στάση του υπουργού Γ.Π. απέναντι στην Αριστερά και ειδικότερα το ΚΚΕ αγνοώντας την περιοδολόγηση των σχέσεων του Γ.Π. μ' αυτές τις δυνάμεις και τις ομόλογες τοποθετήσεις του⁵, όπως αντίστροφα και την ειδική μεταχείριση που του επιφυλάχθηκε από διανοούμενους και πολιτικά κόμματα της Αριστεράς⁶; Πώς μπορεί κανείς με τέτοια παχυλή άγνοια να μελετήσει το «στίγμα της φιλοσοφίας» κτλ. του Γ.Π. και γενικότερα τις ιδεολογικο-πολιτικές συγκρούσεις αυτής της περιόδου για την εκπαίδευση; Είναι αυτονόητο πως αυτά ή παρεκλήσια ερωτήματα είναι ασύμβατα με ετεροχρονισμένες απλουστευτικές διχοτομίες τύπου Μπουζάκη.

1. Βλ. Χαρέλαμπος Νούτσος, ό.π. σ. 298 σημ. 14.

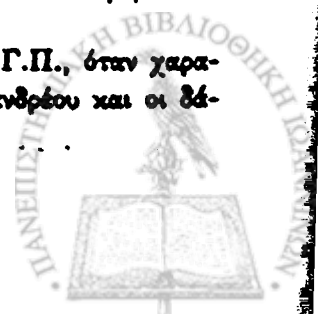
2. Βλ. *Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Συνεδρίασις 10^η, 12-12-1927*.

3. Στο ίδιο.

4. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 354-355.

5. «Εις μίαν χώραν, όπως η Ελλάς όπου ελλείπει η παράδοση και όπου καμμία πνευματική αντίδρασις κατά του κομμουνισμού δεν υφίσταται, όταν λείψη και ο φόβος κινδυνεύομεν να ευρεθώμεν προ εκπλήξεων...» τονίζει σε συνέντευξή του το 1930. Βλ. *Η Πρωτα*, 7-11-1930. Πρβλ. στο ίδιο, 7-3-1932 τις κρίσεις του για την κομμουνιστική βία και τη σοβιετική Ρωσία.

6. «Φασίστας υπουργός του Βενιζέλου» θα είναι για το ΚΚΕ ο Γ.Π., όταν χαρακτηρίσει την απεργία των δασκάλων «ποινικών αδικημάτων». Βλ. «Ο Παπαναστασίου και οι δάσκαλοι», *Ριζοσπάστης*, 19-7-1930 (πρωτοσέλιδο άρθρο).

8. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο και η διερεύνηση των «εσωτερικών αντιθέσεων του βενιζελισμού» αυτή την περίοδο¹ ενδιαφέρει τελικά μόνο κά-θε σοβαρό μελλοντικό βιογράφο του Γ.Π. Η συστηματική μελέτη, τουλάχιστο των δημοσιευμένων τεκμηρίων, δείχνει αυτές τις αντιθέσεις να διχ-περνούν και τη διχδικασία διχμόρφωσης της βενιζελικής εκπαιδευτικής πο-λιτικής. Είδαμε πιο πάνω τη διχφωνία ανάμεσα στο βουλευτή Α. Παππά και τον Γ.Π. για την έννοια και την πρακτική του εξελικτισμού στη σχολι-κή γλώσσα. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ασφαλώς η ανάλυση και ερμηνεία των αντιλήψεων και των παρεμβάσεων του Α. Παπαναστασίου για τη συνολική εκπαιδευτική πολιτική των φιλελευθέρων αυτή την περί-οδο - αρκεί κανείς να διχβάσει τις αγορεύσεις του κατά τη συζήτηση των νομοσχεδίων του 1929² - όπως βέβαια και για ορισμένες όψεις της κατά τη διάρκεια της θητείας του Γ.Π.³ Η περίπτωση τέλους του Γ. Καφαντάρη και η συνακόλουθη κριτική του για την οικονομική πλευρά της εκπαιδευτικής πολιτικής του Βενιζέλου κατά την περίοδο της υπουργίας του Γ.Π.⁴ μπορεί να φωτίσει με νέες αποχρώσεις τις σχετικές εκπαιδευτικές επιλογές του βε-νιζελικού συνασπισμού εξουσίας⁵. Με ποιο τρόπο, τέλος, ο ίδιος ο Γ.Π. φι-λοτεχνεί συστηματικά από τότε, με τη βοήθεια διχνοουμένων -όπως π.χ. ο Κ. Μπαστιάς⁶ και ο Γρ. Ξενόπουλος⁷ - και καλλιτεχνών⁸, την εικόνα του

1. Βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο Βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο μεσοπόλεμο», στο *Βενιζελισμός και αστικός εκ-συγχρονισμός* (επιμ. Γ.Θ. Μαυρογορδάτος-Χ. Χατζηιωσήφ), Πανεπιστημιακές εκδό-σεις Κρήτης, Ηράκλειο 1988, σ. 439-458.

2. Βλ. Αλ. Παπαναστασίου, *Πολιτικά κείμενα*, Μπάυρον, Αθήνα (χ.χ.), τόμ. Β', σ. 594 κκ. Βλ. και *Εκπαιδευτικές... δ.π.* σ. 307 κκ.

3. Στο ίδιο, σ. 659, 680-681 και *Ελεύθερον Βήμα*, 2-4-1930. Ο συμπαθής βιογρά-φος του Γ.Π. δε σκέφτηκε να διερευνήσει πέρα από το 1929 τις «αρκετές διαφοροποιή-σεις» του Α. Παπαναστασίου, όπως έγραφε το 1994 στις *Εκπαιδευτικές... δ.π.* σ. 43-44. Ο «διμέτωπος» βόλευε πολύ καλά για τη θητεία του Γ.Π.

4. Βλ. *Η Πρωτα*, 3-6-1932.

5. Χρήστος Χατζηιωσήφ, *δ.π.* σ. 443.

6. «Σε λίγους ανθρώπους ταιριάζει τόσο πολύ ο τίτλος του πνευματικού συντελε-στού όσο στον κ. Γ. Παπανδρέου. Η υπουργία του είναι ο πιο φωτισμένος σταθμός στην ελληνική παιδεία», θα γράψει ο Κ. Μπαστιάς, «Φιλολογικοί περίπατοι. Με τον κ. Πα-πανδρέου», *Εβδομάς*, 2-5-1931. Πρβλ. του ίδιου *Πειθαρχία*, 23-11-1930 και 10-1-1931. (Ο Κ. Μπαστιάς είχε διοριστεί στις 15-7-1930 Γενικός Γραμματέας του νεοσύστατου Εθνικού Θεάτρου).

7. «Κύριοι Σύμβουλοι, έχομεν Υπουργόν!» γράφει στη *Νέα Εστία*, τεύχ. 89, 1-9-1930, σ. 941-942. «Ο κ. Παπανδρέου, μέγας φίλος, θιασώτης και υποστηρικτής της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...» γράφει ο ίδιος, *δ.π.*, τεύχ. 98, 15-1-1931, σ. 98. Πρβλ. Φαίδων, «Όχι μόνο νοσοκομεία», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τόμ. 38, αρ. 20, 18-4-1931, σ. 236. (Ο Γρ. Ξενόπουλος θα προταθεί σε λίγο και θα εκλεγεί στις 26-2-1931 Α-καδηματικός).

8. Έξοχα απέδωσε τη σχέση του Γ.Π. με το θέατρο ο σκιτσογράφος Φ. Δημητριά-δης στο *Ελεύθερον Βήμα*, 17-1-1932.

πιο «προχωρημένου υπουργού» -γιατί όχι και πιθανού διαδόχου του Βενιζέλου-, είναι ένα επιπλέον θέμα από αυτά που ούτε καν υποψιάζεται ο ευσεβής βιογράφος. Γιατί κάθε χοντροκομμένος λαϊκισμός επιδιώκει ποικιλότροπα όσους υποκχιστούν συστηματικά την ιστορική ανάλυση με ανιστόρητες κατασκευές.

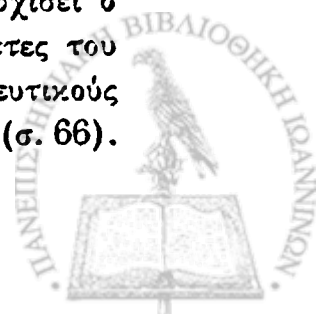
Οι λειτουργοί του «Κέντρου». Ο ανγνωστός, που θα γύρευε να διαπιστώσει αν οι εκπαιδευτικοί αποτελούν μέρος των αμέσως προηγούμενων «συγκεκριμένων κοινωνικοπολιτικών και εκπαιδευτικών δυνάμεων», που πρόβλεπε «αντιστάσεις απέναντι στο μεταρρυθμιστικό έργο» (σ. 63-64), μάλλον θα απογοητευθεί. Γιατί ο «δεξιός» βιογράφος προτίμησε να μιλήσει για τη «στάση [sic] των συνδικαλιστικών Ενώσεων των Εκπαιδευτικών απέναντι στην εκπαιδευτική πολιτική του Γεωργίου Παπανδρέου στην αμέσως προηγούμενη ενότητα (σ. 57-63). Θα μπορούσε, βέβαια, να υποθέσει κανείς πως ήθελε μ' αυτόν τον τρόπο να μας δώσει πιο διεξοδικά την ανάλυση αυτής της «παραμέτρου». Θα ήμουν έτοιμος να δεχτώ μια τέτοια υπόθεση αν, μελετώντας αυτή την ενότητα, δε διαπίστωνα τα επόμενα λαμπρά κατορθώματά του κ. Μπ.

1. Για το «δεξιό» βιογράφο οι συνδικαλιστικές ενώσεις των εκπαιδευτικών είναι μόνο συντεχνικές ενώσεις χωρίς ταυτόχρονα πολιτική λειτουργία. Γράφει, έτσι, χαρακτηριστικά: «Η προσπάθεια διαμόρφωσης σχέσεων εποικοδομητικής συνεργασίας ανάμεσα στον Γ.Π. και τις συνδικαλιστικές ενώσεις των εκπαιδευτικών, επηρεάζεται από δύο σημαντικούς παράγοντες: την οικονομική κρίση του 1929, η οποία εμποδίζει την ικανοποίηση οικονομικών αιτημάτων και την ψήφιση του 'ιδιώνυμου' για το οποίο ήδη από το 1929 η Δ.Ο.Ε. θα εκφράσει την έντονη διαμαρτυρία της» (σ. 57). Αφού, λοιπόν, ο λαμπρός βιογράφος χρέσταιται τόσο πολύ στις τοπολογικές διακρίσεις «δεξιά» κι «αριστερά», γιατί δε μας λέει ρητά εδώ πού «τοποθετούνται», ως προς αυτά τα δύο θέματα, οι συνδικαλιστικές ενώσεις των εκπαιδευτικών; Μόνο η Δ.Ο.Ε. θα εκφράσει την έντονη διαμαρτυρία της για το «ιδιώνυμο»; Η ΟΛΜΕ ήταν μήπως σιωπηρά, όπως αφήνει να εννοηθεί το πόνημά του, υπέρ του «ιδιώνυμου» ή συμβάλει κάτι άλλο; Με ποια από τις «δύο πλευρές» και γιατί συντάσσονται εδώ οι συνδικαλιστές της ΔΟΕ; Τέτοια ή παρόμοια ερωτήματα δεν απασχολούν, ακόμα μια φορά, τον επίδοξο βιογράφο του Γ.Π. Γιατί απλούστατα η σιωπηρή ιδεολογία που διαποτίζει αυτή την ενότητα συνοψίζεται σε μια α-πολιτική αντίληψη για τον παιδαγωγικό και συνδικαλιστικό ρόλο του εκπαιδευτικού. Δεν ήταν μόνο ο Γ.Π. στην εποχή του διαπρύσιος κήρυκας της ιδεολογίας του «δημόσιου λειτουργού». Και ο κ. Μπ., ασφαλώς από υπερβολική συνειδησιακή φόρτιση, αν βέβαια πιστέψουμε όσα ο ίδιος ρητά ομολογεί (σ. 18), δε μπόρεσε, εν έτει 1997 για το ίδιο θέμα, να διακρίνει με σαφή-

νει τις θεωρητικές και πολιτικές κριτικές της δικής του προσέγγισης από την ιδεολογία της πολιτικής πρακτικής του Γ.Π.!

2. Αν μόνο μια τέτοια συνχισθηματική προσήλωση εξηγούσε την ιδεολογική ταύτισή του στο θέμα αυτό, δε θα επρόκειτο βέβαια για κάτι το εξαιρετικό. Γιατί στην τωρινή συγκυρία, το βλέπουμε καθημερινά, από την «πλευρά» του κ. Μπ. είναι πια σπάνιο να μιλάει κανείς και για «πολιτική». Θεωρώ, αντίθετα, πως αυτή η ιδεολογία, που διχτρώνει την έβδομη ενότιότητα του πονήματος, τρέφεται κυρίως από την ολοσχερή άγνοια της ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος των εκπαιδευτικών. Ο λαμπρός βιογράφος δε φρόντισε και τούτη τη φορά να πληροφορηθεί, έστω και ακροθιγώς, για την εσωτερική ιστορική πορεία της κάθε μιας συνδικαλιστικής ένωσης όσο και για τις αμοιβαίες σχέσεις τους εντός του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων, στα πλαίσια των κοινωνικο-πολιτικών αντιθέσεων της βενιζελικής περιόδου (1928-1932). Ο ευφυής βιογράφος αρκέστηκε απλώς να παραθέσει «αιτήματα», «σημεία τριβής», «διεκδικήσεις» «διχμαρτυρίες», «αντιρρήσεις», «σχέσεις σύγκρουσης»! κτό. των δυο συνδικαλιστικών ενώσεων, χωρίς να τα εντόξει ιστορικά, δηλ. να τα εξηγήσει, με βάση την ανάλυση του συσχετισμού δυνάμεων στο εσωτερικό της κάθε ένωσης και της εξέλιξης των ιδεολογικο-πολιτικών προσανατολισμών του κάθε συνδικάτου, ως αποτέλεσμα των κοινωνικο-οικονομικών συγκρούσεων αυτής της περιόδου. Γιατί η γενικόλογη αναφορά στην «οικονομική κρίση του 1929» και στην «ψήφιση του ιδιώνυμου» δεν αρκεί να εξηγήσει αυτόματα και αναλογικά την ιστορική εξέλιξη και διαφοροποίηση του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού ούτε φυσικά κατά μείζονα λόγο επιμέρους «συγκρούσεις», «διχμαρτυρίες», «αιτήματα» κτλ. Η αγοραία γενικόλογια είναι απλώς και τούτη τη φορά στάχτη στα μάτια του απλού αναγνώστη.

3. Ας δούμε από πιο κοντά πώς η ψήφιση του ιδιώνυμου επηρεάζει, όπως λέει ο κ. Μπ., την προσπάθεια διχμύρφωσης σχέσεων «εποικοδομητικής συνεργασίας» ανάμεσα στον Γ.Π. και τις συνδικαλιστικές ενώσεις των εκπαιδευτικών. Ο λαμπρός βιογράφος βλέποντας αυτές τις σχέσεις υπό το πρίσμα της «εποικοδομητικής συνεργασίας», περνάει σιωπηρά στην παρουσίαση της κυβερνητικής «γραμμής» γενικά απέναντι στους κομμουνιστές δασκάλους. Αυτή, μας λέει, όπως την εξέφρασε τότε ο Γ.Π., «συνίσταται αφ' ενός μεν εις την αμείλικτον δίωξιν και απόλυσιν των κομμουνιστών διδασκάλων, αλλά και συγχρόνως εις την επαγρύπνησιν όπως μη η εμπάθεια και η παρεξήγησις οδηγήσουν εις 'διωγμούς' και δημιουργίαν αθών θυμάτων» (σ. 61). Και στην επόμενη ενότητα, όταν αρχίσει ο ευσεβής βιογράφος να κολλάει τις ετεροχρονισμένες πολιτικές ετικέτες του θα ξαναγράψει: «Ο Γ.Π. θα φροντίσει να κάνει σαφές στους εκπαιδευτικούς ότι στα σχολεία δεν είναι επιτρεπτή η κομμουνιστική προπαγάνδα» (σ. 66).

Και με λίγα απροσπάσματα από μια σχετική εγκύκλιο του Γ.Π. το θέμα έ- κλεισε. Δεν έλειψε όμως για τον απαιτητικό αναγνώστη ο τρόπος που αντι- λαμβάνεται -για τη διερεύνησή του ας μη κάνουμε λόγο- ο σ. το θέμα του. Όταν ο «δεξιός» βιογράφος επιλέγει την οπτική γωνία της «εποικοδομη- τικής συνεργασίας» για να διερευνήσει το θέμα του, υποθέτει πως μια ομό- λογη οπτική χαρακτηρίζει τότε και την εκπαιδευτική πολιτική του Γ.Π. Έτσι όμως αβυσσάνιστα υιοθετεί και τη θεμελιική προϋπόθεση, το όριο εν- τείθεν του οποίου μπορούσε για τον Γ.Π. να υπάρξει τέτοια συνεργασία: Αρχεί η συνδικαλιστική ηγεσία των εκπαιδευτικών και φυσικά οι εκπαιδευ- τικοί στο σύνολό τους να μην είναι κομμουνιστές. Μ' αυτή την ταύτιση, δείγμα ανεπεξέργαστου τρόπου σκέψης, «ξεχνιέται» η διερεύνηση της ίδι- ας της εκπαιδευτικής - συνδικαλιστικής πραγματικότητας και κυρίως τα συγκεκριμένα μέτρα που ο αρμόδιος υπουργός έλαβε εναντίον τόσο των συν- δικαλιστών όσο και γενικότερα των εκπαιδευτικών συνολικά. Το πιο συνη- θισμένο μέτρο για τον Γ.Π., όταν οι εκπαιδευτικοί διαμαρτύρονταν για την κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική, ήταν η εκτόξευση «κομφών» α- πειλών για πειθρχικές διώξεις συνδικαλιστών. Ο λαμπρός βιογράφος, μό- λο που δημοσιεύει π.χ. το υπ. αρ. 49 τεκμήριό του (σ. 294-295), φαίνεται να μη διάβασε προσεκτικά όσα κατ'ελάχιστον στον Γ.Π. για το θέμα των απειλών» οι συνδικαλιστές της Δ.Ο.Ε. Έτσι, τελικά, ο θιασώτης του Γ. Π. αποκρύπτει μορφές άσκησης της κρατικής βίας, την οποία διαμεσολα- βεί ο υπουργός, μεταμφιέζοντάς την σε «προσπάθειες» [sic] διαμόρφωσης σχέσεων εποικοδομητικής συνεργασίας! Με δυο λόγια, είναι φανερό πως ο ευρυμαθής βιογράφος δεν έχει απάει χαμπάρι» για την πολλαπλότητα των πολιτικών στόχων του λεγόμενου «ιδιώνυμου» και ειδικότερα για το ρόλο του στη διαμόρφωση των θεσμικών όρων, για να χτυπηθεί το εργατικό και υπαλληλικό κίνημα αυτής της περιόδου. Όταν η ΔΟΕ πολύ καθυρά τονί- ζει πως «οι απειλές του κ. Υπουργού δεν είναι τίποτε άλλο, παρά γέννημα των αντιλήψεων αυτών, συνέπειες στην ταχτική που εγκαινίασε η Κυβέρνη- ση στην αντιμετώπιση του κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων και προ- κάλεσε την αγανάκτηση και τις πιο έντονες διαμαρτυρίες των συναδέλφων μας δημοσίων υπαλλήλων της Ευρώπης της Διεθνούς Συνομοσπονδίας των δημοσίων υπαλλήλων» (στο ίδιο τεκμήριο, σ. 295), ο ευφύεστατος βιογρά- φος δεν αναρωτήθηκε για την αφετηρία και το πλαίσιο αυτής της τακτι- κής (ιδιώνυμο); Δε γνωρίζει ή αδιεφόρησε για την πρόσφατη βιβλιογρα- φία γι' αυτό το θέμα. Έστω. Δε διάβασε, άραγε, ή μήπως δεν κατάλαβε την πολιτική αντίθεση της ΔΟΕ στο ιδιώνυμο, όπως αυτή αποτυπώθηκε εύγλωττα ακόμα και στο ένθετο απόσπασμα από το «Διδασκαλικό Βήμα», το οποίο αναδημοσιεύει ο ίδιος στο πόνημά του; Εκεί τα πράγματα λέγο- νται με το όνομά τους. Μόνο όταν κάποιος σιωπηρά αντιμετωπίζει τους εκ-

παιδευτικούς ως απολιτικά όντα, μεταμφιέζει - δεν έχει σημασία συνειδητά ή ασυνείδητα - την απόπειρα που καταβάλλει η πολιτική εξουσία να τους «χειρουργήσει» πολλαπλά («χρεστοί δούλοι»), σύμφωνα με τη ΔΟΕ του 1929) σε «προσπάθεια διχόρφωσης σχέσεων εποικοδομητικής συνεργασίας», όπως πράττει ο «δεξιός» κ. Μπ. Ούτε το υπ. αρ. 60 «τεκμήριο» (σ. 306-307), που δημοσιεύει ο ίδιος, δεν πρόσεξε;

4. Είδαμε πιο πάνω τις προσδοκίες που έτρεφε ο Ε. Κακούρος από το νεόκοπο υπουργό της Παιδείας για τη χειρουργώση των Ομοσπονδιών. Ο Γ.Π. δε διέψευσε τον «άξιο συνεργάτη» του. Απλώς ο κ. Μπ. διαψεύδει κι εδώ ακόμα μια φορά τον υπομονετικό ανιχνώστη. Γιατί ξέρουμε από την τρέχουσα βιβλιογραφία πως, στα χρόνια αυτής της υπουργικής θητείας του Γ.Π., μια σειρά από παράγοντες και στελέχη του υπουργείου Παιδείας επιστρατεύονται για ν' αποτρέψουν την εκλογή του Σ. Δαγκλή, ως αιρετό του κλάδου, τον οποίο υποστήριζε η ΔΟΕ¹. Αυτή η απόπειρα συνδικαλιστικής χειραγωγώσης των δασκάλων δεν είναι ασφαλώς άσχετη από τη «στάση» του Γ.Π. απέναντι στους εκπαιδευτικούς και ειδικότερα τους δασκάλους. Η στάση αυτή εκφράστηκε ορισμένες φορές ως απροσχημάτιστη τρομοκρατία των στελεχών της εκπαίδευσης με την επίκληση του «ιδιωνύμου». Ο ρέκτης βιογράφος και «ξύμπασα η ερευνητική ομάδα» του φαίνεται πως δεν έχουν αναρωτηθεί ακόμα μια φορά (πόσες;) και για την πολιτική σκοπιμότητα της σύγκλησης εκπαιδευτικών συνεδρίων. Γράφει, έτσι, δοξαστικά ο κ. Μπ.: «Ο Γ.Π. θα συνδέσει το όνομά του και με τη θεσμοθέτηση εκπαιδευτικών συνεδρίων των Επιθεωρητών Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης και των Διευθυντών των Διδασκαλείων. Τα συνέδρια αυτά θα συγκαλούνται κάθε δύο χρόνια και τα πορίσματά τους θα εκδίδονται σε τόμους, προκειμένου να είναι στη διάθεση όσων ασχολούνται με τα εκπαιδευτικά ζητήματα» (σ. 50). Για το «δεξιό» βιογράφο είναι φανερό πως αυτό τα συνέδρια έχουν καθαρά «εκπαιδευτικό» προορισμό κι όχι σινάμι και ιδεολογικο-πολιτική λειτουργία στα πλαίσια του κρατικού μηχανισμού. Γι' αυτό και συνεχίζει απτόητος: «Κατά το χαιρετισμό του [ο Γ.Π.] στους Επιθεωρητές Δημοτικής Εκπαίδευσης θα αναφερθεί στη σκοπιμότητα διοργάνωσης συνεδρίων και στα εκπαιδευτικά μέτρα που είχαν ληφθεί στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης» (σ. 50). Ποια είναι αυτή η σκοπιμότητα; Ο επιμελής βιογράφος δεν έκνε τον κόπο να μας πει δυο λέξεις παραπάνω γι αυτό το θέμα. Αρκέστηκε να μας παραπέμψει στο σχετικό «τεκμήριο». Σ' αυτό (αρ. 27, σ. 256-258), εκτός από μια σύνοψη της κυβερνητικής εκπαιδευτικής πολιτικής, που παρουσιάζει επιγραμματικά στους επιθεωρητές ο Γ.Π., διχπιστώνουμε πως για τον υπουργό τέτοια συ-

1. Βλ. πρόχειρα, Νικ. Α. Βαλσαμπόπουλος, *Ιστορία του δασκαλικού συνδικαλισμού*, Αθήνα 1983, σ. 124 κκ.

νέδρια «δημιουργούν την προσωπικήν επικοινωνίαν, διότι επιτυγχάνουν την αμοιβαίαν διαφώτισιν με την συνάντησιν της πείρας των Επρχιών και της θεωρίας του Κέντρου», πως τα πορίσματά τους μπορούν «να αποτελούν μόνιμον βοήθημα διά την μελέτην των εκπαιδευτικών μας πρaxyμάτων» (σ. 257)¹ και πως τέλος αποβλέπουν, επειδή η εκπαίδευση είναι «κατ' εξοχήν ψυχική λειτουργία», στον «αμοιβαίον διαφωτισμόν των πνευμάτων και την τόνωσιν των ψυχών» (σ. 258). Τελεία και παύλα για το ρέκτη βιογράφο. Όχι βέβαια και για τον Γ.Π. Γιατί ακριβώς στο ίδιο συνέδριο ο υπουργός θα συνδέσει ως εξής τη «θεωρίαν» [sic] του Κέντρου (=Υπουργείου) με την πείρα των επιθεωρητών. Αντιγράφω από τον ίδιο τόμο, στον οποίο παραπέμπει ο «δεξιός» βιογράφος, την παρέμβαση του Γ.Π.: «Επιθυμώ να φέρω ενώπιον υμών ένα νέον ζήτημα. Γνωρίζετε την απόφασιν της Κυβερνήσεως να αποκρυσάλω την φοίτησιν των Ελληνοπαίδων εις τας ξένας σχολάς. Η απόφασις αύτη θα εφαρμοσθή οριστικώς και άνευ εξαιρέσεως. Κάθε αντενέργεια θα είναι μητιλία. Αλλά μεταξύ των επιχειρημάτων και προφάσεων, τας οποίας επεκάλεσθησαν οι υπέρμαχοι των ξένων σχολών, είναι ότι τα δημοτικά μας σχολεία δεν πρέχουν εγγύησιν εθνικού φρονηματοσμού, διότι εις αυτά έχουν εισχωρήσει διδάσκαλοι κομμουνισταί. Θεωρώ στοιχειώδες καθήκον μου να εκκλιθρίσω το ζήτημα. Και το συνέδριο των Επιθεωρητών παρέχει μονοδικήν προς τούτο ευκαιρίαν. Σας ερωτώ λοιπόν και ζητώ μίαν απάντησιν σαφή και απερίφραστον:

— Έχει κανείς εξ υμών κομμουνιστήν διδάσκαλον εις την περιφέρειά του; Οι κ.κ. Επιθεωρηταί εγειρόμενοι όρθιοι διαμαρτύρονται και φωνάζουν: 'κανένα, κανένα'.

«Χαίρω, εξακολουθεί ο κ. Υπουργός, δια την διαβεβαίωσιν, η οποία μου επιτρέπει να διακηρύξω προς την Ελληνικήν Κοινωνίαν, ότι η Ελληνική Παιδεία παραμένει πιστή και αφρωσιωμένη εις τα ιδεώδη του Έθνους. Αλλ' επιθυμώ να προσθέσω, ότι, και αν τυχόν εις το μέλλον εκδηλωθούν τοιούται τάσεις, πρέπει να παταχθούν αμειλίχτως. Εις μίαν δημοκρατίαν οι πολίται έχουν ελευθερίαν φρονημάτων. Και δια τούτο το ιδιώνυμον χαρακτηρίζει ως κλίημα μόνον την έμπρακτον εκδήλωσιν του κομμουνιστικού φρονήματος. Αλλά δια τους διδασκάλους δεν είναι απαράιτητος η έμπρακτος εκδήλωσις δια να είναι υπεύθυνοι. Αρκεί και το φρόνημα. Διότι ο Διδάσκαλος είναι φορεύς ιδανικών. Και δεν είναι δυνατόν να εμπιστευθώμεν τον εθνικόν φρονηματοσμόν εις τοιούτους, οι οποίοι εμπαιίζουν και υπονομεύουν την ιδέαν του Έθνους. Διδάσκαλος κομμουνιστής είναι ηναγκα-

1. Μόνο αυτή την πρότασιν θεώρησε αντιπροσωπευτική ν' αντιγράψει στο κείμενό του ο ρέκτης βιογράφος για τους στόχους των συνεδρίων (σ. 50). Τις υπόλοιπες δεν τις πρόσεξε.

σμένος ή να παραβιάση τον όρκον του ή να παραβιάση την συνείδησίν του. Και αι δύο περιπτώσεις είναι απαράδεκτοι. Ας συμπεράνωμεν λοιπόν: Κομμουνιστής διδάσκαλος δεν υπάρχει σήμερα εις την εκπαίδευσιν, αλλ', αν τυχόν παρουσιασθή εις το μέλλον, αποτελεί κοινόν καθήκον πάντων ημών η άμεσος απόλυσίς του, διότι δεν έχει θέσιν εις την Ελληνικήν Εκπαιδευσιν»¹.

Το απόσπασμα αυτό δε συμπεριλαμβάνεται στα λεγόμενα «τεκμήρια» του Μπουζακείου πονήματος. Δεν το πρόσεξε άρχγε ο ευφυής βιογράφος και οι «αναλωθέντες» συνεργάτες του ή για κάποιον λόγο -και ποιον;- δεν το συμπεριέλαβε στη «συλλογή» του; Όπως και νάχει το θέμα, μπορεί τώρα ο αναγνώστης να εκτιμήσει αμερόληπτα πόσο ισχύουν γενικά οι δηλώσεις περί «σεβασμού», «επιστημονικής δεξιούνης» και άλλα ηχηρά παρόμοια στο πόνημα του κ. Μπ. και ειδικότερα το ετεροχρονισμένο ιδεολόγημα περί «εποικοδομητικής συνεργασίας»²!

5. Η κορυφαία βέβαια στιγμή της «προσπάθειας για σχέσεις εποικοδομητικής συνεργασίας» είναι ασφαλώς η ψήφιση του γνωστού νόμου 48-79/1931, με τον οποίο η βενιζελική εξουσία αυτής της περιόδου επιχείρησε να διαλύσει κυριολεκτικά το συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων και φυσικά - για όποιον γνωρίζει ελάχιστα γι' αυτό - το συνδικαλισμό των εκπαιδευτικών. Ο ρέκτης βιογράφος ούτε διάβασε ούτε πρόσεξε την τρέχουσα βιβλιογραφία - την οποία ο ίδιος παραπέμπει! - γι' αυτό το θέμα. Έστω και πάλι. Ο ίδιος όμως και οι «αναλωθέντες συνεργάτες» του μας διαβεβαιώνουν, στεντορεία τη φωνή, πως αποδελτίωσαν τα επίσημα όργανα των δυο συνδικαλιστικών ενώσεων των εκπαιδευτικών. Όταν, λοιπόν, όπως μας διαβεβαιώνουν, «διερευνούσαν» [sic] τη στάση της ΔΟΕ και της ΟΛΜΕ «κυρίως με τη βοήθεια σχετικών με την εκπαιδευτική πολιτική δημοσιευμάτων των συνδικαλιστικών τους εντύπων» (σ. 58), δεν πρόσεξαν κανένα σχετικό μ' αυτό το νόμο δημοσίευμα σ' αυτά τα έντυπα ή μήπως - το χείριστο - θεώρησαν ότι αυτός ο νόμος δεν έχει καμιά σχέση με τη «στάση» των συνδικαλιστικών ενώσεων μ' αυτή την εκπαιδευτική πολιτική; Φυσικά και δεν περίμενα από τον πονηματία ομαδάρχη, με βάση τα ως τώρα δημοσιευμένα πονήματά του - θα επανέλθω σ' αυτό πιο κάτω - να γνωρίζει τη συγκεκριμένη πολιτική του Βενιζέλου απέναντι στο εργατικό και υπαλληλικό κίνημα και ειδικότερα τις αντιθέσεις αυτής της συγ-

1. ΥΠΠΘ, Τα εκπαιδευτικά συνέδρια του 1930, Αθήνα (χ.χ.), σ. 591-593.

2. Η προηγούμενη ρητορική αποστροφή του Γ.Π. πρέπει ασφαλώς να συνεκτιμηθεί με τα σχόλια του φιλοκυβερνητικού τύπου εναντίον των «αριστεριζόντων» δασκάλων. Βλ. π.χ. «Τί λείπει», *Εστία*, 19-1-1931 (κύριο άρθρο), «Περί κομμουνισμού», στο ίδιο, 16-2-1931 (σχόλιο), «Ένα διάβημα των οργανώσεων», *Ελεύθερον Βήμα*, 21-7-1931, (ρεπορτάζ), «Αμόρφωτοι διδάσκαλοι», στο ίδιο, 5-11-1931 (σχόλιο).

κυρίας, που οδήγησαν στην ψήφιση του «διαλυτικού» λεγόμενου νόμου. Όταν όμως παραθέτει και στο κείμενό του (σ. 60-61) και στα «τεκμήρια» (σ. 298-299) έγγραφο του Γ.Π. προς τη ΔΟΕ, στο οποίο η απεργία χαρακτηρίζεται ως «άρνησις και διάλυσις» του Κράτους (σ. 60-61) και ρητά δηλώνεται η κυβερνητική πρόθεση να την απαγορεύσει στον «καταστατικόν χάρτην των δημοσίων υπαλλήλων», συνδέοντάς την όχι μόνο με απόλυση αλλά και ποινικές ευθύνες (σ. 299), τότε έχουμε ασφαλώς ακόμα μια χειροπιαστή απόδειξη για την ποιότητα των πολλαπλών του επιδόσεων. Μπορούμε έτσι αβίαστα να καταλάβουμε γιατί ο «αδεξιός» βιογράφος προσπερνάει π.χ. το σχετικό φύλλο του Δελτίου της ΟΛΜΕ, στο οποίο δημοσιεύεται κάμποσους μήνες αργότερα, ο «διαλυτικός» νόμος 4879¹. Με βάση αυτόν τον νόμο, που εξειδικεύει σφαιρότερα για τον συνδικαλισμό την πολιτική και κοινωνική λειτουργία του «ιδιωνύμου» - αφού οι απειλές, οι σιωπηρές παρεμβάσεις και η ανοιχτή τρομοκράτηση των συνδικαλιστών δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα - διαλύεται ουσιαστικά, σ' αυτή τη φάση, η «Συνομοσπονδία των Δημοσίων Υπαλλήλων» (άρθρο 1.1), αποκεφαλίζεται συνεχόλουθα και η καταξιωμένη ως τότε συνδικαλιστική ηγεσία των εκπαιδευτικών (αρ. 1.4) και απαγορεύεται κάθε είδους απεργία των δημοσίων υπαλλήλων (αρ. 3). Πώς αποτυπώνεται αυτή η πραγματικότητα στο πόνημα του λιμπρού βιογράφου; Με τη δοκιμασμένη ανιστόρητη γενικολογία. Γράφει έτσι ο κ. Μπ.: «Θα πρέπει όμως να σημειώσουμε εδώ ότι ο Γ.Π. δεν 'σύρεται' πίσω από τις συνδικαλιστικές ενώσεις. Ακούει προσεχτικά τις απόψεις τους, αλλά όταν ο ίδιος έχει πεισθεί για την αναγκαιότητα λήψης ενός μέτρου θα προχωρά [sic] ανεξάρτητα από κόστος. Σε αρκετές περιπτώσεις τα μέτρα που εξαγγέλλει δεν έχουν στο σύνολό τους την αποδοχή αλλά εκείνος θα πάρει την πολιτική ευθύνη και θα προχωρήσει...» (σ. 57-58). Αν, λοιπόν, αυτή η αοριστολογία ονομάζεται στο βιβλίο του σ. «διερεύνηση», τότε ή αυτή, η λέξη έχει χάσει παντελώς τη σημασία της για τον κ. Μπ. ή απλώς η «διερεύνησή» του μας ξαναφέρει στον παλιό «καλό δρόμο» του ανιστόρητου βερμπουλισμού των παραδοσιακών ιδεολόγων της παλιάς Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Δεν έχει τελικά απολύτως κανένα νόημα να προσδιορίσει κανείς το βαθμό της επιφύης του κ. Μπ. με την ιστορία του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού αυτής της περιόδου, όταν στο βιβλίο του αυτή έχει ολοφάνερα εξοβελιστεί και σιωπηρά οι εκπαιδευτικοί προσεγγίζονται ως απολιτικοί λειτουργοί-συνεργάτες του υψίστου υπουργικού κέντρου! Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο οι αλληπάλληλες διαβεβαιώσεις και υποδείξεις του σ. για το ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της συγκεκριμένης περιόδου μέσα στο οποίο ερμηνεύεται η εκπαι-

1. Αρ. φυλ. 49, Μάρτιος 1931, σ. 284-286.

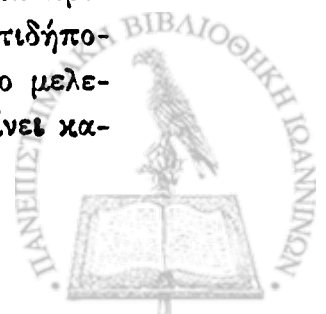

δευτική πολιτική του Γ.Π.» (σ. 70) προσβάλλουν βάνουσα και τον επιεικέστερο αναγνώστη του πονήματος σ' αυτό το σημείο.

Το ιδεολόγημα του εκσυγχρονισμού. Ο ίδιος αναγνώστης δεν πρέπει, ωστόσο, να κλείσει το Μπουζάκειο πόνημα, χωρίς να θαυμάσει και την ύστατη ερμηνευτική υπόδειξη του ακάματου βιογράφου για τις «αφετηρίες της εκπαιδευτικής πολιτικής του Γ.Π.». Γράφει, λοιπόν, με κατηγορηματικό ύφος ο «δεξιός» κ. Μπ.: «Οι ιδεολογικές και κοινωνικοπολιτικές αφετηρίες της εκπαιδευτικής του πολιτικής είναι εκείνες που προσιδιάζουν [sic] μ' αυτό που ονομάζεται στη διεθνή βιβλιογραφία 'φιλελεύθερο λειτουργικό' παράδειγμα. Ο Γ.Π. πιστεύει υπέρμετρα στον οικονομικό, κοινωνικοπολιτικό και πολιτιστικό-παιδαγωγικό ρόλο του σχολείου. Είναι πεπεισμένος ότι το σχολείο είναι ο σημαντικότερος παράγων τόσο για την κοινωνικοποίηση, πολιτικοποίηση, διαπαιδαγώγηση του ατόμου όσο και για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ταυτόχρονα πιστεύει ότι το σχολείο είναι παράγων κοινωνικής δικαιοσύνης. Γι' αυτό θα προσπαθήσει να προσδώσει σ' αυτό ένα διττό ρόλο, και οικονομική αποτελεσματικότητα και κοινωνική δικαιοσύνη. Στο πλαίσιο αυτής της φονξιοναλιστικής, εκσυγχρονιστικής θεώρησης... κυρίαρχη θέση στη θεωρία και πράξη της εκπαιδευτικής πολιτικής του Γ.Π. παίζει ο εκπαιδευτικός» (σ. 69). Και λίγο πιο κάτω: «Η εκπαιδευτική πολιτική του Γ.Π. μπορεί να κατανοηθεί, να αναλυθεί και να ερμηνευθεί στο πλαίσιο του παραπάνω επιστημολογικού παραδείγματος. Σε αντίθετη περίπτωση, μπορεί κανείς να 'ξεμπερδέψει' εύκολα μαζί της, τοποθετώντας την 'απέναντι' και απορρίπτοντάς την είτε 'από τα δεξιά' είτε 'από τ' αριστερά'» (σ. 70). Τέλος, θα προσφύγει σε μια κρίση του Α. Δημηρά και θα γράψει: «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις αυτής της περιόδου πρέπει να ιδωθούν και να αναλυθούν μέσα στο πλαίσιο του αστικού κράτους και όχι έξω από αυτό και τότε προβάλλει ο επαναστατικός τους χαρακτήρας, και τότε, ίσως, μπορεί πιο εύκολα να εξηγηθεί το πάθος και η ένταση με τα οποία πολεμήθηκαν» (σ. 70).

Ας θαυμάσουμε τώρα από πιο κοντά τις λαμπρές υποδείξεις, κρίνοντας τις διεξοδικά. Ιδού τώρα τι προκύπτει αβίαστα από μια προσεκτική ανάγνωσή τους.

1. Αν πάρει κανείς στα σοβαρά την ακροτελεύτια υπόδειξη του σ. θα τείνει να πιστέψει πως υπήρξαν κάποιοι μελετητές της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης που προσέγγισαν και ερμήνευσαν τη βενιζελική εκπαιδευτική πολιτική επί υπουργίας Γ.Π. «έξω από τα πλαίσια του αστικού κράτους» και της κοινωνίας, θα πρέπει να προσθέσω. Μ' άλλα λόγια πρέπει να είδαν την πολιτική αυτή ως φεουδαρχική, σοσιαλιστική ή οτιδήποτε άλλο! Ομολογώ την άγνοιά μου, πως δε γνωρίζω κάποιον τέτοιο μελετητή. Εκτός εάν ο κ. Μπ., από υπερβολικό σεβασμό στον Γ.Π., κρίνει κα-

τά βούληση, με βάση τις απλουστευτικές διχοτομίες του, κάθε ιστορική προσέγγιση για τον Γ.Π. την οποία δεν καταλαμβάνει ή με την οποία, το χειρότερο, δε συμφωνεί. Τα συμφορζόμενα όμως της «υπόδειξης» του ευφυούς βιογράφου είναι άλλα. Θέλει απλώς να τονίσει με έμφαση πως ακριβώς μέσω στα πλαίσια του αστικού κράτους η πολιτική του Γ.Π. είχε «επαναστατικό» χαρακτήρα. Γιατί εκείνο που πρώτιστα τον νοιάζει δεν είναι η ανάλυση και η ερμηνεία αυτής της πολιτικής, αλλά η τυχόν απόρριψή της με το πρόσχημα της ερμηνείας. Βέβαια κι εδώ ο κ. Μπ. κρίνει «εξ ιδίων», μια και από την αρχή βιάστηκε να διακηρύξει πως είναι «σίγουρος ότι και όσοι διαβάσουν τους δυο τόμους θα αγαπήσουν και θα σεβαστούν τον Γ. Π.» (σ. 18). Αυτό που δεν καταλαμβάνει ο κ. Μπ., πρόλογο που πάει να στηριχτεί σε ξένα δεκνίκια, δεν είναι να προσπαθήσει κανείς, όπως ο ίδιος, ν' «αποδείξει» πως ο Γ.Π., πρόλογο που κινήθηκε μέσω στα πλαίσια του αστικού κράτους, άφησε ένα έργο στην εκπαίδευση, που πρέπει μέσω σ' αυτά τα πλαίσια να «κριθεί» και σήμερα ως πρωτοποριακό και «επαναστατικό». Το ιστορικό πρόβλημα, για όποιον σέβεται στοιχειωδώς τη δουλειά του, είναι άλλο: Να δείξει πειστικά ποιες ήταν ιστορικά οι δυνατές (πιθανές) επιλογές ενός βενιζελικού υπουργού παιδείας και για ποιους συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους επέλεξε να υλοποιήσει αυτές και μ' αυτό τον τρόπο κι όχι τις άλλες. Πρόκειται για το ίδιο πρόβλημα που με παραστατικό τρόπο διατύπωσε, όπως είδαμε, ο άξιος συνεργάτης Μ. Κουντουράς εκείνη την εποχή: «Την τελευταία αυτή διετία θα μπορούσαν να γίνουν πολύ περισσότερα και πολύ απορρασιτικότερα πράγματα, όσα τουλάχιστον τονίζει τώρα [= το 1933] με την επιστολή του ο κ. Παπανδρέου»! Ο ευσεβής βιογράφος του Γ.Π. δεν έμαθε, βέβαια, ως τώρα να διατυπώνει τέτοια ή παρόμοια προβλήματα. Νομίζει μόνο πως αρκεί να επικαλεστεί την ύπαρξη γενικά και αφηρημένα των πλαισίων του αστικού κράτους, για να δικαιώσει έμμεσα την «εκπαιδευτική πολιτική» του Γ.Π. και, μαζί μ' αυτή, τη φύση και τη λειτουργία του αστικού κράτους. Έτσι όμως δεν υποψιάζεται καν μια σειρά από νέα αναπάντητα προβλήματα: Τα πλαίσια αυτά ήταν σταθερά και αμετάβλητα; Ποια ήταν η συμβολή του Ε. Βενιζέλου και των υπουργών του στη συντήρηση των πλαισίων πλαισίων, στην τροποποίησή τους ή ακόμα στη διαμόρφωση νέων; Τα μέτρα της «εκπαιδευτικής πολιτικής» του Γ.Π. συνέβησαν και πώς στη συντήρηση, τροποποίηση ή αλλαγή αυτών των πλαισίων; Αυτή η συντήρηση, η τροποποίηση ή αλλαγή ισχυροποίησε και πώς το ίδιο το αστικό κράτος και τις ομώνυμες κοινωνικές δυνάμεις; Μήπως μ' αυτά τα μέτρα κλονίστηκε, αντίθετα, και πόσο το αστικό κράτος; Για ποιους και γιατί είναι «επαναστατικό» το περιεχόμενο των νομοθετημάτων του Γ.Π. κ.τ.δ. Όλα αυτά τα προβλήματα δε μπορούν φυσικά να τεθούν και συνηχολογηθούν, όσο κανείς υποκα-

θιστά την ιστορική εξήγηση της λειτουργίας του αστικού κράτους αυτή την περίοδο με την αφηρημένη επίκληση κάποιων άριστων και γενικών αστικών «πλυσίων». Αυτή η υποκατάσταση είναι το τίμημα του «σεβασμού και της αγάπης» που τρέφει για τον Γ.Π. ο ένθερμος πανεπιστημιακός θιασώτης του.

2. Ο «δεξιός» βιογράφος δεν αρκείται μόνο σ' αυτή τη γενική και αφηρημένη «υπόδειξη». Θέλει να γίνει πιο συγκεκριμένος. Σπεύδει έτσι να ονομάσει ρητά την «εκπαιδευτική πολιτική» του Γ.Π. και ταυτόχρονα να εκτοξεύσει μια δεύτερη συναφή υπόδειξη - προειδοποίηση: 'Όποιος δεν αποδεχτεί την άποψη του για την πολιτική του Γ.Π., την απορρίπτει «είτε από τα δεξιά είτε από τ' αριστερά»! Η «συναισθηματική φόρτιση» του κ. Μπ. ασφαλώς δεν του επιτρέπει εδώ να αντιληφθεί τις θεωρητικές και πολιτικές συνέπειες μιας τέτοιας απόφασης. Ας τις ξετυλίξουμε αβίαστα από την αρχή. Γράφει, λοιπόν, ο ευσεβής βιογράφος: «Οι ιδεολογικές και κοινωνικοπολιτικές αφετηρίες της εκπαιδευτικής του πολιτικής (= του Γ.Π.) είναι εκείνες που προσιδιάζουν [sic] μ' αυτό που ονομάζεται στη διεθνή βιβλιογραφία 'φιλελεύθερο λειτουργικό παράδειγμα». Ποιο «παράδειγμα» και ποια «διεθνής» βιβλιογραφία; Περίσσευε άραγε μια σύντομη παραπομπή - οι 159 του «πονήματος» να γίνουν 160 - για να πληροφορηθεί ο μη ειδικός αναγνώστης (ας φανταστούμε π.χ. κάποιους εκπαιδευτικούς) από πού αντλεί τη σοφία του ο πανεπιστημιακός καθηγητής-βιογράφος του Γ. Π.; Πόσους, άραγε, αναγνώστες σέβεται έτσι ο ευρυμαθής βιογράφος, όταν τους «τοποθετεί απέναντι» και τους βομβαρδίζει με όρους όπως: «διεθνής βιβλιογραφία», «παράδειγμα», «επιστημολογικό παράδειγμα», «φιλελεύθερο λειτουργικό παράδειγμα» και «φονξιοναλιστική, εκσυγχρονιστική θεώρηση»; Δεν πρόκειται να επιμείνω εδώ περισσότερο, για να αναλύσω τις περαιτέρω θεωρητικές και πολιτικές επιπτώσεις από μια τέτοια «επιδέξι» διανοητική στάση. Ο αναγνώστης της κριτικής μου και του «πονήματος» εύκολα μπορεί να χαρακτηρίσει μόνος του τις έσχατες «πολήξεις τους».

3. Για να βοηθήσω, λοιπόν, τον αναγνώστη να καταλάβει πλήρως τι εννοεί μ' όλους αυτούς τους όρους ο «δεξιός» βιογράφος, προσέφυγα σε λίγο προγενέστερα γραπτά κείμενα του ίδιου. Εκεί οι όροι ξεκαθαρίζουν εύκολα. Γράφει έτσι ο κ. Μπ.: «Η γενική μεθοδολογική προσπέλαση που επιχειρούμε στην ιστορική εξέλιξη του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και συγκεκριμένα στο φαινόμενο 'μεταρρύθμισή' είναι διαλεκτική [παραλείπω εδώ τις τέσσερις εννοιολογικές διευκρινίσεις για το πώς αντιλαμβανόταν τότε αυτή τη 'διαλεκτική' ο κ. Μπ.¹] ... Η διαλεκτική βέβαια δεν αρκεί για μια ολοκληρωμένη επιστημονική προσέγγιση και ερμηνεία εκπαι-

1. Θα έχουμε αλλού την ευκαιρία να διασκεδάσουμε με αυτή τη «διαλεκτική»!

δευτικών φαινομένων. Για το λόγο αυτό υιοθετούμε και παρουσιάζουμε στη συνέχεια ένα πολύπλευρο ερμηνευτικό πλαίσιο - επιστημολογικό παράδειγμα κατά τον Κuhn- προσπέλασης του μεταρρυθμιστικού φαινομένου στη χώρα μας¹. Λύσαμε έτσι την πρώτη μας απορία για τον όρο «παράδειγμα»². Η δεύτερη λύνεται το ίδιο εύκολα, όταν διαβάσει κανείς το επόμενο απόσπασμα από το ίδιο βιβλίο: «Από όσα αποσπάσματα προχθήσαμε παραπάνω (= για τη μεταρρύθμιση του 1929) προκύπτουν οι φιλελεύθερες αντιλήψεις των μεταρρυθμιστών για την ιδεολογική, κοινωνικοπολιτική και οικονομική λειτουργία του σχολείου. Πρόκειται για προσεγγίσεις μιας μεταρρύθμισης γνωστές από μεταγενέστερες θεωρητικές αναζητήσεις με τον όρο δομολειτουργικές (Parson: [sic] 1971): προσαρμογή της εκπαίδευσης στις οικονομικές ανάγκες, λειτουργικότητα των γνώσεων, ορθολογισμός, κοινωνική συνοχή. Οι έννοιες αυτές αποτελούν κλειδιά της παραπάνω προσέγγισης. Το σχολείο καλείται να ανταποκριθεί στα ιδεολογικά και κοινωνικοοικονομικά του καθήκοντα, να εγχράξει τις κυρίαρχες αστικές αξίες, να επιλέξει και να κατνειμίσει σε κοινωνικές και επαγγελματικές θέσεις τους μαθητές, να νομιμοποιήσει τις επιλογές του. Εν κατακλείδι, να στηρίξει και να αναπαραγάγει το αστικό καθεστώς σε όλους τους τομείς. Οι αντιλήψεις των μεταρρυθμιστών του 1929 προκύπτουν και από ένα άλλο απόσπασμα της ίδιας αγόρευσης του Γ. Παπανδρέου, ο οποίος δηλώνει...»³. Ίδού λοιπόν η «ταμπακίερ» της προτροπής του ενημερωμένου βιογράφου: Ο Γ.Π. ήταν πριν από τον Parson [sic], στη θεωρία και στην πράξη, «δομολειτουργιστής»! Κι αν θέλουμε να κατανοήσουμε κιτλ. την εκπαιδευτική του πολιτική, πρέπει να την «ερμηνεύσουμε ως δομολειτουργική» [= φιλελεύθερη λειτουργική = φονξιοναλιστική εκσυγχρονιστική]. Σε αντίθετη περίπτωση «ξεμπερδεύουμε» εύκολα μαζί της κτλ. Το τόπιο μοιάζει να ξεκαθαρίζει!

4. Πριν ξεμπερδέψουμε, ωστόσο, μ' αυτόν τον Parson [sic], ας δούμε τι έγραφε το 1986 για το ίδιο θέμα, δηλ. τη μεταρρύθμιση του 1929, ο ακαταπόνητος βιογράφος: «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, που στα βασικά της σημεία είναι επανάληψη της προσπάθειας του 1913, γίνεται σε μια εποχή που η Ελλάδα ενσωματώνεται στη διεθνή αγορά... Την εποχή αυτή ολοκληρώνεται η αγροτική μεταρρύθμιση και η ελληνική οικονομία έχει μπει στη δικδικασία της αναδιάρθρωσης με βάση τα καπιταλιστικά πρότυπα, δικτηρώντας όμως τα βασικά χαρακτηριστικά της εξάρτησης. Αυτό σημαίνει πως, αν και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής

1. Βλ. *Εκπαιδευτικές...* ό.π. σ. 17.

2. Προβλέπω πως θα διασκεδάσουμε και μ' αυτόν τον όρο.

3. *Εκπαιδευτικές...* ό.π. σ. 42.

αρχίζει να δεσπόζει τόσο στη μητρόπολη όσο και στην περιφέρεια (εδώ Ελλάδα) 'ενώ τείνει να γίνει ο αποκλειστικός τρόπος παραγωγής στη μητρόπολη, δεν έχει καμιά τάση να γίνει κάτι ανάλογο στους καπιταλιστικούς περιφερειακούς σχηματισμούς'. Σ' αυτό το σημείο διαφοροποιούνται ριζικά οι κοινωνικοί σχηματισμοί ανάμεσα στο μητροπολιτικό καπιταλιστικό κέντρο, που γίνεται ένα αυτοπροσανατολιζόμενο σύστημα και στην εξαρτημένη περιφέρεια που γίνεται εξώστρεφη... Η ανάγκη λοιπόν προσαρμογής της εκπαίδευσης στη νέα φύση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού είναι εκείνη που επιβάλλει τη μεταρρύθμιση του 1929»¹. Ποιο ήταν τότε, το 1986, το εννοιολογικό πχσπχρτού για τον κ. Μπ.; Η έννοια της «εξάρτησης». Με ποιο περιεχόμενο; Όπως κατ'αλάβινε τότε ο κ. Μπ. τις αντιλήψεις του Ανδρέα Παπανδρέου για τον «ιμπεριαλισμό»! Γι' αυτό, στο αμέσως προηγούμενο απόσπασμα, το υπογραμμισμένο τμήμα του είναι αντιγραφή «τσιτάτων» από το ομώνυμο βιβλίο του Α. Παπανδρέου². Μάτια θα έψαχνε -για πολλούς λόγους- να βρει κανείς τότε κάποια μικρή αναφορά στον Parson! Ο ευσεβής θιασώτης του «επιστημολογικού παραδείγματος» της «εξάρτησης» ήταν δυνατό το 1986 να παρασπονδίσει; Το «πιπίλισμα» αυτού του όρου ήταν τότε καταδηλωτικά αποδοτικό σε πολλά πεδία.

5. Κραδύνοντας το κλειδί της εξάρτησης - μόλο που είχε αρχίσει να σκουριάζει- ο κ. Μπ. επιτέθηκε λυγρός, λίγα χρόνια αργότερα εναντίον της «λειτουργικής θεωρίας». Αποσπώ εδώ ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα για να γίνει ανάγλυφη η τότε προσέγγιση του ευρυμαθούς βιογράφου. Γράφει ο ίδιος: «Η λειτουργική θεωρία βρίσκεται κοντά στις θεωρίες του κοινωνιολογικού λειτουργισμού των Parson [sic] και Luhman, χωρίς όμως ευδιάκριτη συνάφεια με κάποια απ' αυτές. Η αντίληψη των λειτουργιστών για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση είναι απολιτική και μεταφυσική»³! Και λίγο πιο κάτω: «Το λειτουργικό μοντέλο κυριαρχεί κατά τη δεκαετία του '60 (πρώτη φάση ανάπτυξης ερμηνευτικών μοντέλων για την κατανόηση των μεταβολών στην εκπαίδευση). Αποδίδεται σε συντηρητικές πολιτικές θέσεις...»⁴! Και πιο «κοινωνιολογικά»: «Το μοντέλο του λειτουργισμού παρουσιάζεται στις προηγμένες δυτικές βιομηχανικές χώρες σε

1. Σήφη Μπουζάκη, *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1985)*, Gutenberg, Αθήνα 1986, σ. 84.

2. Ανδρέα Παπανδρέου, *Ιμπεριαλισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Αθήνα 1975. (τρία «τσιτάτα» στην ίδια σελίδα!).

3. Σήφης Μπουζάκης, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στη δεκαετία του '80», στο *Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση* (επιμ. Ι.Ε. Πυργιωτάκης - Ι. Ν. Κανάκης), Γρηγόρης, Αθήνα 1992, σ. 243.

4. Στο ίδιο, σ. 243.

περιόδους μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και πολιτικής σταθερότητας (στη Δ. Γερμανία π.χ. κυριαρχεί στην περίοδο που επιτυγχάνεται το 'οικονομικό θαύμα'...)»¹. Και για να μη μένει κριμιά χιμζιβολία ότι τέτοιο μοντέλο δεν είναι έγκυρο για τη μελέτη και ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας και εκπαίδευσης, θα σπείρει να μας προειδοποιήσει και πάλι ο ίδιος, γράφοντας: «Η αυτούσια και άκριτη μεταφορά ερμηνευτικών μοντέλων, που δεν προσιδιάζουν στα συγκεκριμένα οικονομικά, κοινωνικοπολιτικά και άλλα χαρακτηριστικά μιας χώρας, προκειμένου να αναλυθεί και να κατανοηθεί το φαινόμενο 'εκπαιδευτική μεταρρύθμιση', οδηγεί συχνά σε λαθεμένες ερμηνείες και αυθαίρετα συμπεράσματα... Η χώρα μας συνέχισε να ακολουθεί και μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, μια αναπτυξιακή κατεύθυνση γνωστή, ως καπιταλισμός [sic]. Η ανάπτυξη όμως αυτή ήταν στρεβλή και ανισόρροπη [sic] έχοντας όλα τα χαρακτηριστικά εξαρτημένων περιφερειακών χωρών...»². Συνεπώς στο ερμηνευτικό πλαίσιο, που θα επιλεγεί για να εξηγήσει το φαινόμενο 'εκπαιδευτική μεταρρύθμιση' στη χώρα μας οφείλει να έχει ως βασικό σημείο αναφοράς τα παραπάνω χαρακτηριστικά»³.

6. Τι σημάζουν όλα αυτά το 1991 για τον κ. Μπ.; Τα εξής πολύ απλά: Η εκπαιδευτική πολιτική του 1929-1932 ούτε είναι ούτε μπορεί να προσεγγιστεί στο πλαίσιο της «λειτουργικής θεωρίας». Κι αν κανείς ήθελε να την προσεγγίσει μ' αυτή τη θεωρία, θα ήταν υποχρεωμένος να ερμηνέψει τις ιδεολογικές κτλ. αφετηρίες του Γ.Π. ως «απολιτικές και μεταφυσικές» καταρχήν και συνακόλουθα την εκπαιδευτική του πολιτική ως «αντιρητική»! Τώρα, εν έτει 1997, τι έχει συμβεί και ο κ. Μπ. αποφάνεται, στο όνομα της διεθνούς βιβλιογραφίας (1), πως ο Γ.Π. ήταν φονξιοναλιστής *avant la lettre*, πως μόνο μέσω σ' αυτή τη θεώρηση πρέπει να κατανοήσουμε και να ερμηνέψουμε την εκπαιδευτική πολιτική του Γ.Π. και πως -το βσικότερο- αυτή η πολιτική είναι «κεντρώη» και μάλιστα ως τέτοια (δηλ. φονξιοναλιστικά κεντρώα) είναι, για το αστικό φυσικά κράτος, «επαναστατική»; Μήπως ο Ραβσον [sic] άλλαξε, μεταθανάτιω, θεωρητική και πολιτική τοποθέτηση ή μήπως ο κ. Μπ. μας έχει δώσει μια νέα «ανάγνωσή» του; Τίποτε από αυτά τα δυο δε συμβαίνει, γιατί, αν κρίνω από τη συστηματικά λαθεμένη αναγραφή του ονόματός του, από το 1991 έως σήμερα, ο ευρυμυθής βιογράφος αστοχεί συχνότατα και στο όνομα του Ραβσον⁴. Συμβαίνει αντίθετα κάτι πολύ πιο απλό και επικίνδυνο ονόμα:

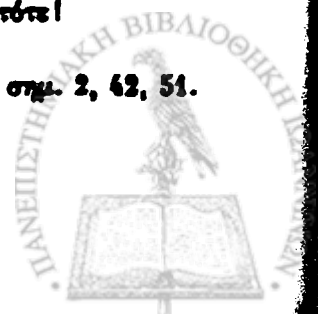
1. Στο ίδιο, σ. 246.

2. Στο ίδιο, σ. 247. Να και το ίδιο ρήμα, «προσιδιάζουν», από τότε!

3. Στο ίδιο, σ. 248. Να από τότε και οι σοφές υποδείξεις!

4. Βλ. π.χ. στο ίδιο, σ. 243. Πρβλ. *Εκπαιδευτικός... ό.π.*, σ. 21, σημ. 2, 42, 51.

(Λε μη φάξει ο αναγνώστης για το 1986!).

Όταν, για πολύ συγκεκριμένους και γνωστούς λόγους ο Α. Παπανδρέου και συνακόλουθα το ΠΑΣΟΚ πέταξαν στο καλάθι την έννοια της εξάρτησης, μια και έπαψε να αποδίδει πολιτικά, άρχισαν τότε και οι διάφοροι οπαδοί τους να «ψάχνονται» για νέα «εργαλεία». Τότε και ο κ. Μπ. προσπάθησε να επινοήσει το ιδεολόγημα «της ελληνοποίησης των ερμηνευτικών μοντέλων», αφού αναγκάστηκε να παραδεχτεί ο ίδιος πως: «Είναι γεγονός ότι στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις του νεοελληνικού εκπαιδευτικού γίγνεσθαι με βάση τη θεωρία της εξάρτησης, δεν έχει τονισθεί και αναλυθεί επαρκώς ο ενδογενής παράγοντας και τα αλυσιδωτά, δευτερογενή φαινόμενα που δημιουργούσε στο εσωτερικό της χώρας η εξάρτηση. Έτσι φαίνονται μονομερείς οι σχετικές αναλύσεις. Τον κίνδυνο αυτό δεν αποφύγαμε κι εμείς στην ανάλυση της νεοελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας»¹! Βέβαια αυτή η, σε μια υποσημείωση, όψιμη αυτοκριτική δεν του έδωσε τη δυνατότητα να ανθρωπηθεί, γιατί δεν απέφυγε αυτόν τον κίνδυνο ή, μ' άλλη λογική, γιατί δε μπορούσε να διακρίνει το πεδίο της θεωρίας από το πεδίο της πολιτικής². Αρκέστηκε απλώς να μεταφράσει παιδαγωγικά το ηρωικό σύνθημα «Η Ελλάδα στους Έλληνες» σε «ελληνοποίηση» [sic] των ερμηνευτικών μοντέλων³.

7. Όσο η θεωρία της εξάρτησης γινόταν όλο και πιο απόμακρη, τόσο τα συνακόλουθα ιδεολογήματα περί «ελληνοποίησης» και άλλα ηχηρά παρόμοια αποδεικνύονταν πομφόλυγες. Το νέο ιδεολόγημα του «εκσυγχρονισμού», όταν ακόμα ζούσε ο Α. Παπανδρέου, άρχισε να γίνεται η καρδιά των «πράσινων εκσυγχρονιστών». Ήταν επόμενο, για όσους εξακολουθούν να υποτάσσουν άκριτα το πεδίο της θεωρίας στις τρέχουσες πολιτικές σκοπιμότητες, να βλέπουν «εκσυγχρονιστικά» την ιστορία, την εκπαίδευση και φυσικά τον ...Parsons! Η «αντίληψη» του Parsons από «απολιτική», «μεταφυσική» και «συντηρητική» έγινε ως διά μαγείας «φιλελεύθερη» και κυρίως «εκσυγχρονιστική (η περίφημη «φονξιοναλιστική, εκσυγχρονιστική θεώρηση)»⁴! Έγινε έτσι το «εκσυγχρονιστικό» εργαλείο για να δικαιολογηθεί θεωρητικά η ανεύρεση της προδρομικής αφετηρίας του πασοκικού εκσυγχρονισμού στην εκπαίδευση. Αυτός δε μπορούσε, εκτός των άλλων γνωστών δεδομένων, να είναι παρά ο πολιτικός της παιδείας, ο Γ.Π., που ήταν ήδη «φονξιοναλιστής» πριν από τον Parsons! Ιδού

1. «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις...», ό.π., σ. 263, σημ. 31.

2. Συνέχισε έτσι απτόητος να υποκαθιστά τη θεωρητική αντιπαράθεση με τη σκοριασμένη τεχνική της παραποίησης των διαφορετικών απόψεων. Βλ. π.χ. στο ίδιο, σ. 248 και 263 σημ. 29 για ό,τι με αφορά.

3. Στο ίδιο, σ. 246 κκ.

4. Δε γνωρίζω αν σ' αυτή την ιδεολογική αποκάθαρση του Parsons συνέβαλε τα μέγιστα ο Α. Καζαμίας. Το όνομα του C. Wright Mills είναι άγνωστο στον πονηματία;

και ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από το «πρόνημα του ιδιοφυούς βιογράφου, που αποτυπώνει χωρίς περιστροφές το ιδεολόγημα της αναδρομικής πορείας του τωρινού πολιτικού εκσυγχρονισμού. Γράφει ο κ. Μπ., μιλώντας για το νόμο 5343/32: «Όλες αυτές οι προβλέψεις αλλά και πλήθος άλλων θα οδηγήσουν στο Ν. 5343 της 23ης Μαρτίου 1932, ο οποίος περιλαμβάνει 357 άρθρα και θα ισχύσει για μισό ακριβώς αιώνα. Ο γιος του Γ. Π., ο Ανδρέας Παπανδρέου, έμελλε [sic] να είναι εκείνος που πενήντα χρόνια αργότερα, το 1982, θα αποτολήσει μια καινούρια μεταρρυθμιστική παρέμβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με το Ν. 1268/82»! (σ. 48-49). Και για να μη νομίσει κανείς πως πρόκειται απλώς για μεμονωμένο *l'abus calami* του στυλίστα βιογράφου, σπεύδω ν' αντιγράψω αυτολεξεί τη συντομή, προτροπή από τον πρόλογο του «πρόνηματος»: «Η εργασία αυτή ελπίζουμε να διχραστεί και από όσους τα τελευταία χρόνια από τη μεταπολίτευση και μετά, είχαν ή εξακολουθούν να έχουν πολιτική σχέση με θέματα παιδείας. Από τους Υπουργούς Παιδείας που 'δικηρίθηκαν' για τη θεσμική τους αδράνεια, τις γενικήλογες δικηρύξεις και τα μεγαλεπήβολα και ανεφάρμοστα σχέδια. Η ανάγνωση και η βαθύτερη γνωριμία με το δράμα, τις ημέρες και τα έργα του οραματιστή Υπουργού Παιδείας Γ.Π., που συνέλαβε, σχεδίασε και πραγματοποιήσε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση θα είναι, ελπίζουμε, ένα χρήσιμο εφόδιο και μια απαραίτητη γνώση στον ευαίσθητο τομέα της παιδείας. Έτσι, ίσως, όσοι θέλουν να γίνουν χρήσιμοι στην ελληνική εκπαίδευση, θα επικαλούνται λιγότερο τον Γ.Π. και περισσότερο θα προσπαθούν να του μοιάσουν»!! (σ. 18). Αν, λοιπόν, σύμφωνα με τον κ. Μπ., ο Γ.Π. είχε «φονξιοναλιστική εκσυγχρονιστική θεώρηση», όποιος θέλει να του μοιάσει - για να γίνει χρήσιμος! στην ελληνική εκπαίδευση - πρέπει να υιοθετήσει και να προωθήσει έμπρακτα μια τέτοια φονξιοναλιστική εκσυγχρονιστική εκπαιδευτική πολιτική! Ίδού τελικά η πιο πολύτιμη ιδεολογική «ταμπκιέρη» του πονήματος: Μόνο ο «επικρατιστικός» εκσυγχρονισμός - όπως τον πρωτοδίδξε ο Γ.Π. - θα μας χρησιμέψει! Ποιος μπορεί τώρα να έχει αμφιβολίες ότι ένα τέτοιο «πρόνημα» δε σχεδιάστηκε για να υπηρετηθεί παιδαγωγικά, μέσα από μια έωλη ανακατασκευή του εκπαιδευτικού παρελθόντος, η ευγενής πολιτική υπόθεση του τωρινού πασοκικού εκπαιδευτικού εκσυγχρονισμού; Μ' ένα σμπάρο δυο τρυγόνια: Και ο Γ.Π. φιλελεύθερος φονξιοναλιστής το 1930 και ο τωρινός εκσυγχρονισμός - τουλάχιστο στην εκπαίδευση - ιστορικά δικηωμένος, με αφετηρία και υπόδειγμα τον παππού του «κινήματος». Αυτό το εξόχως ατλαϊκό ιδεολόγημα διατρέχει από την αρχή ως το τέλος το περιεχόμενο του «πρόνηματος», αφού, όπως διεξοδικά είδαμε, κατηλύθηκαν σ' αυτό οι πιο στοιχειώδεις προϋποθέσεις εκφοράς επιστημονικού λόγου.

8. Μένει, ωστόσο, κι ένα τελευταίο σημείο να εξηγήσουμε. Γιατί τάχα ο ευφυής βιογράφος προσέφυγε στη «φονξιοναλιστική» θεώρηση του Parsons για να χαρακτηρίσει τις αντιλήψεις και τη δράση του υπουργού Γ. Π.; Δεν του αρκούσε να πει απλά πως ο Γ.Π. υπήρξε, όπως και η βενιζελική εξουσία της τετραετίας 1928-1932, φιλελεύθερη και εκσυγχρονιστική; Γιατί έπρεπε να την ορίσει συνάμα και ως «παρσονική»; Η απάντηση δεν είναι δύσκολη: Ο σ. θέλησε να δώσει και μια βαρύγδουπη θεωρητική κάλυψη στην παντελή έλλειψη της συγκεκριμένης διερεύνησης, που χαρακτηρίζει το «πρόνημά» του. Κόλλησε έτσι την ετικέτα του «φονξιοναλιστή» στον Γ.Π., γιατί αυτή η ετικέτα - όπως φυσικά και το συνολικό παρσονικό «παράδειγμα» - πράγει την ψευδαίσθηση ότι συνοψίζει και γενικεύει μια προηγούμενη εξαντλητική διερεύνηση του συγκεκριμένου αντικείμενου, με τη χρήση μιας ορισμένης κλειστοτετικής και αφηρημένης ταξινομικής -στην περίπτωσή μας διχοτομικής- λογικής. Μ' άλλα λόγια ο βαθυνούστατος βιογράφος επιδιώκει να επιδείξει στον απλό αναγνώστη ότι και διερεύνησε ιστορικά το αντικείμενό του και το ενέταξε στο κατάλληλο ερμηνευτικό παράδειγμα. Άρα η ανάλυση και η ερμηνεία του είναι καλοθεμελιωμένες και υποχρεωτικές για τον αναγνώστη. Έτσι τελικά το διπλό ιδεολόγημα του εκσυγχρονισμού επιχειρείται να δικαιοδογηθεί και εξωτερικά με την επίκληση μιας σύστοιχης θεωρητικής κάλυψης και ο σ. να φανεί περισπούδαστος στα μάτια του απλού αναγνώστη! Η «φονξιοναλιστική» «θεωρία» -κιωρούμενη ανάμεσα στο «αφηρημένο» και το «συγκεκριμένο»- μπορεί να προσφέρει την ψευδαίσθηση για μια τέτοια πολλαπλή κάλυψη.

Μετά από όλα τα προηγούμενα -εμπειρικά και θεωρητικά- πρέπει να διαθέτει κανείς -αν δε συμβαίνει κάτι άλλο- απύθμενο θράσος, για να διατυπώνει με περισσή ευκολία ατεκμηρίωτες κρίσεις εναντίον άλλων¹, που, όπως φάνηκε, γνωρίζουν πολύ καλά τις πολλαπλές επιδόσεις του κ. Μπ. στην πορεία των σχοληβουτημάτων του στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Ένα ελάχιστο δείγμα τους αποτελεί, όπως μπορεί τώρα να εκτιμήσει τεκμηριωμένα ο υπομονετικός αναγνώστης, και το παρόν «πρόνημα» για τον Γ.Π.

Μου μένει, βέβαια, η απορία πόσο καλές υπηρεσίες προσφέρει ο κ. Μπ. με τέτοιες επιδόσεις, στο Ίδρυμα Γ.Π. Δε μιλώ, ασφαλώς, για την ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης και τους φοιτητές του.

1. Ο κ. Μπ. θέλει να με ψέξει και για «το επίπεδο της κριτικής», που άσκησα παλιότερα για το ίδιο θέμα (σ. 17). Όπως θα καταλάβει και ο ίδιος, διαβάζοντας την παρούσα, προσπάθησα τουλάχιστο να το ανεβάσω αισθητά, μια και με το πρόνημά του μου προσέφερε μια ιδανική ευκαιρία να ασκηθώ ποικιλότροπα. Ελπίζω πως και με το δεύτερο τόμο, που μας υπόσχεται, θα είναι εξίσου γενναίωδωρος.

